

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
І.І.МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА
СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

методичні рекомендації
до практичних занять з курсу для здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Електронне видання

Одеса
2023

**УДК 94(477)+32-027.19-048.35(07)
К83**

Укладач:

А.В. Кройтор, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Рецензенти:

М.А.Шевчук, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин ОНУ імені І.І.Мечникова.

І.М.Милосердна, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

*Рекомендовано Вченою радою факультету міжнародних відносин,
політології та соціології ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 3 від 17 жовтня 2023 року.*

Політична історія України. [Електронний ресурс]: електрон. метод. рекомендації до вивчення курсу «Політична історія України» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / уклад. А.В. Кройтор. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова, 2023. – 56 с.

Методичні рекомендації підготовлено з метою надання допомоги здобувачам першого курсу у вивченні політичної історії України, що дозволить студентам аналізувати політичні процеси пов'язані з державотворенням з початку ХХ століття до сьогодення. Методична розробка містить тематику лекцій та практичних занять, короткі рекомендації до засвоєння найбільш складних питань, завдання для самостійної роботи, перелік питань до іспиту та список рекомендованої літератури.

**УДК 94(477)+32-027.19-048.35(07)
К83**

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тематика лекційних занять.....	6
Тематика практичних занять.....	8
Тема 1. Вступ. Основні тенденції соціально-економічного, політичного та культурного розвитку України в ХХ ст.....	8
Тема 2. Україна в роки Першої світової війни.....	10
Тема 3. Українська революція. Конституціонування української державності.....	17
Тема 4. Розгортання визвольних змагань: особливості політичних процесів в Україні.....	42
Тема 5. Утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні....	57
Тема 6. Україна в роки Другої світової війни та післявоєнного періоду....	76
Тема 7. Україна в умовах десталінізації, системної кризи радянського ладу та перебудови.....	84
Тема 8. Україна в умовах незалежності з 1991 –.....	96
Питання для підсумкового контролю.....	106
Форми контролю і методи оцінювання.....	111
Рекомендована література для вивчення дисципліни.....	111

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Політична історія України» є невід'ємною складовою загальнотеоретичної професійної підготовки фахівців з політології. В умовах розвитку української держави, та зважаючи на виняткову роль національної консолідації в успішності демократичної трансформації України. Зважаючи на важливість історичної пам'яті як чинника консолідації суспільства, студенти-політологи мають розуміти зумовленість політичних явищ та процесів історичними обставинами та аналізувати політичні процеси в історичній ретроспективі.

Особливо гострими залишаються проблеми міфологізації та ідеологізації у трактуванні історичного минулого України, що часто стає об'єктом маніпуляційного впливу на формування громадської думки сучасного соціуму. Не подоланим залишається комуністичний спадок та пропагандистський вплив Російської федерації у трактуванні політичних подій пов'язаних з:

- ✓ Українською національною революцією початку ХХст.;
- ✓ роллю політичних партій їх ідеологій та орієнтацій у період Першої світової війни та в умовах революції;
- ✓ діяльністю УСС, ОУН та УПА;
- ✓ особливостями політичного життя на українських землях у міжвоєнний період;
- ✓ сутністю тоталітарної радянської системи та її впливу на подальші політичні процеси в Україні;
- ✓ політикою десталінізації як прикладу початку демократичного транзиту та перетворення СРСР на авторитарну державу, однак після цього періоду настав тоталітарний зворот причини якого потребують додаткового аналізу;
- ✓ внутрішньопартійними відносинами в КП(б)У;
- ✓ кризою радянського ладу та причинами розвалу політичної системи СРСР;
- ✓ внутрішньо- та зовнішньополітичними процесами пов'язаними з відновленням незалежності України;
- ✓ особливостями інституціоналізації демократії в сучасній Україні;
- ✓ кризами демократичного транзиту та їх зумовленістю;
- ✓ сутністю українських революцій (Помаранчева революція та Революція Гідності) в ХХІ ст.;
- ✓ причинами російської війни проти України в ХХІ столітті та її особливістю.

Мета навчальної дисципліни – надати знання здобувачам про ретроспективу розвитку політичних процесів в Україні з початку ХХ ст. до сучасності. Окреслити особливості політичної історії даного періоду, визначивши причинно-наслідкові зв'язки політичного процесу на відповідному етапі його розвитку.

Предметом вивчення є процеси в Україні на мікро-, макро –мега-рівнях

політики. Зокрема формування української державності та її внутрішньополітичні процеси у всіх формах інституціоналізації: Українська Народна Республіка (періоду Української Центральної Ради), Українська Держава (період гетьманату П. Скоропадського), Українська Народна Республіка (часи Директорії), ЗУНР, УСРР, Карпатська Україна, УРСР, Україна (в умовах незалежності). Також до предмету вивчення навчальної дисципліни відноситься особливості політичної, військової національної боротьби за українську державність, партійні процеси на різних історичних етапах державотворення. Окрему увагу приділено сучасним політичним процесам в Україні та її боротьбі з агресією РФ.

Завдання курсу:

- ✓ сформуванню у здобувачів здібності професійного, політологічного аналізу історичних процесів;
- ✓ забезпечити вміння використовувати набуті здобувачами знання при аналізі політичних процесів минуло;
- ✓ сформуванню практичних вміння встановлення причинно-наслідкових зав'язків в політиці та вплив прийнятих політичних рішень в минулому на сучасний стан політичного процесу;
- ✓ забезпечити використання набутих знань для аналізу сучасних політичних процесів та їх прогнозування на основі ретроспективного порівняння.

Очікувані результати навчання. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- основні етапи політичного процесу в Україні від початку ХХ ст. до сучасності;
- особливості політичної боротьби на кожному етапі новітньої історії України;
- основних акторів політичного процесу в новітній історії держави;
- зміст і сутність політичних процесів в історичній ретроспективі;
- специфічні ознаки політичного життя на кожному етапі історії;
- загальні тенденції політичного розвитку, інституціоналізації партійної системи, інституційний каркас кожної з українських держав, що існували в ХХ ст. та особливості інституціоналізації політичної системи сучасної України.

вміти:

- творчо використовувати набуті знання з історії для встановлення подібностей та відмінностей у політичних процесах минулого та сучасності;
- орієнтуватися у динамічних змінах політичного життя, надавати політологічну оцінку минулим та поточним подіям з огляду на їх роль в процесах політичного розвитку;
- застосовувати прийоми моделювання певних політичних процесів на основі встановлення аналогій з історичними прикладами з метою визначення їх типу, напрямку і характеру;

- виявляти об'єктивні умови, ресурси, стратегії й технології суспільно-політичних трансформацій, встановлюючи тяглість політичного процесу в історії.

- встановлювати причинно наслідкові зв'язки тих чи інших політичних процесів та явищ.

Навчальна дисципліна вивчається протягом одного семестру та складається з одного змістовного модуля (ЗМ). По завершенню курсу здобувачі вищої освіти складають іспит. Результати навчання оцінюються за 100-бальною системою. За результатами оцінювання змістового модуля здобувачам виставляються бали. Під час викладання лекційного матеріалу лектор може здійснювати контрольні опитування здобувачів за питаннями, які здобувачі самостійно готують до визначеної теми.

У разі відсутності здобувача на практичному занятті, він зобов'язаний відпрацювати пропущене заняття через усне опитування в поза аудиторний час (час консультацій викладача) або, враховуючи складність умов, відпрацювати це заняття (написання реферату, есе на тему, самостійний аналіз текстів робіт окремих авторів – вчених), погоджену з викладачем. Невідпрацьовані заняття вважаються незданими і за них не нараховується оцінка в балах.

ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Назви тем	Кількість годин										
	Усього	Денна форма				Заочна форма					
		о	у тому числі				Усього	зокрема			
			Л.	П.	Лаб	С.р		Л.	П	Лаб	Ср.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Тема 1. Вступ. Основні тенденції соціально-економічного, політичного та культурного розвитку України в ХХ ст.	9	2	1	0	7	8	0	0	0	8	
Тема 2. Україна в роки Першої світової війни.	11	2	1	0	7	9	1	0	0	8	
Тема 3. Українська революція. Конституціонування української державності.	11	2	2	0	7	11	1	0	0	10	
Тема 4. Розгортання визвольних змагань: особливості	11	2	2	0	7	12	2	0	0	10	

політичних процесів в Україні.										
Тема 5. Утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні.	11	2	2	0	7	11	1	0	0	10
Тема 6. Україна в роки Другої світової війни та післявоєнного періоду.	11	2	2	0	7	11	1	0	0	10
Тема 7. Україна в умовах десталінізації, системної кризи радянського ладу та перебудови.	11	2	2	0	7	12	2	0	0	10
Тема 8. Україна в умовах незалежності з 1991 - ...	11	2	2	0	7	12	2	0	0	10
Контрольна робота	4	0	0	0	4	4	0	0	0	4
Усього годин	90	16	14	0	60	90	10	0	0	80

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття 1.

Тема: Основні тенденції соціально-економічного, політичного та культурного розвитку України в ХХ ст.

Питання для обговорення

1. Особливості соціально-політичного, економічного, культурного становища українських земель на початку ХХ ст. у складі Австро-Угорської та Російських імперій.

2. Політичні та громадські організації в Україні їх політичні засади та цілі діяльності.

Рекомендована література: [2,3,5,6,7,12]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

Готуючись до першого питання зверніть увагу на мапу та проаналізуйте

її.

Пригадайте, коли і за яких обставин українські землі потрапили до складу Російської та Австро-Угорської імперій. Проаналізуйте карту:

1. Які українські землі на початку ХХ ст. перебували у складі Російської імперії, а які – Австро-Угорської? До складу яких адміністративно-територіальних одиниць вони належали?

2. Порівняйте державні кордони Російської та Австро-Угорської імперій з українськими етнічними теренами.

3. Поміркуйте, чому уряди обох імперій не створювали адміністративно-територіальних одиниць за етнічними ознаками.

4. Розгляньте карту й отримає з неї історичну інформацію про події, явища, процеси: 1) суспільно-політичного життя; 2) економіки; 3) освіти та культури в Україні на початку ХХ ст.

Підготовку *другого питання* слід взяти до уваги наступне:

Заснування	Назва	Абревіатура	Керівництво	Напрямок	Розпущена
1890, жовтень	Українська радикальна партія	УРП	І. Франко	соціалізм	1950
1900, лютий	Революційна українська партія	РУП	Д. Антонович, М. Русов, Л. Мацієвич	соціалізм	1905
1902	Українська народна партія	УНП	М. Міхновський	націоналізм	1917
1904	Українська демократична партія	УДП	Є. Чикаленко, О. Лотоцький	лібералізм	1905
1904	Українська радикальна партія	УРП	Б. Грінченко, С. Єфремов	лібералізм	1905
1905, грудень	Українська соціал-демократична робітничка партія	УСДРП	В. Винниченко, С. Петлюра	соціалізм	1950
1917, грудень	Українська партія соціалістів-самостійників	УПСС	О. Макаренко, П. Макаренко, І. Луценко	соціалізм	1922
1917, квітень	Українська партія соціалістів-федералістів	УПСФ	Д. Дорошенко, С. Єфремов	соціалізм	1923
1917, квітень	Українська партія соціалістів-революціонерів	УПСР	М. Грушевський, П. Христюк, В. Залізник, М. Шраг	соціалізм	1921
1917,	Українська	УДХП	С. Шемет	консервати	1920

травень	демократично-хліборобська партія			ЗМ	
---------	----------------------------------	--	--	----	--

Теми рефератів:

1. Товариство Українських поступовців та їх роль у формуванні політичних партій України;
2. Українська народна партія: мета діяльності та особливості в партійній палітрі України;
3. Основні ідеї брошури «Самостійна Україна» М. Міхновського;
4. Причини революції 1905 – 1907 років.
5. Роль українських політичних партій у діяльності Державних дум Російської імперії.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізуйте революцію 1905 – 1907 рр. та її вплив на політичні процеси в Україні.
2. Порівняйте особливості політичних процесів на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій.
3. Ознайомтесь з політичними та громадськими організаціями в Україні, визначивши їх політичні засади та цілі діяльності на початку ХХ ст.

Тема: Україна в роки Першої світової війни.

Питання для обговорення:

1. Україна в планах держав Антанти та Четвертного союзу. Політичні партії в Україні та їх внутрішньо та зовнішньополітичні орієнтири (ТУП, УСДРП, «Спілка»). Політичні погляди С. Петлюри, В. Винниченка, Д. Дорошенка.
2. Утворення, мета та цілі діяльності Головної Української ради. Політична діяльність К. Левицького, М. Ганкевич і М. Павлика, Є. Петрушевича.
3. Особливості політичних партій Галичини та їх орієнтири в умовах війни. Політичні причини та наслідки утворення УСС, їх діяльність.
4. Загальна Української Ради та Союз визволення України.

Рекомендована література:[2,3,5,6,7,12]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

При підготовці до **першого питання** зверніть увагу на те, що суть «українського питання», яке постало в тогочасній Міжнародній політиці:

1. Відсутність на населених українцями територіях Європи незалежної української держави.

2. Територіальна розчленованість України між двома імперіями — Російською і Австро-Угорською.

3. Незадовільне матеріальне і національно-культурне становище українців. Українська земля посідала важливе місце в планах воюючих країн через своє особливе геополітичне становище, величезні матеріальні та людські ресурси.

Плани Німеччини

- Розгромити Російську імперію та відокремити від неї Україну.
- Приєднати Україну разом із Прибалтикою, Польщею і Кавказом до складу майбутньої Великонімецької світової імперії, закріпивши у них «німецький дух та німецький порядок».

- Створити під своєю зверхністю Пангерманський союз, у якому Україна мала стати частиною німецького протекторату, як плацдарм для подальшого просування на Схід.

- Перетворити Україну на сировинну базу Великонімецької імперії.

Плани Австро-Угорщини

- Навічно зберегти своє панування у Східній Галичині, Північній Буковині, Закарпатті.

- Розширити свої володіння на Західній Україні, захопивши Волинь і Поділля;

- Придушити національно-визвольний рух українців.

Плани Росії

- Російський царизм мав намір за допомогою воєнної сили розширити територію Російської імперії до Карпатських гір, захопити під прикриттям ідеї «об'єднання всіх руських земель» Східну Галичину, Північну Буковину, Закарпаття.

- Використати воєнний стан, щоб назавжди покінчити з національно-визвольним рухом українців.

При підготовці до *другого питання* слід зауважити, що Перша світова війна дала поштовх до зростання української національної свідомості. Вона змусила українських політиків Галичини, Буковини, Наддніпрянської України визначити свою зовнішньополітичну орієнтацію.

Засуджували війну

1. Більшовики засуджували війну і виступали за поразку свого уряду у війні (щоб підірвати царизм) і перетворити імперіалістичну війну на громадянську, тобто війну між окремими соціальними групами країни.

2. Деякі українські соціал-демократичні організації в Східній Україні, зокрема Катеринославська, за участі В. Винниченка в 1915 р. почали випускати відозви з гаслами «Геть війну! Хай живе автономія України!» та вести антивоєнну пропаганду серед робітників.

3. Невелика група українських соціал-демократів (Л. Юркевич, А. Лола, П. Дятлов) на сторінках газети «Боротьба», що видавалася в Женеві.

Підтримували у війні Австро-Угорщину.

1. Головна українська рада, створена у серпні 1914 р. у Львові, спираючись на легіон січових стрільців.

2. «Союз визволення України» (СВУ).

3. Частина Української соціал-демократичної партії на чолі з В. Дорошенком.

4. Усі політичні партії Австро-Угорщини.

Підтримували у війні Росію

1. Газета «Рада», що виражала лінію Товариства українських поступовців і видавалася в Наддніпрянській Україні, закликала українців до захисту Російської держави. Згодом «Рада» РУП прийняла рішення про нейтралітет у воєнному протистоянні.

2. Частина УСДРП на чолі з С. Петлюрою та газета «Українське життя», редактором якої він був.

3. Відомі представники українського руху Д. Дорошенко, А. Ніковський брали участь у роботі Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу земств і міст, створеного з метою посилення оборонного потенціалу Російської імперії.

4. «Карпато-русский освободительный комитет», створений на початку війни емігрантами-москвофілами Західної України у Києві, який закликав галичан зустріти російську армію як визволительку.

5. Місцеві організації загальноросійських партій (крім більшовиків).

При підготовці до *третього питання* варто акцентувати увагу на тому, що 1 серпня 1914 р. Утворення Головної української ради (ГУР) — координаційного центру трьох українських партій Галичини — Української національно-демократичної, Української радикальної, Української соціал-демократичної партій. Очолив ГУР Кость Левицький. Його заступники — М. Ганкевич, М. Павлик.

3 серпня 1914 р. Головна українська рада опублікувала маніфест — звернення до народу, в якому обґрунтовували необхідність підтримки Австро-Угорщини у війні, вважаючи, що «Росія є історичним ворогом України». Вони закликали населення формувати українські військові підрозділи для допомоги австрійській армії.

Виступали за створення української автономії в межах Австро-Угорщини.

Травень 1915 р. Головну українську раду (ГУР) перейменовано на Загальну українську раду. До неї приєдналися представники від Буковини та СВУ.

1915 р. Загальна українська рада звернулася з декларацією, в якій заявила про свою мету — створити самостійну Українську державу з тих українських земель, які залишилися в Російській імперії, а з українських земель у складі Австро-Угорщини планувалося створити автономну область.

5 листопада 1916 р. Австро-угорський та німецький уряди проголосили про створення Польського королівства із земель, які раніше входили до складу Російської імперії, з наданням йому широких прав на Галичину. Стало,

зрозуміло, що плани Загальної української ради не буде втілено вжиття. 1916 р. Загальна українська рада саморозпустилася.

При підготовці до **четвертого питання** зверніть увагу на те, що 1 серпня 1914 р. у Львові зустрілися керівники найвпливовіших українських партій Галичини – націонал-демократ Кость Левицький, радикал Михайло Павлик і соціал-демократ Микола Ганкевич. Очільники трьох партій перебороли свої розбіжності й утворили координаційний центр – Головну українську раду (ГУР). Головою Ради став Кость Левицький, його заступниками – М. Ганкевич і М. Павлик. Рада мала обстоювати інтереси українців у Австро-Угорщині. Націонал-демократи та соціал-демократи були вкрай незадоволені тим, що імператор і його оточення підтримували в Галичині поляків, а не українців. Однак ліберальна національна політика Австро-Угорщини давала надію, що згодом українці одержать якісь державні права. Тому, коли треба було політично визначитися, українські партії Східної Галичини заявили про безумовну та повну підтримку Центральних держав у їхньому збройному конфлікті з Росією та її союзниками. 3 серпня ГУР опублікувала маніфест. Було зрозуміло, що війна відкриває якісь перспективи для набуття державності.

Для розширення впливу ГУР на українські землі в межах кордонів Російської імперії та представництва загальноукраїнських інтересів її було реорганізовано на Загальну українську раду (ЗУР). На установчому засіданні ЗУР, яке відбулося 5 травня 1915 р. у Відні, обрали склад Президії, члени якої представляли Галичину, Буковину та Наддніпрянську Україну. Головою, як і попередньої організації – ГУР, став К. Левицький. Своїм завданням ЗУР проголосила боротьбу за побудову самостійної української держави на українських землях, що входили до Російської імперії, та запровадження територіально-національної автономії – коронного краю на українських землях Галичини та Буковини у складі Австро-Угорщини. До ЗУР входили 34 делегати від різних партій Галичини й Буковини, а також представники Союзу визволення України.

ГУР почала формування Українських січових стрільців. Назва походить від формувань запорізьких козаків, які несли строкову і розвідувальну службу.

Серпень 1914 р. Головна українська рада створила Центральну бойову раду, яка звернулася до уряду Австро-Угорщини з проханням дозволити сформувати легіон Українських січових стрільців (УСС). Згоду було отримано.

30 серпня 1914 р. Понад 28 тис. добровольців з усієї Галичини, багато з яких належало до організацій «Січ», «Сокіл», «Пласт», зібралися у м. Стрії, щоб зі зброєю в руках йти захищати рідний край.

Австро-угорське командування з недовірою поставилося до патріотичного настрою української молоді і погодилося на створення лише Одного полку чисельністю 2500 осіб. Так виник легіон «Українські січові стрільці» — перше військове формування в Галичині. На його основі виник регулярний полк, який став частиною австро-угорської армії. УСС австрійці передали тисячу важких однозарядних карабінів, які ще 1.888 р. було знято з озброєння.

Військову присягу приймали двічі:

- перший раз — загальну для всього австрійського війська;
- другий раз — «свою», національно-патріотичну, на вірність Україні.

Михайло Галущинський — перший командувач Українських січових стрільців. Отаманами легіону Українських січових стрільців ще були: Г. Косак, М. Тарнавський, О. Микитка.

Бойовий шлях легіону Українських січових стрільців

Осінь (24 вересня) 1914 р. У зв'язку з тяжким становищем на фронті у розпал Галицької битви стрілецькі сотні вступили в оборонні бої в районі Ужоцького перевалу в Карпатах. Проти них наступала дивізія кубанських козаків. За героїчну оборону перевалу українські частини було відзначено австрійським командуванням, що рідко траплялося стосовно неавстрійських вояків.

Квітень — травень 1915 р. Стрілецькі сотні вийшли на схили гори Маківка, Проти січовиків було кинуте кавалерійську дивізію генерала О. Каледіна (майбутнього отамана Донського козацтва, керівника антирадянських виступів 1918р.) та добірні піхотні частини. Битва на Маківці — це перша велика битва галицьких українців.

Червень 1915 р. «Усуси» першими ввійшли у м. Галич, піднявши над містом жовто-синій український національний прапор.

2 листопада 1915 р Зусиллями січовиків було ліквідовано прорив росіян на Бережани. Тут полк УСС втратив убитими, полоненими й пораненими понад тисячу старшин і стрільців.

Серпень—вересень 1916 р. Виснажливі бої «усусів» на горі Лисоня під Бережанами, де Січові стрільці потрапили в оточення і вирватися вдалося лише невеликій їх. частині. Тут у боях на схилах Лисоні сотні юних патріотів загинуло. Полк УСС втратив убитими, полоненими і пораненими понад тисячу старшин і стрільців. Тих, хто потрапив у полон, відправили у табори військовополонених у Симбірськ і Царицин. Залишки полку було виведено у тил.

17 лютого 1917 р. Полк знову повернувся на фронт під Бережани, якому брало участь шість відновлених сотень полку УСС, які вступили у бій на початку липня 1917 р. під час загального наступу Південно-Західного фронту російської армії, який був невдалим, бо солдати уже не хотіли воювати.

Під час боїв січові стрільці показали себе дисциплінованими воїнами, які проявляли масовий героїзм і взаємодопомогу.

Після Лютневої революції в Росії розпочалося братання січових стрільців і українців, які воювали в російській армії.

Після підписання Брестського миру січові стрільці разом із військами УНР воювали проти більшовиків, білогвардійців, поляків.

Згодом з офіцерів-січовиків Євген Коновалець створив Українську воєнну організацію, яка стала основою Організації українських націоналістів (ОУН).

Гімном Січових стрільців стала пісня «Ой, у лузі червона калина».

Ставлення до «усусів» німецького й австрійського командування.

- У боях австро-німецьке командування неодноразово відзначало їхній героїзм, їх високі моральні якості.

- Під час затишшя австрійці зневажали Січових стрільців, вважали їх зрадниками, боялися їх, бо. вони не жаліли свого життя в боях за відродження незалежної української держави і щасливе життя народу.

При підготовці до **п'ятого питання** слід звернути увагу на те, що Союз визволення України (СВУ) – це політична організація, заснована 4 серпня 1914р. у Львові емігрантами з Наддніпрянської України, які перед початком Першої світової війни проживали у Львові. Проіснувала до червня 1918 р.

Організатори СВУ — Дмитро Донцов; Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Микола Залізняк, Маркіян Меленевський, Олександр Скоропис-Йолтуховський та ін. Голова СВУ — Д. Донцов.

Кінець серпня 1914 р. Центром СВУ став Відень, оскільки російські війська зайняли Львів. У програмі СВУ «Наша платформа» проголошено такі завдання організації:

1. Утворення самостійної Української держави.
2. Встановлення конституційної монархії.
3. Заснування демократичного устрою.
4. Надання рівних прав і свобод представникам усіх національностей.
5. Забезпечення самостійності українській церкві.
6. Сформування навколо СВУ коаліції непримиренних ворогів Російської імперії.

Вони розраховували на допомогу Австро-Угорщини і Німеччини, вбачаючи у них силу, здатну подолати Російську імперію. Від Німеччини та Австро-Угорщини СВУ отримували матеріальну допомогу.

Діяльність Союзу визволення України

1. Видали відозву «До українського народу в Росії», в якій закликали українців зустрічати австро-угорські війська як визволителів.

2. Видали відозву «До громадської думки Європи», в якій запевняли, що Україна, ставши самостійною державою, буде для Європи твердинею проти експансії Росії.

3. СВУ мав своїх повноважених представників у Берліні, Софії, Стамбулі, Женеві, Римі, Стокгольмі, Осло.

4. Від кінця 1914 р. у Відні виходив «Вісник Союзу визволення України».

5. У 1915 р. діячі СВУ почали видавати у столиці Болгарії (Софії) українською мовою газету «Робітничий прапор».

6. СВУ розгорнула активну роботу серед військовополонених українців з російської армії у таборах Австро-Угорщини і Німеччини.

7. Домоглися від німецьких та австро-угорських властей створення для українців окремих таборів, у яких:

- засновували школи, бібліотеки, читальні, хори, оркестри, театри, церкви;
- організовували курси з вивчення української історії та літератури;
- організовували каси взаємодопомоги, кооперативні крамниці;

- активно клопоталися вихованням української національної самосвідомості, непримиренної ненависті до Російської імперії.

8. У державах Четверного союзу члени СВУ розповсюджували літературу про Україну, пропагували ідею створення незалежної української держави.

9. Діячі СВУ:

- виступали з лекціями й доповідями в Австро-Угорщині, Німеччині, Болгарії;

- друкували статті на українську тематику;

- налагодили регулярне видання науково-популярних брошур з історичного минулого та сучасного України (друкували українською, німецькою, болгарською, турецькою, румунською, чеською, хорватською, італійською, шведською мовами);

- видали різними мовами праці історика Миколи Костомарова, географа Степана Рудницького, літературознавця Богдана Лепського та інших.

10. Реалізацію національно-політичних та економічних прагнень українського народу члени СВУ пов'язували з поразкою Росії у війні.

Із набраних солдатів та офіцерів у таборах для військовополонених було створено українські військові дивізії — сірожупанна (в Австро-Угорщині) та синьожупанна (у Німеччині).

Одначе використати цей значний воєнний потенціал у боротьбі за українську державність не судилося, бо СВУ припинив існування.

Теми рефератів:

1. Програмові засади та особливості структури Товариства українських поступовців.
2. Політична програма, статут та методи діяльності УСДРП.
3. «Спілка»: мета, цілі та завдання організації.
4. Політичні погляди С.Петлюри та В. Винниченка в період Першої світової війни.
5. Особливості політичних поглядів Д. Дорошенка.
6. Політичні ідеали М.Міхновського.
7. Політичні орієнтири К. Левицького та М. Ганкевича.
8. Політичні засади діяльності М. Павлика та Є. Петрушевича.

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначте місце України в планах країн Антанти та Четвертого союзу.
2. Проаналізуйте політичні партії в Україні та їх внутрішньо та зовнішньополітичні орієнтири (ТУП, УСДРП, «Спілка»).
3. Порівняйте політичні погляди С. Петлюри, В. Винниченка, Д. Дорошенка.
4. Проаналізуйте утворення, мету та цілі діяльності Головної Української ради.

5. Охарактеризуйте політичну діяльність К. Левицького, М. Ганкевича, М. Павлика, Є. Петрушевича.

6. Визначте особливості політичних партій Галичини та їх орієнтири в умовах війни.

7. Вкажіть політичні причини та наслідки утворення УСС, їх діяльність.

8. Проаналізуйте діяльність Загальної Української Ради та Союзу визволення України.

Практичне заняття 2.

Тема: Українська революція. Конституціонування української державності.

Питання для обговорення

1. Причини національної революції, соціально-політичні передумови. Формування Української Центральної Ради.

2. Передумови та наслідки проголошення Першого Універсалу УЦР.

3. Передумови, причини та наслідки проголошення Другого Універсалу УЦР.

4. Проголошення Третього універсалу УЦР та протистояння з більшовицькою Росією.

5. Перша російсько-українська війна та її вплив на проголошення незалежності УНР.

6. Політичні умови Проголошення Четвертого Універсалу УЦР та його вплив на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні процеси.

Література:[2,3,5,6,7,8,12,]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

Підготовка до **першого питання** передбачає розуміння того, що Характер революції: національно-демократична, визвольна. Передумови революції: 1. Перша світова війна. 2. Поразка царської армії на фронтах. 3. Загальна соціально-економічна та політична криза, зумовлена Першою світовою війною. 4. Розпад Російської імперії. 5. Лютнева демократична революція в Росії. 6. Крах самодержавства.

Причини революції

1. Вхід України до складу Російської та Австро-Угорської імперій і втрата нею своєї самостійності.

2. Важкі соціально-економічні умови більшості населення: низька заробітна плата, тяжка праця, безземелля і малоземелля, злидні, жорстока експлуатація.

3. Переслідування в Російській імперії українського суспільного руху, утиски політичних партій та громадських рухів.

4. Не було власної державності.

Рушійні сили революції: нечисленна національна інтелігенція, багатомільйонне селянство, частково вдягнене в солдатські шинелі.

Завдання революції

Перший етап:

- позбутися імперської залежності;
- національно-територіальна автономія України у демократичній Російській федеративній республіці.

Другий етап:

- національне і Соціальне визволення України.
- створення власної соборної самостійної демократичної держави.

<p>27 лютого (12 березня) 1917 р. Демократична революція в Петрограді, внаслідок якої повалено самодержавство, 2 (15) березня 1917 р. Російський цар Микола II зрікся престолу</p>	
<p>Дві влади</p>	
<p>2 (15) березня 1917 р. утворено Тимчасовий уряд. До складу уряду ввійшли кадети, октябристи, есери, безпартійні.</p>	<p>Рада робітничих і солдатських депутатів</p>
<p>Єдиним соціалістом був міністр юстиції — О. Керенський. Очолив Тимчасовий уряд Князь Львов. Тимчасовий уряд визначив такі свої функції:</p> <ul style="list-style-type: none"> • вважав себе правонаступником царського уряду; • мав намір зберегти за собою контроль над усіма територіями Російської імперії; • створив представницькі й виконавчі органи місцевої влади; • мав намір провести низку демократичних перетворень <p>Тимчасовий уряд мав діяти до скликання Установчих зборів, які мали затвердити форму державного ладу і прийняти Конституцію</p>	<p>(з представників есерів і меншовиків), створена 27 лютого (12 березня) 1917р. Більшовиків у радах на початку весни 1917 р. було мало. На перехідному етапі, який мав тривати до Установчих зборів, ради зобов'язані були служити гарантом успішного демократичного розвитку, збереження й поглиблення завоювань Лютневої революції.</p>

Причини швидкої перемоги Лютневої революції: 1. Могутнім каталізатором подій стала Перша світова війна. 2. Кризовий стан в імперії. 3. Загострення політичних, соціально-економічних та національних проблем. 4.

Зростаюча активність політичних сил. 5. Падіння авторитету та слабкість чинної влади.

Висновки: 1. Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 р. скинула царя Миколу І, проголосила Росію республікою і надала можливість народам творити свою державність.

2: Активно в цьому напрямку працювали Польща, Фінляндія, Литва, Латвія та Естонія і вони домоглися незалежності.

3. Мала такі можливості й Україна.

Наслідки Лютневої революції для України

1. Посилення політичної боротьби.

2. Вихід на політичну боротьбу широких народних мас.

3. Зростання ролі політичних партій.

4. Перетворення армії на впливовий чинник внутрішнього життя.

5. Поява органів Тимчасового уряду і Рад в Україні.

6. Створення Української Центральної Ради, яка намагалася вирішити питання національного розвитку.

В Україні виникають органи влади Тимчасового уряду

1. 4 (17) березня 1917 р. у Києві від імені Тимчасового уряду оформився Виконавчий комітет Ради громадських організацій, який проіснував до 4 вересня 1917 р.

2. Губернаторів було усунено, а вищою посадовою особою в губернії став комісар Тимчасового уряду, а у повітах — повітові комісари.

3. На місцях почали створюватися нові органи Тимчасового уряду — громадські ради та їхні виконавчі комітети.

4. Тимчасовий уряд в Україні спирався на промисловців, землевласників й урядовців.

Місцеві ради робітничих і солдатських депутатів, які створювалися у великих містах і промислових центрах

1. Засновниками були в основному загальноросійські соціалістичні партії есерів і соціал-демократів (меншовиків).

2. Ради виникли у Харкові, Києві, Катеринославі, Луганську, Кременчуці, Полтаві тощо.

3. У середині 1917 р. їх налічувалося 252, зокрема в Донбасі — 180.

Центральна Рада — представницький орган українських національно-демократичних сил.

Громадське об'єднання низки політичних, громадських, наукових сил 4 (17) березня 1917 р.

Голова Ради (обраний заочно) — видатний історик і громадський діяч М. С. Грушевський (повернувся до Києва 12 (25) березня 1917 р.).

Політичні настрої населення

У багатьох містах Наддніпрянської України відгуком на російську революцію стали багатотисячні демонстрації під національними синьо-жовтими прапорами. Демонстранти вийшли на вулиці Києва, Одеси, Полтави,

Харкова з транспарантами «Автономію Україні», «Вільна Україна у вільній Росії», «Хай живе самостійна Україна» тощо.

Дві основні політичні течії українського національного руху

1. Радикальна. Її представляла Українська народна партія (УНП) на чолі з М. Міхновським: УНП виступала за створення самостійної Української держави. Самостійники пропонували скликати український парламент і сформувати уряд.

2. Поміркована. Виразником поміркованих виступало Товариство українських поступовців (ТУП). Вони перебували на поміркованих позиціях і прагнули створити автономію України на федеративних засадах у складі демократичної Росії.

Підготовка до **другого питання** включає розуміння того, що посилювалася активність політичних партій.

Впливові українські політичні партії

1. Українська партія соціалістів революціонерів-есерів (УПСР) — найвпливовіша. Видатним лідером цієї партії був М. Грушевський, що перейшов до УПСР від українських лібералів. Мали вплив серед сільського населення. Виступали за національно-територіальну автономію, за ліквідацію поміщицького землеволодіння і передання землі в користування селянам. Керівництво УПСР — М. Ковалевський, В. Голубович, П. Христюк, В. Залізник.

2. Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) створена у 1905 р. Друга за чисельністю і впливом. У квітні 1917 р. провела конференцію і поновила свою роботу, бо після поразки революції 1905—1907 рр. була заборонена. Мала вплив переважно у містах Правобережжя. Визначні діячі УСДРП — В. Винниченко, С. Петлюра, Мазепа та інші. Вимагали національно-територіальної автономії України, виступали за парламентську республіку. Висловлювалися за проведення важливих соціальних реформ, за демократичний розвиток України з соціалістичною перспективою.

3. Союз українських автономістів-федералістів, який виник на основі ТУП. Згодом переріс в Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ). До її керівництва обрали Д. Дорошенка, С. Єфремова, А. Ніковського, Лотоцького та інших. Ця партія масовою не стала, оскільки здійснювала політичну діяльність лише серед інтелігенції, частково серед робітників і селян. Виступала за автономію України, аграрну реформу, за збереження приватної власності.

4. Українська народна партія (УНП), заснована М. Міхновським. Виступала за незалежність України.

5. У травні 1917 р. виникла Українсько-Демократична хліборобська партія (УДХП), яка орієнтувалася на поміщиків та заможне селянство. Лідери УДХП - В. Андрієвський, В. Липинський, М. Макаренко.

Впливові загальноросійські політичні партії, що діяли в Україні

• Конституційні демократи (кадети). Головна урядова партія. У березні 1917 р. проголосила своєю програмною метою «демократичну парламентську

республіку», відійшла від гасла конституційної монархії, яке вона підтримувала з перших днів свого існування. Обіцяла в Україні соціально-економічні реформи, свободу національно-культурного життя, але все це пов'язувала з всеросійськими Установчими зборами.

- Соціалісти-революціонери (есери). Найчисленніша партія, яка мала підтримку у промислових районах та на фронтах. Виступали за ліквідацію поміщицького землеволодіння і передання землі в користування селянам, але прагнули зробити це законними методами і цим відрізнялися від більшовиків, які закликали селян захоплювати землю самочинно, не чекаючи Установчих зборів і прийняття відповідних законів.

- Соціал-демократи: 1. Меншовики. Виступали за демократичну парламентську республіку, вирішення всіх питань всеросійськими Установчими зборами, за згуртування реформістських сил, Щоб ввести революцію в помірковані буржуазно-ліберальні рамки. 2. Більшовики. Навесні 1917 р. ще не мали впливу на українське суспільство. Але наростання економічної кризи, погіршення життя населення принесло більшовикам значну підтримку. Згодом вони перетворилися на одну з найчисленніших партій. У квітні 1917 р з еміграції повернувся В. І. Ленін, який виступив з доповіддю «Про завдання пролетаріату в даній революції». Було висунуено лозунг «Вся влада радам!» Більшовики обіцяли негайні радикальні соціально-економічні та політичні зміни: солдатам - мир, робітникам — заводи і фабрики, селянам — землю, народам — вільне національне життя. Вони виступали за повалення Тимчасового уряду, перехід усієї повноти влади до рад, а кінцевою метою вважали встановлення диктатури пролетаріату.

Чому в Україні після Лютневої революції переважали автономістські, а не самостійницькі настрої

1. Програмною установкою більшості політичних партій та сил Центральної Ради була автономія України.

2. Ідея самостійності поки що не набула поширення в масах.

3. Серед української політичної еліти було сподівання на справедливе вирішення національного питання революційною демократією Росії.

4. Україна не була підготовлена до самостійності: не мала державних структур, армії, належного фінансування, Матеріального забезпечення.

5. Домінування неукраїнського населення у містах — центрах політичного життя.

Лідери обох течій українського національного руху — самостійників і поміркованих — вирішили об'єднатися для створення єдиного керівного центру, який мав очолити боротьбу за відродження української державності.

За ініціативи українських самостійників і тупівців 4 (17) березня 1917 р. у Києві було проголошено про створення Української Центральної Ради (УЦР), завданням якої мало стати об'єднання всіх українських сил.

Центральна Рада — представницький орган української демократії, який очолив національно-визвольний рух в Україні, загальногромадська організація,

яка, ставила за мету побудову національно-територіальної автономії в Україні на демократичних засадах.

До складу Центральної Ради увійшли:

- Українська народна партія (УНП),
- Товариство українських поступовців (ТУП),
- Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР),
- Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП),
- Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ),
- студентські спілки,
- військові організації,
- представники духовенства, творчої інтелігенції.

Головою Української Центральної Ради заочно обрано М. Грушевського, який повернувся до Києва 12 (25) березня 1917р. Рада обрала Виконавчий комітет, який згодом отримав назву Мала рада. Вагому роль в організації Центральної Ради відіграли С. Єфремов, Б. Винниченко, С. Петлюра. Резиденцією Центральної Ради був Педагогічний музей у Києві (тепер республіканський будинок учителя). Офіційним органом Центральної Ради була «Нова рада» з редактором Андрієм Ніковським.

На місцях створювалися губернські, повітові й міські національні ради, які організовували видання газет і брошур українською мовою, засновували культурно-освітні організації — «Просвіти», клуби, народні будинки, бібліотеки, народні театри тощо.

Періодизація діяльності Центральної Ради

1. Становлення Української Центральної Ради (березень — початок червня 1917 р.): формування її складу, боротьба за демократизацію й українізацію, співробітництво з Тимчасовим урядом, • вироблення ідеї автономії України в складі Росії.

2. Поглиблення процесу державного будівництва в Україні (кінець червня — початок жовтня 1917р.) на засадах автономно-федеративного принципу: легалізація автономії, досягнення тимчасового компромісу з Тимчасовим урядом.

3. Боротьба за владу з центральним більшовицьким урядом (жовтень 1917 р. — січень 1918 р.)

4. Існування формально самостійної Української Народної Республіки (березень — 28 квітня 1918р.) під протекторатом Німеччини й Австро-Угорщини.

Добу Центральної Ради залежно від домінуючих у державотворчому процесі ідей історики поділяють на два етапи: перший — автономістський (березень 1917 р. — січень 1918 р.); другий — самостійницький (січень — квітень 1918 р.).

9 (22) березня 1917 р. Перша відозва Центральної Ради «До українського народу», в якій вона закликала зберігати спокій, обирати нових людей в органи самоврядування, творити вільне життя, збирати кошти в український національний фонд. Центральна Рада з самого початку відстоювала

національно-територіальну автономію України, підтримувала заходи щодо створення української преси, впровадження української мови у школах, скасування будь-яких обмежень щодо розвитку української культури і громадсько-політичного життя.

Соціально-економічні питання поки що не обговорювалися, а були перенесені на пізніший період. Вони побоювалися, що зосередженість на соціально-економічних, питаннях може розколоти національний рух. Подальший розвиток політичної ситуації в Україні показав хибність такої політики.

12 березня 1917 р. У Петрограді відбулася грандіозна демонстрація українців, яка справила величезний вплив на російську громадськість. 19 березня (1 квітня) 1917 р. У Києві відбувся мітинг українського населення (понад 100 тис. учасників), під час якого висувалися вимоги надати Україні автономію. На Софійському майдані відбулося грандіозне віче, учасники якого вимагали широкої автономії України в складі демократичної Російської держави та скликання Установчих зборів. Багатотисячні українські маніфестації відбулися в Катеринославі, Одесі, Харкові, Полтаві, Чернігові та інших містах з гаслами «Автономію Україні!», «Хай живе федеративна республіка!», «Вільна Україна у вільній Росії!» тощо.

Порівняння понять: національна ідея — соціалістична ідея

Національна ідея	Соціалістична ідея
<p>1. Національна ідея розпочала формуватися серед українського населення ще з часів зародження і становлення української нації.</p> <p>2. Її висловлювали в своїх творах Т. Шевченко, П. Куліш, М. Драгоманов.</p> <p>3. На початку ХХ ст. вона була остаточно оформлена у роботах М. Міхновського «Самостійна Україна» і Д. Донцова «Націоналізм».</p> <p>4. Визначають політико-культурні відносини.</p>	<p>1. Соціалістичні ідеї про справедливе суспільство, про загальну рівність поширювалися давно.</p> <p>2. Опанували вони масами в періодгноблення капіталістичної системи.</p> <p>3. Найбільшого поширення вони здобули на межі ХІХ— ХХ ст., коли воєнні конфлікти і Перша світова війна зробили можливою реалізацію соціалістичних ідей у деяких державах.</p> <p>4. Визначають матеріально-економічні й соціальні відносини.</p>

При підготовці до **третього питання** варто звернути увагу на особливості передумов ухвалення Першого Універсалу УЦР. Український національний конгрес відбувся 6—8 (19—21) квітня 1917 р., м. Київ. На з'їзд прибуло близько 1 тис. делегатів усіх регіонів України від політичних партій і різноманітних політичних організацій — селянських, військових, робітничих, економічних, культурних та українських громадських організацій Петрограда, Москви, Криму, Кубані, Холмщини.

Причини скликання Українського національного конгресу

1. Наростання українського руху.

2. Необхідність перетворити Центральну Раду, що була представлена київськими національними громадськими організаціями, на всеукраїнський політичний центр, який мав стати організаційним центром у відродженні української державності, представницьким органом українського народу.

3. Ведення боротьби за широку національно-територіальну автономію у складі Російської демократичної республіки.

Рішення Конгресу

1. Конгрес заслухав і обговорив низку доповідей:

- про принципи федералізму;
- про способи утворення автономного устрою;
- про забезпечення прав національних меншин.

2. Прийняв постанову про необхідність домагання національно-територіальної автономії для України і перебудови Російської держави на федеративну демократичну республіку. «Лише національно-територіальна автономія України у змозі забезпечити потреби українського народу і всіх інших народів, що живуть на українській землі».

3. Визнали Центральну Раду як революційний парламент.

4. Обрали новий склад Центральної Ради зі 115 осіб (2/3 місць відведено представникам міст і губерній, 1/3 — політичним партіям).

5. Обрано керівництво Центральної Ради: голова — М. Грушевський, заступники — В. Винниченко і С. Єфремов.

6. Центральна Рада обрала виконавчий орган - Комітет (згодом його названо Малою радою) з 20 осіб для постійної роботи між сесіями.

Наслідки

• «Конгрес був першим відродженням нації на шляху державності» (В. Винниченко).

• Конгрес сприяв піднесенню авторитету Української Центральної Ради.

• Продемонстрував високу активність громадських і політичних сил України, які прагнули відродити національно-територіальну автономію України.

• Це був перший крок відродження нації на шляху державності.

• Розпочалася робота зі створення підлеглих Центральній Раді її місцевих органів влади (губернських, міських, повітових).

I Військовий з'їзд - 5-8 (18-21) травня 1917 р. (700 делегатів). Причини скликання з'їзду:

- необхідність вироблення позицій щодо ставлення до війни;
- визначення ставлення військових до Центральної Ради;
- домагання надання Україні національно-територіальної автономії:

Рішення з'їзду

I. Головним пунктом роботи з'їзду стало питання про ставлення до війни.

1. Було вирішено домагатися миру без анексій і контрибуцій, але до настання такого миру пропонувалося обороняти здобутки революції від ворогів за лінією фронту.

2. З'їзд уповноважив Центральну Раду узгодити з Тимчасовим урядом питання про надання Україні національно- територіальної автономії.

3. Обрано Військовий генеральний комітет із 18 осіб на чолі з С. Петлюрою.

М. Міхновський став одним із 18 членів Військового генерального комітету.

4. Прийнято резолюцію про необхідність українізації армії, відкриття українських шкіл, готування українських військових статутів і підручників.

5. Зажадали повернення козацьких клейнодів із музеїв Петрограда і Москви.

Анексія — насильницьке приєднання, загарбання однією державою всієї (або частини) території іншої держави. Контрибуції — примусові грошові чи натуральні стягнення з населення, до яких вдаються війська однієї з воюючих сторін на захопленій території.

Наслідки роботи I Всеукраїнського військового з'їзду

- Військові визнали Центральну Раду «єдиним компетентним органом, покликаним вирішувати всі справи, що стосуються цілої України та її відносин з Тимчасовим урядом».

- Підтримали домагання Центральної Ради щодо автономії України.

- Водночас із українізацією армії розгорнулася українізація флоту, який на Чорному морі на 75% комплектувався із жителів України.

Спираючись на рішення Українського військового з'їзду, Всеукраїнського національного конгресу, виражаючи революційні настрої та інтереси українського народу, Центральна Рада відрядила до Петрограда делегацію з 10 осіб на чолі з В. Винниченком (середина травня 1917 р.). Делегація везла до російської столиці «Записку Центральної Ради до Тимчасового уряду», де наголошувалося таке:

а) Центральна Рада є «голосом українського народу» і вже здійснює культурно-національну автономію;

б) Тимчасовий уряд має визнати автономію України;

в) Україна проголошує своє право на участь у мирних переговорах;

г) Росія не повинна чинити перешкоди українізації військ. Висновок

Поїздка успіху не мала, Тимчасовий уряд погоджувався лише на культурно-освітню автономію для України. Тимчасовий уряд відхилив вимоги щодо автономії, мотивуючи свої дії такими причинами:

1. Оскільки Центральна Рада не обрана всенародним голосуванням, вона не може висловлювати волю всього народу українських земель.

2. Проголошення автономії України може призвести до територіальних та інших непорозумінь.

3. Питання про адміністративний устрій майбутньої Російської федеративної республіки повинні вирішувати лише Установчі збори.

У травні—липні 1917 р. скликані ще такі всеукраїнські з'їзди:

1. З'їзд кооператорів Київщини (27 — 28 березня 1917 р.) Висунув домагання автономії України. Під час походу вулицями міста учасники з'їзду несли українські національні прапори з гаслами «Хай живе вільна Україна!».

2. Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня—2 червня 1917р.) Брали участь 280 делегатів з дев'яти губерній. На з'їзді виступив М. Грушевський, який заявив, що свято революції закінчилося і настав грізний час. Засуджено позицію Тимчасового уряду стосовно автономії України. Підтримано Центральну Ралу. З'їзд доручив Центральній Раді скласти статут автономії України, намагався допомогти Центральній Раді у запровадженні автономного ладу. Вирішили скликати з'їзд інших народів та областей Росії. Українізувати всі адміністративні й самоврядні установи в Україні. З'їзд обрав Раду селянських депутатів та її виконавчий орган — Центральний комітет Селянської спілки — й ухвалив, щоб вона увійшла до складу Центральної Ради.

3. Всеукраїнський робітничий з'їзд 14 липня 1917 р. Брало участь від 300 до 400 делегатів. Висловив підтримку Центральній Раді. Обрано Всеукраїнську раду робітничих депутатів. Пропонувалося приступити до українізації школи.

4. Всеукраїнський з'їзд залізничників (Харків, липень 1917 р.) Брало участь 300 делегатів, які представляли 200 тис. робітників і службовців. З'їзд ухвалив визнати Центральну Раду «найвищим крайовим органом влади на засадах Універсалу».

II Всеукраїнський військовий з'їзд (5—10 (18—23) червня 1917 р.) У роботі з'їзду взяло участь близько 2,3 тис. делегатів від 1,6 — 1,8 млн. українських вояків) Напередодні з'їзду Тимчасовий уряд надіслав до Києва з приводу з'їзду дві телеграми: О. Керенський (військовий міністр) забороняв з'їзд; Тимчасовий уряд відкидав усі домагання Української Центральної Ради щодо автономії України. Політика Росії спонукала Українську Центральну Раду до активних дій, прийнявши 3 (16) червня 1917 р. таку резолюцію:

- звернутися до всього українського народу із закликом організувати і приступити до побудови автономії;

- негайно видати Універсал до українського народу, в якому пояснити сутність домагань української демократії щодо автономії.

Рішення з'їзду

1. З'їзд запропонував Центральній Раді приступити у згоді з національними меншинами до створення основ автономного устрою.

2. З'їзд зобов'язувався забезпечити Центральній Раді найактивнішу підтримку.

3. Ухвалили рішення розробити план українізації війська.

4. Затвердив статут найвищої української військової установи — Генерального комітету на чолі з С. Петлюрою.

5. Військові зобов'язувалися підтримувати Центральну Раду в її державотворчій діяльності.

6. Обрали Тимчасову раду військових депутатів, яка увійшла до складу Української Центральної Ради.

7. Рада військових депутатів обрала постійну президію у складі українських соціал-демократів П. Войтенка, М. Врублевського, М. Панченка, П. Гермайзе, а також безпартійного П. Куцака (Чалого).

8. Делегати заприсягнулися не повертатися до своїх частин, якщо Тимчасовий уряд не визнає автономії України.

10 (23) червня 1917 р. В останній день з'їзду Центральна Рада урочисто проголосила I Універсал. Універсал було зачитано перед народом на Софійському майдані 12 (25) червня 1917 р.

Причини прийняття I Універсалу

- Вимоги мітингів, рекомендації з'їздів про надання Україні автономії.
- Невизнання Тимчасовим урядом Центральної Ради як виразника волі українського народу і відмова надати Україні автономії під час переговорів делегації Центральної Ради із Тимчасовим урядом у травні 1917 р. (українську делегацію очолювали лідери впливових українських партій — В. Винниченко, М. Ковалевський, С. Єфремов).

- Відкладання Тимчасовим урядом вирішення українського питання до скликання Всеросійських установчих зборів.

- Ініціювання II Військовим з'їздом проголошення автономії України без згоди Тимчасового уряду.

Зміст I Універсалу

1. Проголошено автономію України.
2. Закликав народ до організації нового політичного ладу.
3. Наголошувалося, що склад Центральної Ради буде поповнено представниками інших народів, які живуть в Україні, і це дасть їй змогу стати найвищим органом революційної демократії краю.
4. Комплектування окремих військових частин лише українцями здійснюватиметься під контролем військового міністра і Генерального штабу.
5. Проблему земельної реформи повинні були вирішити Установчі збори.
6. Оголошувалося про запровадження одноразового податку на «рідну справу».

Наслідки проголошення I Універсалу

1. Це був перший крок до здійснення національно-територіальної автономії України.

2. Крок до створення першого українського уряду — Генерального секретаріату.

3. Серед російських політичних сил Універсал викликав негативну реакцію.

Значення

1. I Універсал справив величезне враження на суспільство.
2. Це був акт конституційного значення, яким утверджувалося право українського народу на створення власної держави.

Українські установчі збори — представницька установа, яка мала бути створена громадянами України на основі загального виборчого права для встановлення форми державного правління та прийняття конституції.

Універсал — закон, постанова верховної влади, урядовий документ, урочиста грамота, декларація, маніфест, спрямований на вирішення якихось важливих питань для народу і держави.

Створення Генерального секретаріату — тимчасового революційного уряду України (15 (28) червня 1917 р.). На чолі уряду — В. Винниченко. Він одночасно був затверджений генеральним секретарем внутрішніх справ.

У першому складі уряду Центральної Ради переважали соціал-демократи. Соціал-демократи мали п'ять місць, соціалісти-революціонери — два; соціалісти-федералісти — одне, безпартійний — один. Створено вісім міністерств: генеральний писар — П. Христюк, військових справ — С. Петлюра, земельних справ — Б. Мартос, міжнаціональних справ — С. Єфремов, фінансів — Х. Барановський, юстиції — В. Садовський, освіти — І. Стешенко, продовольчих справ — М. Стасюк.

Генеральний секретаріат був підзвітний Малій раді (з 40 осіб) — органу, який вирішував поточні й загальні проблеми.

При підготовці до *третього питання*, слід врахувати, що 16 липня 1917 р. УЦР ухвалила Другий Універсал.

Причини прийняття II Універсалу

1. Занепокоєння Тимчасового уряду проголошенням автономії України.
2. Прибуття до Києва міністрів Тимчасового уряду (О. Корейського, М. Терещенка, І. Церетелі), щоб порозумітися з Центральною Радою і взяти під свій контроль процеси, що - відбувалися в Україні. Від Центральної Ради у переговорах взяли участь М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра.
3. Ведення переговорів з Центральною Радою. Наслідком переговорів став компроміс обох сторін у вигляді II Універсалу Центральної Ради.

Суть Універсалу

- Тимчасовий уряд зобов'язувався визнати Генеральний секретаріат «найвищим органом крайового управління в Україні».
- Склад Генерального секретаріату затверджував Тимчасовий уряд.
- Центральна Рада зобов'язувалася самочинно не проголошувати автономії України.
- Остаточне вирішення питання про українську автономію відкладалося до Всеукраїнських Установчих зборів.
- Центральна Рада мала поповнитися представниками національних меншин, що проживали в Україні, зокрема й російськими кадетами, меншовиками та есерами.
- Тимчасовий уряд погодився на українізацію військ, але за умов проведення її під контролем російського командування.

Наслідки II Універсалу

1. II Універсал був поступкою, російському Тимчасовому урядові, компромісом, деякою мірою кроком назад порівняно з I Універсалом.
2. Не визначалася територія, на яку поширювалася влада Центральної Ради.

3. Не уточнювали повноваження Генерального секретаріату, особливо у відносинах з місцевими органами Тимчасового уряду.

4. Проголошення самостійності України за тих умов було нереальним.

5. Текст Універсалу викликав серед членів Центральної Ради суперечки і був прийнятий лише двома третинами голосів.

6. У Петрограді виступили проти цього компромісу: четверо міністрів Тимчасового уряду і державний секретар на знак протесту подали у відставку.

7. В Україні відбувся збройний виступ самостійників.

Значення II Універсалу

- II Універсал закріпив компроміс взаємовідносин між

Центральною Радою і Тимчасовим урядом на перехідний період до створення автономії України.

- З боку Петрограда визнано Центральну Раду і певну автономію України.

II Універсал спричинив нову кризу в Росії

1. На знак протесту проти поступок українцям три міністри - кадети, які не погоджувалися на визнання навіть обмеженої автономії України, вийшли з уряду.

2. Урядова криза започаткувала загальну політичну кризу в Росії, спричинену: поразками на фронті; погіршенням, продовольчого становища; загостренням міжпартійної боротьби.

4 (17) липня 1917 р. Під впливом більшовиків у Петрограді відбулася півмільйонна демонстрація трудящих. Уряд доручив керівництву військового округу навести порядок. Викликані з фронту частини розігнали демонстрацію. Під час розгону демонстрації, внаслідок провокаційних обстрілів з боку контрреволюціонерів, десятки демонстрантів загинули, сотні було поранено. Видано розпорядження про арешт лідерів більшовиків.

Двовладдя завершилося перемогою Тимчасового уряду і переходом на нелегальне становище більшовиків. У столиці запроваджено надзвичайний стан. Більшовики взяли курс на підготовку збройного повстання.

3. 7 (20) липня 1917 р. Прем'єр-міністр князь Львов подав у відставку. Уряд очолив О. Керенський. Після тривалих зусиль він порозумівся з кадетами й утворив другий коаліційний уряд, у якому портфелі міністрів розподілилися порівну між соціалістичними та буржуазними партіями.

Збройний виступ самостійників (очолював Микола Міхновський) 4—5 липня 1917 р. Причини збройного виступу самостійників:

1. Невдоволеність поступками, на які пішла Центральна Рада.

2. II Універсал продемонстрував, що Центральна Рада виявилася не готовою до рішучих дій та розгортання боротьби за повну незалежність України.

3. Відмова самостійників визнати II Універсал.

4. Прагнення встановити свій контроль над Києвом і змусити Центральну Раду проголосити самостійність України.

Самостійники почали готувати збройний виступ українських військових частин, розміщених у Києві, щоб примусити Центральну Раду проголосити

самостійність України, їх готувалися підтримати в Одесі, Чернігові, Кременчуці, інших містах України. Цей план підтримало близько 5 тис. українських вояків, які об'єдналися у 2-й український полк ім. Павла Полуботка. Самостійники сподівалися на підтримку Центральної Ради, але були невдоволені її нерішучою політикою щодо захисту інтересів українського народу. У ніч з 4 на 5 (з 17 на 18) липня 1917 р. самостійники без погодження з Центральною Радою виступили проти Тимчасового уряду. Вони захопили у Києві військовий штаб, комендатуру, банк і встановили охорону біля державних установ та важливих об'єктів.

Генеральний секретаріат засудив заколотників і направив проти них віддані Центральній Раді війська. Це викликало серед повстанців розгубленість, бо вони не хотіли воювати проти Центральної Ради.

Організаторів збройного виступу було заарештовано, їх ув'язнили і довгий час тримали під слідством, значну частину відправили на фронт. У далекому закутку Румунського фронту опинився М. Міхновський.

Головні причини тимчасової поразки: розкол національного руху; небажання його керівників-автономістів поглиблювати революційний процес; догідництво щодо російського Тимчасового уряду.

В Україні почали відроджуватися чорносотенні організації, що відкрито виступили проти прагнення українського народу до самовизначення. Стягнуті в Україну військові частини, віддані Тимчасовому уряду, намагалися ізолювати вірні Центральній Раді війська, роззброїти їх.

26 липня 1917 р. український полк ім. Б. Хмельницького, дислокований у Києві, вирушив на фронт. Під час від'їзду з Київського вокзалу ешелон з богданівцями розстріляли кулеметним вогнем. У ході інциденту 20 богданівців було вбито, багатьох поранено. Виконавці цієї кривавої розправи — полки донських козаків і кірасирів, що їх напередодні було введено до Києва.

Реорганізація Центральної Ради і Генерального секретаріату (після II Універсалу, 15 липня 1917 р.), дотримуючись домовленості з Тимчасовим урядом:

1. Центральна Рада поповнила свій склад представниками національних меншин (30%), що мешкали в Україні, і налічувала 882 особи.

2. У Малій раді до 40 українців приєдналося, 18 осіб інших національностей.

3. Генеральний секретаріат поповнився п'ятьма особами (два росіянина, два євреї, один поляк).

4. До Центральної Ради формально ввійшли: представники всіх легальних політичних партій; від соціалістичних партій: загальноросійських — 40 осіб, єврейських — 35, українських — 20, польських — 15; представники від Рад (Всеукраїнської ради селянських депутатів — 212, Всеукраїнської ради військових депутатів — 158, Всеукраїнської ради робітничих депутатів — 100, Загальноросійських рад робітників і солдатів — 50); представники професійних, просвітніх, економічних і національних (молдавських, німецьких, грецьких, білоруських тощо) організацій; представники міст і губерній.

Центральна Рада стала національно-територіальним органом 9 (22) серпня 1917 р. Більшовики вступили до Центральної Ради, де утворили свою фракцію, щоб розколоти Центральну Раду зсередини. Більшовики вийшли зі складу Центральної Ради внаслідок збройного повстання в Петрограді 25 жовтня 1917 р. і створили у Києві Революційний комітет (орган повстання).

Склад Генерального секретаріату. У своєму розширеному складі Центральна Рада заново затвердила призначених раніше генеральних секретарів на чолі з В. Винниченком і запровадила чотири нових секретарства: шляхів — очолив В. Голубович, український есер; міністерство пошти й телеграфу — очолив В. Зарубін, російський есер; міжнаціональних справ — очолив О. Шульгін, соціаліст-федераліст; державного контролю — очолив М. Рафес — представник Бунду (єврейської соціал-демократичної партії).

У середині липня 1917 р. В. Винниченко, Х. Барановський, і М. Рафес (члени Генерального секретаріату) виїхали до Петрограда, щоб узгодити з Тимчасовим урядом повноваження Генерального секретаріату як крайового органу влади. їм довелося чекати, поки сформується другий склад коаліційного Тимчасового уряду, а відтак почалися переговори. Найконфліктнішою виявилася проблема території, на яку поширювалася автономія. Українська делегація повернулася до Києва без жодного результату.

Тимчасовий уряд на початку серпня 1917 р. затвердив для генерального секретаріату Тимчасову інструкцію:

1. Генеральний секретаріат мав стати органом Тимчасового уряду, а не Центральної Ради.

2. Генеральний секретаріат має бути призначено Тимчасовим урядом на подання Центральної Ради.

3. Центральна Рада позбавлялася законодавчих прав.

4. До складу Генерального секретаріату входило не 14, а лише , 9 секретарів, 4 з яких мали бути представниками меншин.

5. Українська територія мала становити лише п'ять губерній (Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, частково Чернігівська).

6. З компетенції Центральної Ради вилучалися військові, судові, продовольчі справи, а також пошта, телеграф, суд, шляхи, транспорт.

«Тимчасова інструкція» викликала в Україні тривалі дебати, але Центральна Рада прийняла її, хоча й з окремими застереженнями. Склалася ситуація, за якої Центральна Рада не мала сили, щоб відкрито виступити проти Інструкції, а Тимчасовий уряд був не в змозі реалізувати її положення на практиці.

Висновки

1. Основні положення «Інструкції...» порушували компроміс між Українською Центральною Радою і Тимчасовим урядом.

2. Розходження Центральної Ради з Тимчасовим урядом торкалися лише національного питання і перспектив устрою України.

3. Щодо питань економічної, земельної, соціальної політики, то тут розходження були незначними або взагалі їх не існувало.

При підготовці до *четвертого питання* слід звернути увагу на події напередодні прийняття III Універсалу:

1. 22 вересня 1917 р. Центральна Рада одностайно ухвалила скликати Установчі збори України. Скликання планувалося на 8 вересня 1917 р. Міністр юстиції Тимчасового уряду порушив слідчу справу проти Центральної Ради.

2. Депутація Центральної Ради виїхала до Петрограда для переговорів. У столиці для них було приготовлено камери в тюрмах. Секретарів врятувало падіння Тимчасового уряду.

3. 25 жовтня (7 листопада) 1917 р. Збройне повстання у Петрограді, внаслідок якого більшовики скинули Тимчасовий уряд (відбувся більшовицький переворот). II Всеросійський з'їзд рад робітничих і солдатських депутатів ухвалив декрети про мир і землю, утворив новий російський уряд — Раду народних комісарів на чолі з В. І. Леніним.

4. Після одержання звісток про події в Петрограді ввечері Мала рада зібралася на закрите засідання разом із представниками інших організацій, щоб утворити надзвичайний орган виконавчої влади.

- Створено революційний Комітет з охорони революції в Україні (київські більшовики В. Затонський, І. Крейсберг, Г. П'ятаков через день вийшли зі складу Комітету).

- На всій території України Комітет мав розпоряджатися всіма силами революційної демократії, йому підпорядкувалися всі органи влади.

- Комітет був відповідальний перед Українською Центральною Радою.

- При комітеті утворився штаб, який мав подбати про організацію відсічі контрреволюційним силам.

- Після того як Центральна Рада засудила Жовтневий переворот у Петрограді, Комітет розпався.

У Києві утворилося три табори: 1. Табір прибічників поваленого Тимчасового уряду, який складався з усіх загальноросійських партій, крім більшовицької; 2. Опора — війська Київського військового округу, що налічували 10 тис. осіб; 3. Центральна Рада, яка протистояла штабові округу, обстоюючи власне право на владу. Її підтримували в основному українські політичні партії. За неї стояли 18 тис. солдатів і офіцерів українізованих військових частин

Більшовики, які спиралися на раду робітничих і солдатських депутатів та збільшовизовані військові частини. Становили 6,5 тис. осіб.

Своєрідність ситуації в Україні

- Більшовики зустрілися в Україні з додатковим противником, якого, не існувало в Росії, — з Українською Центральною Радою.

- Для Центральної Ради та більшовиків найнебезпечнішими противниками були державний апарат і генералітет, що мали реальну владу. Тому Центральна Рада та більшовики не перешкождали одна одній у протистоянні зі штабом Київського військового округу.

Жовтневі події в Україні:

27 жовтня 1917 р. Більшовики скликали розширений пленум рад робітничих і солдатських депутатів за участі представників військових частин. Утворено революційний комітет — орган керівництва збройним повстанням.

28 жовтня 1917 р. Ревком було заарештовано вояками Київського військового округу.

29 жовтня 1917 р./Більшовики обрали новий ревком.

29—31 жовтня 1917 р. Початок більшовицького повстання. Почалися бої, переважно на Печерську та в районі заводу «Арсенал». На вулицях міста з'явилися барикади. Київські робітники загальним страйком підтримали більшовицьке повстання.

Сили сторін

1. На боці більшовиків — збільшовизовані військові частини і червоногвардійські загони (6500 душ).

2. Війська, вірні Тимчасовому урядові, становили 10 тис. (юнкери, курсанти шкіл прапорщиків, солдати й офіцери частин Київського військового округу).

Позиція Центральної Ради: Спочатку Центральна Рада зайняла позицію нейтралітету щодо більшовицького повстання, а згодом підтримала його і змусила прихильників Тимчасового уряду залишити місто. Забезпечення порядку в місті було покладено на сили Центральної Ради, які контролювали всі головні пункти, зокрема й пошту і телеграф.

III Універсал проголошено 7 листопада 1917 р. Прийнятий на засіданні Малої ради. Текст проголосив М. Грушевський. Причини прийняття III Універсалу:

- Жовтневе більшовицьке повстання в Петрограді, падіння Тимчасового уряду та захоплення більшовиками влади.

- Боротьба в Києві між штабом Київського округу та більшовицькими силами.

- В умовах боротьби за владу в Києві Центральній Раді вдалося опанувати ситуацію, залишившись авторитетною силою.

Зміст III Універсалу

III Універсал проголосив: «Віднині Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Федерація стала федерацією рівних і вільних народів».

1. Проголошено Українську Народну Республіку як складову автономну частину в складі федерації вільних і рівних народів.

2. Заявлялося, що Україна не відокремлюється від Росії, але влада в Україні відтепер належить лише Українській Центральній Раді та Генеральному секретаріату.

3. Скасувалося право приватної власності на землю поміщицьких та інших нетрудових господарств.

4. Земля визнавалася власністю всього трудового народу і повинна перейти до нього без викупу.

5. Проголошувався 8-годинний робочий день, встановлення контролю за виробництвом.

6. Центральна Рада зобов'язувалася подбати про негайний початок мирних переговорів між воюючими сторонами.

7. Скасувалася смертна кара і проголошувалася амністія для політичних в'язнів.

8. Центральна Рада зобов'язувалася охороняти свободу національного розвитку всіх національностей, визнавала національно-персональну автономію для національних меншин.

9. Проголошувалися політичні та громадянські свободи (слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканність особи і помешкання).

10. Призначено вибори до українських установчих зборів на 27 грудня 1917 р., а їх скликання — 9 січня 1918 р.

II. Встановлювалися межі УНР: крім п'яти губерній, зазначених в Тимчасовій інструкції, включались також Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина і Таврія (без Криму). Таким чином, Українська Народна Республіка поширювалася на дев'ять губерній.

Питання про долю Кубані, Холмщини і Воронежчини та інших суміжних з Україною губерній із переважним українським населенням мало вирішуватися способом переговорів. Втілення цих завдань відкладалося до Установчих зборів.

Наслідки:

- Із 47 членів Малої Ради, присутніх на засіданні, за Універсал висловилися 42, проти не було жодного голосу, утрималося 5 (меншовики, російські есери, представник польського демократичного централу).

- 9 (22) листопада 1917 р. о 2-й годині дня на Софійському майдані у присутності членів Центральної Ради, Генерального секретаріату, представників іноземних місій проголошено III Універсал усьому народу. У цей святковий день не було занять у школах і гімназіях. Після оголошення Універсалу духівництво відправило молебень українською мовою. Наприкінці відбувся військовий парад. Його приймали В. Винниченко і С. Петлюра.

- Проголошено українську державу у формі УНР, що було визначною історичною подією, яка знаменувала відродження української державності у XX ст.

- Закладено основи демократичного устрою Української держави, бо:

- Центральна Рада не відмовлялася від скликання Установчих зборів на основі загальних, прямих, таємних виборів (про них говорилося ще в I Універсалі);

- гарантувалося забезпечення не лише широких громадянських прав і свобод, здобутих всеросійською революцією, а й обстоювалися права національних меншин.

- Накреслено загальні соціально-економічні заходи на майбутнє.

- Центральна Рада чітко висловила свою позицію стосовно війни, виступаючи за негайне встановлення миру, декларуючи свою рішучість примусити ворогуючі сторони розпочати переговори.

Чим III Універсал відрізнявся від I Універсалу?

1. В I Універсалі звучала ідея здобуття автономії для України, в III Універсалі вже йшлося про федеративний зв'язок ново-проголошеної УНР із Російською республікою.

2. I Універсал стосувався переліку вимог Центральної Ради до Тимчасового уряду, які були ним відкинуті, та мав декларативний характер (намір скликати Установчі збори, переобрати місцеві адміністрації, ввести податок на рідну справу тощо). В III Універсалі накреслювались конкретні політичні та соціально-економічні завдання.

При підготовці до *п'ятого питання* слід розуміти, що 7 листопада 1917 р. у III Універсалі було проголошено Українську Народну Республіку в складі федерації вільних і рівних народів. УНР створювалася як демократична правова держава. Планувалося збереження федеративного зв'язку з демократичною Росією і створення рівноправної федерації. Проголошення Української Народної Республіки стало своєрідною реакцією на жовтневе більшовицьке повстання в Петрограді. Залишення ідеї федеративного зв'язку з Росією, де влада перейшла до більшовиків, було помилкою, бо більшовики все робили для того, щоб задушити Українську революцію.

Усупереч положенням III Універсалу Центральна Рада поступово відмовилася від негайного вирішення аграрного питання.

1. 10(23) листопада 1917 р. на нараді представників поміщицьких організацій, київських цукрозаводчиків і банкірів В. Винниченко заспокоїв поміщиків, заявивши, що питання про землю буде вирішено українськими Установчими зборами.

2. Центральна Рада опублікувала роз'яснення Універсалу з аграрного питання, яке заборонило «свавільне захоплення земель та іншої власності».

Тих, хто наважувався на такі захоплення, рекомендувалося притягати до кримінальної відповідальності, використовуючи при цьому військову силу.

3. Було оголошено, що у землевласників, які мають менше 40 десятин, землі взагалі не відбиратимуть.

4. Не підлягали розподілу землі під виноградниками, хмелем та господарства з високою агрокультурою виробництва.

Це були наміри Центральної Ради зберегти продуктивність сільського господарства, бо дрібні господарства мають низьку економічну ефективність і працюють лише на себе. Тільки високопродуктивні фермерські господарства могли вивести Україну з розрухи.

Утім ці наміри суперечили великій кількості малоземельних і безземельних селян, котрі прагнули до зрівняльного поділу, а тому виступали проти 40-десятинної норми і заявляли, що вони перестануть підтримувати українську владу, якщо не поділять землю порівну. Тому учасник цих подій

історик В. Липинський і вказав, що поняття «Україна» підмінювалося питанням «десятина землі».

Наприкінці листопада 1917 р. в Україні відбулися вибори до всеукраїнських Установчих зборів. Депутатів обирали на основі загального, рівного і таємного голосування. Українські партії (УПСР та УСДРП) отримали 75% голосів, а більшовики здобули лише 10%.

Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради 3—4 (16—17) грудня 1917 р. підписали В. Ленін і Л. Троцький. Непослідовна та нерішуча внутрішня й зовнішня політика Центральної Ради підштовхнула більшовиків до спроб захопити владу в Україні. Раднарком Росії надіслав до Києва Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради:

1. Раднарком заявляв про визнання Української Народної Республіки, але більшовицької, а це означало, що Центральна Рада повинна визнати радянську владу і саморозпуститися.

2. Припинити роззброєння червоногвардійських загонів в Україні і повернути їм зброю.

3. негайно припинити формування української армії. Відмовитися від спроб перетворити Південно-Західний фронт на Український з підпорядкуванням його Центральній Раді.

4. Не пропускати через Україну антибільшовицькі війська до Росії.

5. Сприяти більшовицьким військам у справі їх боротьби з контрреволюційним кадетсько-каледінським повстанням на Дону.

6. Пропускати більшовицькі війська через Україну на Південний фронт.

Ультиматум закінчувався прямою погрозою: у разі неприйняття цих вимог протягом 48 годин Раднарком вважатиме Центральну Раду у стані відкритої війни проти радянської влади в Росії й Україні.

Голова Генерального секретаріату В. Винниченко і генеральний секретар з національних справ О. Шульгін відповіли Раднаркомові одразу: всі його вимоги відхилялися. Ультиматум кваліфікували як грубе втручання у внутрішні справи України. Було вирішено припинити транспортування хліба на північ і негайно організувати власну грошову систему. Незабаром до обігу надійшли 100-карбованцеві купюри українських грошей.

Ультиматум став приводом для першої радянсько-української війни.

Спочатку розпочав свою роботу у Києві 4—6 (17—19) грудня 1917 р. Всеукраїнський з'їзд рад. Із 2,5 тис. делегатів більшовиків було мало (трохи більше 100) Тому з'їзд засудив ультиматум Раднаркомові й ухвалив резолюцію про підтримку Центральної Ради. Розуміючи, що події розвиваються не так, як хотілося більшовикам, більшовики разом з лівими есерами, деякими українськими соціал-демократами та кількома безпартійними (всього 127 осіб) на чолі з В. Затонським залишили Всеукраїнський з'їзд рад у Києві та переїхали до Харкова, де приєдналися до з'їзду рад Донецько-Криворізького басейну і проголосили себе 1-м Всеукраїнським з'їздом рад.

Харківський з'їзд рад 11—12 (24—25) грудня 1917 р. Було лише 200 делегатів, які представляли 89 рад з-понад наявних в Україні майже 300 рад

1. Проголосив встановлення радянської влади в УНР.

2. Україну проголошено Республікою рад робітничих, солдатських і селянських депутатів із поширенням на неї чинності ленінських декретів.

3. Розпорядження Центральної Ради і Генерального секретаріату скасовувалися.

4. Обрав Центральний виконавчий комітет рад України у складі 41 особи (35 більшовиків, 4 лівих есери, 1 лівий український есер, 1 меншовик-інтернаціоналіст).

5. Головою ЦВК обрано лівого українського соціал-демократа Ю. Медведєва, якого з березня 1918 р. заступив В. Затонський.

6. ЦВК затвердив перший радянський уряд України — Народний секретаріат, до складу якого увійшли: Сергій Бакинський (єврей) — міжнародні справи; Євгенія Бош (німкеня) — внутрішні справи; Володимир Затонський (українець) — освіта; Федір Сергєєв (Артем) (росіянин) — торгівля і промисловість; Микола Скрипник (українець) — праця; Емануїл Лугановський (єврей) — продовольчі справи; Володимир Ауссем (фламандець) — фінанси; Євген Терлецький (українець) — земельні справи; Василь Шахрай (українець) — військові справи; Володимир Люксембург (німець) — юстиція; Георгій Лагічинський (українець) — керівник справ Народного секретаріату. Усі члени уряду — більшовики, лише Є. Терлецький — український лівий есер. Кілька місяців уряд не мав голови. На його засіданнях головувала Є. Бош. Згодом на чолі уряду став М. Скрипник (цю посаду він обіймав з березня по квітень 1918 р.).

7. Контроль за діяльністю уряду здійснював надзвичайний комісар України, призначений більшовиками з Петрограда, — Т. Орджонікідзе (Серго). Поручуючи правові норми, як і в Росії, більшовицька меншість проголосила владу над більшістю. Це підтвердили і вибори до Українських Установчих зборів, що відбулися наприкінці 1917 р.: із 172 депутатських місць більшовики здобули лише 34. Новостворений більшовицький уряд негайно: поширив в Україні чинність декретів Раднаркому; скасував закони й розпорядження Центральної Ради; звинуватив Центральну Раду в антинародній, дрібнобуржуазній політиці; дозволив вивозити хліб з України до Росії.

Передумови війни Радянської Росії проти УНР

- Невдоволення керівництва Радянської Росії самостійною політикою Української Центральної Ради, прагненням її до створення власної державності.

- Дії Центральної Ради щодо рішучої відсічі спробам встановлення більшовицької влади в Україні.

- Несприйняття Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради, підписаного В. І. Леніним і Л. Троїцьким, членами Центральної Ради та Генерального секретаріату.

- Проголошення з'їздом Рад у Харкові встановлення радянської влади в Україні, створення радянського уряду в Україні — Народного секретаріату.

- Звернення Народного секретаріату до Раднаркому Росії з проханням про військову допомогу, що послужило приводом для захоплення українських територій.

- Розкол українського суспільства внаслідок існування на території України двох українських держав із власними законодавчими і виконавчими органами.

1. 5 грудня 1917 р. Раднарком Росії ухвалив «вважати Центральну Раду у стані війни з нами».

2. Для керівництва воєнними діями створено комісію у складі В. Ульянова (Леніна), Й. Сталіна, Л. Троцького.

3. Командувачем військ Раднаркому у війні з УНР затверджено наркома військових справ Росії В. Антонова - Овсієнка.

4. У Гомелі, Брянську, Белгороді для стрімкого наступу на Україну з півночі готувалися загони солдатів, моряків, червоногвардійців.

5. 8 (21) грудня 1917 р. Озброєні артилерією та підтримані бронепоездами радянські війська раптовим ударом із Белгорода захопили Харків.

6. Харків було перетворено на головний радянський центр в Україні.

7. У Харкові створено штаб із боротьби проти контрреволюції на півдні, начальником якого призначено підполковника М. Муравйова.

8. 12 грудня 1917 р. До Харкова з Росії прибув загін червоногвардійців кількістю 12 тис. осіб. Тут розпочалося формування штабу радянських військ Південного фронту на чолі з В. Антоновим-Овсієнком.

9. Наступ на Україну розгорнули три армії радянських військ під командуванням М. Муравйова (лівого есера), Р. Березі- на (більшовика), І. Кудинського (есера-максималіста).

10. Більшовики захопили Катеринослав, Одесу, Миколаїв, Херсон, Маріуполь, майже всю Лівобережну Україну.

Центральна Рада вжила таких заходів:

- 15 грудня 1917 р. Генеральний секретаріат створив для організації відсічі Особливий комітет з оборони України (Є. Порш, С. Петлюра, В. Єщенко).

- 18 грудня 1917 р. Полковника Ю. Капкана призначено командувачем усього українського війська.

- 26 грудня 1917 р. Прийнято постанову про створення на засадах добровільності та оплати армії УНР

Ці заходи не дали бажаних результатів.

4 січня 1918 р. Розпочався загальний наступ більшовицьких військ на Київ під командуванням колишнього полковника царської армії М. Муравйова.

Сили сторін, що діяли в Україні: Більшовики. Діяли регулярні військові частини (60 тис. матросів і червоногвардійців) під командуванням В. Антонова-Овсієнка. Вони зосередилися на головних стратегічних напрямках, основним серед яких був київський. Більшовики діяли швидко і рішуче.

Центральна Рада. Український гайдамацький кіш Слобідської України (15 тис. вояків), яким командував С. Петлюра. Галицько-буковинський курінь Січових стрільців під командуванням Євгена Коновальця. Підрозділи генералів

Удовиченка, Сільського, Ковенка та ін. Збройні формування Центральної Ради були розпорошені по всій Україні.

16 (29) січня 1918 р. – відбувся Бій під Крутами. Спробу зупинити радянські війська здійснив загін студентів, військових курсантів, гімназистів-старшокласників (650 душ) під Крутами (між Ніжином і Бахмачем) під командуванням сотника В. Омельченка. Російські більшовицькі війська, які виступали проти них, мали майже десятикратну перевагу у живій силі.

16 (29) січня в самому Києві більшовики підняли повстання, яке підтримала частина робітників «Арсеналу», залізничних майстерень, Південноросійського заводу. Після п'ятиденних боїв «Арсенал» узяли штурмом війська Центральної Ради. 26 січня 1918 р. Більшовики зайняли Київ. Внаслідок масового червоного терору було знищено 5 тис. осіб. Розпочалося масове вивезення продовольчих товарів до Росії. 30 січня 1918 р. До Києва прибув Народний секретаріат і місто стало столицею радянської України. Утвердження в Києві нової влади супроводжувалося кровопролиттям, численними жертвами. Панування більшовиків у Києві тривало три тижні.

При підготовці до *шостого питання* слід розуміти, що IV Універсал ухвалений 9 січня 1918 р. Причини прийняття IV Універсалу: • Втрата надій на створення федеративної демократичної Росії. • Початок громадянської війни в Україні (боротьби більшовиків проти Центральної Ради). • Початок наступу радянських військ проти УНР. • Необхідність самостійно виступити на мирних переговорах у Брест-Литовську.

Зміст IV Універсалу

1. Проголошувалася самостійна, вільна, суверенна держава українського народу — УНР.

2. Влада в УНР належить лише народу України.

3. З усіма сусідніми державами, як-то: Росія, Польща, Австрія, Румунія, Туреччина та інші — Україна хоче жити у злагоді та приязні.

4. Жодна сусідня держава не може втручатися в життя самостійної Української Республіки.

5. Уряду доручалося завершити переговори з Німеччиною та її союзниками й укласти з ними мир.

6. Підтверджено всі демократичні права та свободи, проголошені в III Універсалі з доповненнями їх правом меншин на національно-персональну автономію.

7. Проголошувалося, що уряд бере під свій контроль найважливіші галузі торгівлі, банки, монополізує низку провідних галузей промисловості (виробництво і торгівлю залізом, тютюном).

8. Генеральний секретаріат перейменували у Раду народних міністрів.

Через тиждень після проголошення IV Універсалу В. Винниченко склав свої повноваження. 30 січня 1918 р. головою Ради Міністрів УНР став український есер В. О. Голубович.

Наслідки

- IV Універсал став важливою віхою українського національно-визвольного руху.

- Він ознаменував відродження самостійної незалежної української національної держави.

- Керівники Української революції відмовилися від автономістсько-федералістської позиції, позбулися ілюзорного сподівання на можливість існування української держави на засадах автономії та федералізму у процесі українського державотворення і перейшли на самостійницькі позиції.

- Рішуче заявлено, що метою боротьби українського народу є незалежна держава, яка стоїть на сторожі інтересів народу.

- 15 січня 1918 р. було прийнято Закон про національно-персональну автономію, в якому проголошувалося, що кожна з націй, які населяли Україну, має право на самостійну організацію свого національного життя. Люди однієї національності могли об'єднуватися у спілки, які мали право законодавчої ініціативи і користувалися субсидіями з бюджету на національно-культурні потреби.

- Україна могла самостійно вести переговори з іншими державами, зокрема й про припинення війни та допомогу в боротьбі з більшовиками.

- Тепер молода українська держава виступила як самостійна сторона під час мирних переговорів у Брест-Литовську з Німеччиною та її союзниками.

- Цей важливий юридичний акт було проголошено надто пізно, коли Центральна Рада втратила значні свої позиції, коли в країні відбувалася глибока економічна й політична криза.

У цей час посилюється зневіра народу в здатність Центральної Ради вирішити важливі державні проблеми, бо вона непослідовно відстоювала права українського народу на незалежність, схилилася до компромісів з Тимчасовим урядом, що вело до втрати її авторитету.

1. Україну фактично не було кому захищати. Понад мільйон солдатів українізованих частин колишньої царської армії, які бажали служити в збройних силах України, було демобілізовано.

2. Зовсім не вирішувалися соціально-економічні питання, а тому Центральна Рада не змогла поліпшити становище людей, відновити роботу промисловості, яка перебувала в глибокому кризовому стані внаслідок війни.

3. Конфіскація земель і передача їх у руки селян здійснювалася повільно.

4. Залишалася в недоторканності стара банківська система.

5. Збережено старий судовий апарат, старе законодавство, систему освіти й навчання.

6. Характерна нерішучість і непослідовність Центральної Ради.

7. Не створено чисельної, регулярної і боєздатної армії.

8. Проти Центральної Ради повстали робітники столичного «Арсеналу», що значно ослабило позиції Центральної Ради під час наступу більшовицьких військ на Київ.

9. Під впливом переважаючих сил радянських військ. Центральна Рада, втрачала територію, вплив, владу.

10. Відсутність боєздатної армії та адміністративного апарату, неузгодженість політичних дій привели її до поразки.

11. Характерна слабкість українського національного руху, спричинена слабкістю національної самосвідомості.

Розпад армії

1. Окремі лідери Центральної Ради виступали проти створення регулярної армії (В. Винниченко).

2. Крім, окремих частин добровольців, Україна наприкінці грудня 1917 р. майже не мала війська.

3. У листопаді 1917 р. на бік Центральної Ради перейшло близько 50% кораблів Чорноморського флоту, які підняли жовто-блакитні прапори.

Згодом було утворено Українське Морське міністерство, прийнято «Тимчасовий закон про флот УНР». Утім Центральна Рада допустилася помилки, оголосивши службу на флоті добровільною.

4. Після Жовтневого перевороту у Петрограді Генеральний секретаріат наказав розрізненим частинам, що перебували за межами України, перебазуватися в УНР.

5. Великою небезпекою для Центральної Ради було пересування радянських військ з Росії через Україну на Дон, де виступили донські козаки під керівництвом Каледіна. Ешелони з матросами та червоногвардійцями зосереджувалися у Харкові.

6. 30 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат обеззброїв і вислав з Києва по-більшовицьки налаштовані частини міського гарнізону.

7. 26 грудня 1917 р. Генеральний секретаріат схвалив постанову про створення армії УНР на засадах добровільності та оплати.

Розчленування України

Більшовики йшли на розчленування України, щоб утримувати владу безпосередньо на місцях. Вони створювали не національні, а територіальні утворення, так звані «регіональні республіки».

1. Народний Секретаріат УНР, утворений на Харківському з'їзді Рад, здійснював свій контроль над територією України, яка свого часу була окреслена «Тимчасовою інструкцією Тимчасового уряду», тобто на території «чотирьох з половиною» губерній України замість дев'яти.

2.17 січня 1918 р. Утворено Одеську радянську республіку.

3.30 січня. Проголошено Донецько-Криворізьку радянську республіку з центром у Харкові.

4.21 березня 1918 р. Утворено Радянську Соціалістичну Республіку Таврида.

5. Створено Донську радянську республіку, до складу якої увійшла частина українських земель.

Політика розчленування України свідчила про орієнтацію більшовиків на російський імперський центр.

Раднарком на чолі з В. Леніним боявся втратити контроль над процесом дроблення України на окремі республіки. Тому цю ідею створення

«регіональних республік» згодом було відкинуто, вважаючи її небезпечною для справи соціалістичної революції в Україні.

У березні 1918 р. Всеукраїнський з'їзд рад, що відбувся у Катеринославі, за вказівкою з центру заборонив відокремлювати від України будь-які області. Після цього «регіональні» республіки перестали існувати.

Теми рефератів:

1. Причини поразки національної революції.
2. Передумови та наслідки проголошення Першого Універсалу УЦР.
3. Другого Універсалу УЦР: негативні наслідки.
4. Третього універсалу УЦР: політичне значення.
6. Четвертий Універсал УЦР: запізнiла незалежність.

Завдання для самостійної роботи:

1. Встановіть причини національної революції, соціально-політичні передумови. Формування Української Центральної Ради.
2. Передумови та наслідки проголошення Першого Універсалу УЦР.
3. Визначте передумови, причини та наслідки проголошення Другого Універсалу УЦР.
4. Встановіть причини проголошення Третього універсалу УЦР та протистояння з більшовицькою Росією.
5. Проаналізуйте Першу російсько-українську війну та її вплив на проголошення незалежності УНР.
6. Визначте політичні умови Проголошення Четвертого Універсалу УЦР та його вплив на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні процеси.

Практичне заняття 3.

Тема: Розгортання визвольних змагань: особливості політичних процесів в Україні.

Питання для обговорення

1. Внутрішньополітичні та зовнішньополітичні процеси в Українській Державі П. Скоропадського.
2. Директорія УНР: від анти гетьманської політичної організації до уряду держави.
3. Друга радянсько-українська війна. Зовнішня політика Директорії.
4. Політичні причини та наслідки проголошення Акту злуки ЗУНР та УНР.
5. Західноукраїнська Народна Республіка.

Література: [2,3,6,7,8,9,10,11,12]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

У *першому питанні* важливо звернути увагу на те, що причинами гетьманського перевороту є:

1. Нездатність Центральної Ради опанувати ситуацію і досягти необхідного рівня державного та економічного розвитку.
2. Криза соціальної політики Центральної Ради й несприйнятність цієї політики поміщиками, промисловцями та іншими верствами населення.
3. Наростаюча загроза перетворення України на німецьке генерал-губернаторство.
4. Втрата авторитету Центральної Ради серед широких верств населення в умовах окупації.
5. Господарська розруха, безладдя, анархія.
6. Зволікання Центральної Ради з проведенням аграрної реформи.
7. Відсутність боєздатної регулярної української армії і незрозуміння Центральної Ради про необхідність її створення.
8. Наявність протиріч всередині Центральної Ради.
9. Байдужість країн Антанти до долі України.
10. Зацікавленість окупаційної адміністрації у владі, спроможній виконати зобов'язання щодо постачання продовольства Німеччині.

Українські політичні групи консервативного спрямування (партії «Українська громада», «Українські хлібороби-демократи») й офіцери українізованих частин та Вільного козацтва вступили в контакт з німецьким командуванням для встановлення в Україні твердої влади, а це було б для Німеччини гарантією успішного вивезення продовольства. П. Скоропадський особисто зустрівся з представниками німецької окупаційної адміністрації і заручився їхньою підтримкою для усунення Центральної Ради від влади.

29 квітня 1918 р. Всеукраїнський хліборобський з'їзд проголосив П. Скоропадського гетьманом України. Це був фактично державний переворот узгоджений з представниками німецької військової адміністрації.

У Грамоті до всього українського народу гетьман обіцяв «забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці». Було оголошено про припинення діяльності Центральної Ради і всіх органів влади. «Коли б не було мого виступу, німці кілька днів пізніше завели б на Україні звичайне генерал-губернаторство. Воно було б оперте на загальні засади окупації і нічого спільного з українством... не було б» (П. Скоропадський про Гетьманський переворот у квітні 1918 р.).

Напередодні перевороту німці роззброїли першу дивізію, синьожупанників, інші частини, які підтримували Центральну Раду. Під час перевороту розформовано галицький корпус Січових стрільців, що охороняв приміщення Центральної Ради і намагався дати відсіч німецьким частинам. Переворот відбувся майже безкровно, лише в сутичці з Січовими стрільцями загинуло троє вірних гетьманові офіцерів. УНР припинила існування:

Закон про тимчасовий устрій України проголошував, що влада в державі належить гетьману. П. Скоропадський очолив Гетьманат і зосередив у своїх руках усю повноту влади (законодавчу, виконавчу і судову):

- створено гетьманський уряд — Раду міністрів;
- гетьман призначав отамана (голову) Ради міністрів. Ним став полтавський поміщик Ф. Лизогуб
- мав право затверджувати і розпускати уряд;
- призначав Голову найвищого суду і суддів;
- контролював зовнішньополітичну діяльність держави;
- керував збройними силами;
- міг оголошувати воєнний чи надзвичайний стан;
- без затвердження гетьманом жоден закон не мав сили;
- проводив амністію тощо.

Замість назви «УНР» запроваджувалася назва «Українська держава».

29 квітня 1918 р. новий гетьман дістав благословення митрополита.

Висновок: Унаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. в Україні встановлено республіку з авторитарною формою правління, з міцною владою гетьмана П. Скоропадського.

Внутрішня політика Гетьмана

1. Перетворено УНР на Українську державу монархічного типу на чолі з гетьманом. Сформовано уряд — Раду міністрів. Голова уряду — Ф. Лизогуб (голова Полтавської земельної управи, октябрист, нащадок славного козацького роду, великий поміщик із Лівобережжя Батько був одним із найближчих друзів Т. Г. Шевченка). Члени уряду:

Дмитро Дорошенко (історик) — міністр закордонних справ. Походив із козацько-дворянського роду на Глухівщині. У студентські роки брав участь у діяльності Револьюційної української партії (РУП), під час Першої світової війни дістав призначення крайового, комісара Галичини та Буковини з правами генерал-губернатора.

Микола Василенко (професор історії Київського університету) — міністр освіти та мистецтв. Виходець із селян Чернігівської губернії. Написав наукові праці з історії Гетьманщини. Якийсь час був членом Тимчасового уряду Росії. Кадет.

М. Чубинський (професор Харківського університету) — міністр юстиції.

Син відомого етнографа, автора пісні «Ще не вмерла України», український діяч і знаний правник. Стояв на правих позиціях, але до політичних партій не належав.

О. Рогоза (командувач однієї з армій Румунського фронту) — військовий міністр. Бойовий генерал, представник старовинного українського роду.

А. Ржепецький (відомий київський фінансист) — міністр земельних справ.

В. Колокольцев — спершу державний секретар, перегодом міністр внутрішніх справ.

Представники соціалістичних партій увійти в уряд гетьмана відмовилися.

Особливістю нового уряду було те, що він формувався не за партійною, а за професійною ознакою.

2. Значної увагу було приділено впорядкуванню місцевого управління:

- розігнано органи місцевого самоврядування;

- призначено губернських і повітових старост, переважно з місцевих поміщиків, земських діячів;
- в Київ, Одесу, Миколаїв призначено отаманів;
- міську, повітову міліцію переведено в державну варту (поліцію);
- перевибори органів місцевого самоврядування проведено на підставі майнового цензу;
- газети потрапили під жорстоку цензуру, заборонялися критика уряду, проведення зборів, мітингів, маніфестації.

Наведення порядку чиновницький апарат здійснював авторитарними та репресивними методами.

3. Основна опора гетьманського режиму: великі землевласники; буржуазія; старе чиновництво царських часів, з-поміж яких було чимало прихильників «єдиної і неподільної Росії».

4. Вирішення земельного питання:

- відновлено приватну власність на землю;
- поміщики за допомогою каральних загонів почали стягувати з селян контрибуції за втрати та знищене майно;
- селянам довелося повернути поміщикам землі й реманент, відшкодувати витрати, яких зазнали поміщики;
- поміщикам надавалося право використовувати примусову працю;
- оголошено про поновлення свободи продажу-купівлі землі;
- розроблявся новий земельний закон, за яким:
 - усі великі земельні маєтки підлягали примусовому викупу державою і продавалися селянам по 25 десятин в одні руки;
 - окремі господарства могли зберегти до 200 дес.;
 - лісові угіддя залишалися за власниками і в розподіл серед селянства не потрапляли.

Така реформа відповідала інтересам Заможних селян. Мета аграрної реформи — створення міцного прошарку дрібних і середніх власників, тобто продовження столипінської реформи, від якої гетьман був у захваті. Більшість селян була незадоволеною, що спричинило масові селянські повстання.

Негативно поставилися до реформи і великі землевласники.

5. Розвиток промисловості:

- поновлювалися в правах власники фабрик, заводів, рудників, шахт;
- відновлено приватну власність;
- націоналізовані підприємства повергали попереднім власникам;
- поступово відновлено залізничний рух;
- засновано нові акціонерні компанії;
- відроджено промислові підприємства та біржі;
- промислові та торговельні кола дістали можливість суттєво впливати на економічну політику влади;
- відбувався широкий збут товарів до Австро-Угорщини та Німеччини;
- скасовано 8-годинний, робочий день;

- господарі на свій розсуд визначали рівень заробітної платні й тривалість робочого дня;
- встановлювалися покарання за участь у страйках;
- обмежувалися фінансові й економічні функції профспілок: обмежувалася свобода профспілкової діяльності, їм заборонялося втручатися в питання найму та звільнення робітників;
- швидко зростало безробіття (у липні 1918 р. — 200 тис. осіб).

Ці заходи викликали невдоволення робітників. Уже в червні розпочалися масові виступи. Відбувався тривалий страйк робітників.

6. Для зміцнення грошової системи: організовано діяльність міністерства фінансів; налагоджено грошовий обіг і вдосконалено грошову систему. Українські гроші (гривні), забезпечені природними багатствами України (головним чином цукром), стали стабільними; створено державний бюджет; відкрито кілька українських банків.

7. Створення регулярної української армії:

- оголошено про відновлення козацтва як окремого, стану населення і частини війська;
- затверджено проект формування восьми корпусів і чотирьох кінних дивізій;
- для підготовки офіцерів засновано спеціальні військові школи;
- Введено погони і військові звання;
- затверджено текст урочистої присяги на вірність гетьману;
- прийнято закон, за яким військовим заборонялося вступати до партій та об'єднань, що мали політичний характер, а також брати участь у мітингах маніфестаціях;
- на листопад було призначено мобілізацію, яка мала дати 85 тис. вояків, але подальші події зірвали ці плани;
- реорганізовано і зміцнено державний флот.

У жовтні 1918 р. понад 70% кораблів Чорноморського флоту підняли українські прапори та прийняли присягу на вірність Україні.

8. У галузі культури:

- відкрито понад 150 українських гімназій;
- українську мову визнано державною;
- прийнято закон про обов'язкове вивчення української мови, історії, географії України, історії української літератури;
- вийшло з друку кілька мільйонів примірників українських підручників;
- відкрито два українських державних університети — у Києві та Кам'янці-Подільському;
- у російських університетах (Київському, Харківському, Одеському) почали працювати кафедри української мови, літератури, історії та права;
- засновано широку мережу загальнокультурних закладів та установ: Державний український архів, Національну галерею мистецтв, Український історичний музей, Українську національну бібліотеку (налічувала понад 1 млн. книг, серед них багато стародруків), Український театр драми та опери,

Українську державну капелу під керівництвом О. Кошиця, Державний симфонічний оркестр під керівництвом О. Горілого тощо;

- у листопаді 1918 р. відкрито Українську академію наук, президентом якої став В. Вернадський. Мала три відділи: історико-філологічний, фізико-математичний та соціально-економічний. Перші академіки: Д. Багалій, А. Кримський, М. Петров, С. Смаль-Стоцький, В. Вернадський, М. Кащенко, С. Тимошенко, М. Туган-Барановський, О. Левицький, П. Тутковський, В. Косинський, Ф. Тарнавський.

- Влітку 1918 р. було створено Українську автокефальну православну церкву на чолі з митрополитом В. Липківським.

Зовнішня політика Української держави

1. Українська держава встановила дипломатичні відносини з Грузією, Доном, Кримом, Кубанню, Литвою, Фінляндією, Голландією, Іспанією, Данією, Норвегією, Швецією, Швейцарією, Болгарією, Польщею, Російською Федерацією, Німеччиною (гетьман навіть встиг відвідати її з офіційним візитом), Австро-Угорщиною та іншими державами.

2. Пріоритетний характер мали стосунки з центральними країнами. У вересні 1918 р. П. Скоропадський здійснив візит до Німеччини і мав переговори з Вільгельмом II.

3. Гетьманщина мала посольства в 12 країнах світу.

4. Україну визнало 30 країн світу, 10 із них мали представництва в Києві. Україна мала своїх представників у 23 державах.

5. Тривалий час у Києві велися переговори з Радянською Росією про укладення мирної угоди та визнання кордонів. 12 червня 1918 р. підписано перемир'я з Радянською Росією. Утім мирної угоди так і не було укладено, бо делегація Раднаркому відмовилася від подальших переговорів.

6. Велася дипломатична боротьба за повернення українських територій, які залишилися за межами України — частини Бессарабії, Криму, Холмщини і Підляшшя. Хоча того не сталося, офіційні запити Гетьманату до інших країн щодо повернення відторгнутих земель мали велике політичне значення.

Партії та організації, які засудили державний переворот П. Скоропадського

Незадоволення викликали такі дії гетьмана: повернення землі поміщикам; насильницька реквізиція хліба; масові репресії; відновлення багатьох дореволюційних порядків; залежність від німців, які нещадно грабували Україну; оточення гетьмана, яке прагнуло до відновлення «єдиної й неподільної» Росії.

1. Делегати Всеукраїнського селянського з'їзду, який відбувся нелегально на початку травня 1918 р., прийняли резолюцію, що селянство не визнало обраного поміщиками гетьмана і закликала організувати у повітах бойові дружини й готуватися до виступу.

2. Всеукраїнський робітничий з'їзд, який відбувся 14 травня 1918 р. у Києві. Вирішено вести боротьбу за відновлення УНР.

3. Більшість політичних партій України:

- Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) вела безкомпромісну боротьбу проти Гетьманату, за що її лідера С. Петлюру та інших членів партії кинуто за ґрати;

- ліве крило соціалістів-революціонерів (УПСР) згуртувалося навколо нелегального тижневика «Боротьба» і тому дістало назву «боротьбисти». Вони разом з українськими більшовиками розгорнули підготовку до антиурядового повстання;

- у липні 1918 р. на і з'їзді Компартії більшовиків України, що відбувся у Москві, створено Компартію більшовиків

України, яка була проголошена складовою частиною РКП (б). Першим секретарем ЦК КП(б)У обрано Г. П'ятакова. Партія почала вести роботу з організації робітників і селян на боротьбу за відновлення більшовицької влади в Україні.

Підтримано гетьмана

1. 8-11 травня 1918 р. в Києві легально відбувся з'їзд конституційно-демократичної партії, який підтримав гетьмана.

У роботі з'їзду взяли участь три міністри-кадети гетьманського уряду. Вони були поборниками «єдиної і неподільної Росії».

2. З'їзд представників промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства (15—18 травня 1918 р.): вітав відновлення приватної власності на землю; вимагав державних кредитів на «відбудову продукції» великих маєтків; зажадав сприяння поміщикам у поверненні конфіскованого майна «разом із відшкодуванням»; засудив втручання робітників у господарське життя підприємств і розпорядчі функції адміністрації; утворив постійний представницький орган — Раду промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства (ПРОТОФІС).

3. Гетьманський уряд підтримували хлібороби-власники, середня інтелігенція, кадети, великі капіталісти і промисловці.

Боротьба проти гетьманського режиму

1. Відбувся загальноукраїнський страйк залізничників (липень 1918 р., 200 тис. страйкарів).

2. Особливою активністю відзначалося селянство, яке не хотіло віддавати владі вирощений хліб і розгорнуло боротьбу проти гетьманських і окупаційних військ.

3. Селянські виступи відбулися у Звенигородському і Тарашанському повітах на Київщині, повстання охопило десятки тисяч селян (влітку 1918 р.).

4. Повстанська боротьба на Чернігівщині. Керував повстанням штаб на чолі з полковником М. Кропив'янським.

5. На Правобережжі повстанців налічувалося понад 40 тис. чоловік. Селянські загони були добре озброєні, вони мали кулемети та гармати.

6. Повстанський рух на Катеринославщині та в Північній Таврії, який мав анархістське забарвлення. Виник він у районі Гуляйполя Олександрійського повіту під керівництвом Н. Махна.

Повстанці виступали за відновлення радянської влади, але їхнє розуміння рад мало свої особливості: ці органи у всьому мали бути підзвітними місцевому населенню і повністю визначати політику на місцях без будь-якого впливу центру.

При підготовці до відповіді на *друге питання* варто зауважити, що відновлення УНР відбувалось в умовах збройного конфлікту з радянською Росією

1. Опозиційні сили, які виступали проти гетьманату, об'єдналися навколо Українського національного союзу (УНС), що виник на початку серпня 1918 р.

До його складу увійшли: українські есери; українські соціал-демократи; українські соціалісти-федералісти; низка дрібних громадсько-політичних організацій. Голова УНС — В. Винниченко.

2. Початок жовтня 1918 р. Переговори гетьмана П. Скоропадського з УНС (делегацію УНС представляли В. Винниченко, А. Ніковський, Ф. Швець).

Український національний союз поставив вимоги: проведення аграрної реформи через ліквідацію великого землеволодіння і забезпечення землею трудового селянства; встановлення демократичних свобод; опрацювання демократичного виборчого закону.

3. Кінець жовтня 1918 р. П. Скоропадський погодився на входження до складу Ради міністрів Української держави представників УНС.

4. Втративши підтримку держав Четверного союзу внаслідок їх поразки у Першій світовій війні, 14 листопада 1918 р. П. Скоропадський заявив про федерацію з небільшовицькою Росією і про «відновлення Великої Росії». Відреченням від державної самостійності гетьман розраховував здобути якщо не допомогу, то хоча б прихильність з боку дипломатів Антанти. Це викликало незадоволення і створення потужної опозиції проти гетьманату.

5. Відбулися таємні збори Українського національного союзу за участі представників селянської спілки, профспілки залізничників і комісарів загонів Січових стрільців. Вирішено розпочати боротьбу проти гетьмана.

6. Для керівництва повстанням було створено Директорію УНР з п'яти осіб: В. Винниченко (голова), С. Петлюра (головний отаман військ УНР), Ф. Швець (професор геології Київського університету), О. Андрієвський (адвокат), А. Макаренко (голова профспілки залізничників).

7. 15 листопада 1918 р. Директорія звернулася до населення України з закликом до збройної боротьби проти Гетьманату. Директорія обіцяла: демократичні свободи; 8-годинний робочий день; передачу поміщицьких земель селянам.

8. Центром повстання стала Біла Церква. Ядро військ Директорії — полк Євгена Коновальця, командира Січових стрільців.

9. 16 листопада 1918 р. Початок збройного повстання, виступ Січових стрільців у Білій Церкві. На бік повстанців переходили військові частини гетьмана. Збройні сили Директорії поповнювалися селянськими загонами.

10.17 листопада 1918 р. Директорія підписала угоду з представниками окупаційних військ про їхній нейтралітет у подіях.

11. 18 листопада 1918 р. Розгром гетьманських військ під Мотовилівкою, перехід значної частини гетьманських військ на бік повстанців. Гетьман втратив усі військові сили. Німецькі війська дотримувалися нейтралітету.

12.14 грудня 1918 р. Гетьман зрікся влади. З допомогою Німців він виїхав за кордон. Влада в Україні перейшла до Директорії.

13. 18 грудня 1918 р. Директорія Української Народної Республіки урочисто вступила до Києва.

Причини падіння Гетьманату

1. Вузька соціальна база (влада спиралася лише на заможні верстви населення).

2. Незадоволення різних верств населення залежністю від Німеччини, грабунками України окупаційними військами.

3. Незадоволення селян: спробою повернути поміщикам землю; обов'язковою передачею селянами урожаю у розпорядження держави.

4. Незадоволення робітників: збільшенням тривалості робочого дня на промислових підприємствах до 12 годин; заборонаю страйків; суворим покаранням за участь у страйках (позбавленням волі до двох років); великими штрафами.

5. Поразка Німеччини у війні позбавила Українську державу необхідної підтримки.

6. Відсутність численної дієздатної регулярної української національної армії, бо не завершено формування повноцінних збройних сил.

7. Спроба гетьмана змінити орієнтири (проголошення федеративного союзу з найбільшовицькою Росією).

8. Наростання соціальної напруги та формування організованої опозиції.

9. Гетьман не спромігся стати національним лідером. Поразка Четверного союзу і революція в Німеччині прискорили падіння гетьманського режиму.

18 грудня 1918 р. Директорія прибула до Києва. 26 грудня 1918 р. Директорія проголосила Декларацію з програмою своїх дій (декларацію проголошено на Софійському майдані).

Програмні завдання Директорії, проголошені у Декларації: Заявлено про відновлення УНР; Відмінено всі закони і постанови гетьманського уряду; Усіх призначених за гетьмана чиновників звільняли з роботи; Влада в УНР належить трудовому народу; В організації влади покладено ідею, «трудового принципу»; Нетрудові, експлуататорські класи позбавляються права голосу; Директорія — тимчасова верховна влада до скликання Конгресу трудового народу України; Відновлюється 8-годинний робочий день та свободи, скасовані гетьманом.

Директорія намагалася встановити в Україні національний варіант радянської влади. Причини приходу Директорії до влади:

• Прихід Директорії до влади забезпечено вдало вибраним моментом для атаки на гетьманський режим, бо у середині листопада 1918 р. П.

Скоропадський залишився без підтримки Німеччини, яка потерпіла поразку у війні.

- П. Скоропадський відмовився від державної незалежності України та проголосив непопулярний проросійський курс, що викликало велике незадоволення.

- Незадоволення народних мас економічною політикою гетьманського уряду.

- Директорія проголосила популярні в народі гасла (аграрна реформа і передача землі селянам, відновлення 8-годинного робочого дня тощо).

- Директорія спиралася на масовий рух проти політики гетьманату та окупаційного режиму.

- Під своїми знаменами Директорія зібрала досить впливових та авторитетних лідерів — В. Винниченка, С. Петлюру, М. Шаповала, М. Порша та інших.

Становище нової влади

1. Армія повстанців складалася, переважно з селян, які, поваливши Гетьманат, розійшлися по домівках, де ділили землю відповідно до закону про передачу селянам поміщицької землі без викупу.

2. Україна була оточена ворогами: на заході зосереджувалися польські війська; після краху німецько-австрійської окупації України посилювався рух російських військ на Україну; з південного сходу активізувався натиск військ Денікіна; на півдні висадилися французькі й англійські інтервенти.

3. Серед членів Директорії не було єдності поглядів і дій: одна частина її членів виступала за союз із більшовиками (В. Винниченко, В. Чеховський, М. Шаповал); інша — за союз з Антантою проти більшовиків (її очолював С. Петлюра).

4. Точилося особисте суперництво між В. Винниченком і С. Петлюрою.

5. Часто змінювалися уряди. Почергово його очолювали В. Чеховський, С. Остапенко, Б. Мартос, І. Мазепа, В. Прокопович).

6. Соціалістичні гасла були негативно сприйняті заможною частиною суспільства.

7. Жодного із соціально-економічних заходів, про необхідність яких заявляла Директорія, не було втілено в життя.

8. УНР відновлено у складній міжнародній обстановці. Країни Антанти домагалися відновлення єдиної і неподільної Росії і робили ставку на Денікіна.

Заходи Директорії:

- Встановлено, що вища влада належить Директорії з п'яти членів: голова Директорії — В. Винниченко (член УСДРП), С. Петлюра (член УСДРП) — головний отаман армії УНР, Ф. Швець (член УПСР) — професор геології, А. Макаренко (представник об'єднаної ради залізничників України) — безпартійний, П. Андрієвський (член Української партії самостійників-соціалістів) — адвокат. Структура влади: законодавча — Трудовому конгресові, виконавча — Раді народних міністрів, на місцях — трудовим радам

селян, робітників, трудовій інтелігенції, капіталісти, поміщики, вища інтелігенція позбавлені виборчого права.

- Відновлено попередню назву держави— УНР.
- Головою першого уряду Директорії УНР — Ради народних міністрів — став В. Чеховський.
- Розпущено обрані на основі майнового цензу органи місцевого самоврядування і призначено нові вибори за трудовим принципом, за яким влада в губерніях і повітах мала належати трудовим радам без участі експлуататорів.
- До «ненадійних капіталістичних елементів» влада зарахувала адвокатів, учителів, лікарів тощо і це вело до поглиблення дестабілізації в суспільстві.
- Відновлено чинність законів УНР.
- Після формальної злуки УНР і ЗУНР до складу Директорії увійшов представник ЗУНР Є. Петрушевич.
- Ухвалено новий закон про передачу поміщицької землі селянам без викупу. Не підлягали конфіскації наділи до 15 десятин.

Вирішення земельного питання:

- Директорія декларувала вилучення землі у поміщиків.
- Земля передавалася селянам без викупу.
- Щоб заспокоїти поміщиків, їм було обіцяно: компенсацію затрат на різноманітні (агротехнічні, меліоративні тощо) вдосконалення, проведені раніше у маєтках; за землевласниками залишалися будинки, де вони досі жили, породиста худоба, виноградники тощо; оголошено про недоторканність земель промислових підприємств і цукрових заводів, що належали промисловцям і поміщикам-цукрозаводчикам; конфіскації не підлягали землі іноземних підданих; у заможних селян залишалися ділянки площею до 15 десятин землі. Більшість селян розцінили ці заходи як поміщицькі та прокуркульські. Поміщики й буржуазія теж були невдоволені політикою Директорії, яка ігнорувала їхні інтереси.

Директорія і махновці: Директорія прагнула не допустити конфлікту з Н. Махном, за яким стояли широкі, маси селянства Катеринославщини та Півдня Таврії. Представники Петлюри офіційно звернулися до штабу Н. Махна з пропозицією укласти «спілку» проти білогвардійців. У той час махновці нерозважливо діяли як союзники більшовиків, тому пропозицію С. Петлюри Н. Махно відхилив. 15 грудня 1919 р. Представники Н. Махна прибули до Катеринослава, де домовилися з петлюрівцями про спільні дії проти білогвардійців, а також про забезпечення махновських частин зброєю, одягом і продовольством. Махновці отримали вагон патронів і піввагона гвинтівок. Отримавши зброю, Н. Махно підступно виступив проти Директорії, знищив роту петлюрівців і захопив Синельникове. Наприкінці грудня 1919 р. Н. Махно, домовившись про спільні дії з більшовиками, спробував вибити частини УНР з Катеринослава. Але тут махновці зазнали поразки, багато їх загинуло.

Чому Директорії не вдалося надовго втримати владу? Недоліки: За складних умов російсько-радянської агресії місцеве самоврядування діяло не

всюди. Реалізація законів Директорії в умовах війни була неможливою. Запроваджено авторитарне правління С. Петлюри (з другої половини 1919 р.). На місцях посилювалася влада отаманів. УНР опинилася в кільці фронтів: зі сходу наступали більшовики; на південному сході посилювався натиск білогвардійської армії Денікіна; на заході активізувалася польська агресія. Серед керівництва Директорії не було єдності. Армія розбігалася. Широке безладдя. Нерішучість, а нерідко й невизначеність внутрішньої політики. Протистояння різних політичних сил. Часті переїзди і зміна уряду (уряд змінювався шість разів). Уряд очолювали по черзі В. Чеховський, С. Остапенко, Б. Мартос, І. Мазепа, В. Пилипенко. Не було єдності в українському суспільстві. У цей час з'явилося прислів'я: «У вагоні — Директорія, під вагоном — територія».

При підготовці до *третього питання* варто звернути увагу на зовнішню політику Директорії:

1. Директорія змогла розширити міжнародні зв'язки з УНР. Україну визнали Угорщина, Чехословаччина, Голландія, Ватикан, Італія.

2. Директорія не домовилася про мир із радянською Росією, хоча переговори про його укладення велися від кінця грудня 1918 р. Радянська сторона відкинула звинувачення у веденні неоголошеної війни, лицемірно заявивши; що ніяких регулярних військ в Україні вона не має. Директорія не погодилася на об'єднання з українським радянським урядом і відмовилася прийняти інші вимоги, що означали самоліквідацію УНР.

3. Домовитися з країнами Антанти про допомогу Директорія не спромоглася.

З січня 1919 р. Більшовики зайняли Харків, куди й переїхав створений більшовиками Тимчасовий робітничо-селянський уряд Радянської України. 6 січня 1919 р. Спеціальним декретом було проголошено Українську Соціалістичну Радянську Республіку (УСРР, ця назва зберігалася до прийняття конституції України 1937 р.). 16 січня 1919 р. Директорія оголосила про стан війни з радянською Росією, яка розпочала агресію проти України. 5 лютого 1919 р. Більшовики після кількох боїв вступили до Києва (Богунський полк під командуванням М. Щорса разом із Таращанським полком В. Боженка).

Під тиском радянських військ Директорія змушена була залишити Київ, перебравшись до Вінниці, а потім — до Проскурова (нині Хмельницький), Рівного.

Другий похід більшовиків в Україну супроводжувався, за висловом В. Леніна, «Хрестовим походом по хліб, насадженням колективних господарств, репресіями проти класових ворогів».

3 березня 1919 р. В Україні ширилася політика воєнного комунізму.

Політика більшовиків в Україні не відповідала інтересам українського народу. Протягом квітня - червня 1919 р. тут відбулося понад 300 антибільшовицьких повстань. Отамани, які перейшли на бік більшовиків, розірвали союз, укладений з ними.

Переговори Директорії з країнами Антанти про допомогу
Під час переговорів французьке командування висунуло ультимативні вимоги:

- 1) реорганізувати уряд УНР;
- 2) вивести зі складу Директорії членів соціалістичних партій, зокрема й В. Винниченка та С. Петлюру;
- 3) реорганізувати армію УНР та підпорядкувати її союзному командуванню;
- 4) відмовитися від більшовицької «соціально-економічної політики».

В. Винниченко та В. Чеховський (голова уряду) подали у відставку. Вся повнота влади зосередилася в руках С. Петлюри, який припинив своє членство в Українській соціал-демократичній партії. Головою уряду став С. Остапенко. Країни Антанти допомоги Директорії так і не надали.

6 березня 1919 р. Військові частини Директорії, переслідувані радянськими військами, залишили Вінницю:

17 березня 1919 р. Тимчасовий перехід деяких військових частин УНР, зокрема й січових стрільців на чолі з Є. Коновальцем, на бік радянської влади.

9 квітня 1919 р. Створення Директорією у Рівному «лівого кабінету» на чолі з Б. Мартосом.

Директорія проголосила політику орієнтації на власні сили у боротьбі проти більшовиків, без залучення іноземних військ.

До червня 1919 р. Червона армія захопила більшість території України. На бік більшовиків перейшли повстанські армії отаманів Н. Махна, М. Григор'єва, Д. Терпила (Зеленого), з якими було досягнуто угод про спільні дії.

При підготовці до **четвертого питання та п'ятого питання** зверніть увагу на те, що розпад Австро-Угорської імперії активізував національно-визвольний рух на західноукраїнських землях. Червень 1918 р. Депутат від Галичини Кость Левицький заявив у австрійському парламенті, що «українці домагаються ...повної національно-територіальної автономії...» Питання про західноукраїнські землі було одним із головних на переговорах у Бресті.

Переговори завершилися зобов'язанням Австро-Угорщини та Німеччини передати більшу частину Холмщини й Підляшшя УНР, а іншим західноукраїнським землям надати автономію.

16 жовтня 1918 р. Австрійський імператор видав маніфест про перебудову держави на федеративних засадах.

Особливості становища західноукраїнських земель

1. На Східну Галичину претендували як Польща, так і українці, які намагалися збудувати тут свою державу.

2. Головними питаннями були державотворення і національні, що вирішувалися в боротьбі з іншими державами, а не соціально-економічні, як на Сході України.

3. У Західній Україні не було такого безладдя й хаосу, як на Сході, бо збережено конституційні традиції й організованість колишньої Австро-Угорщини.

4. У ЗУНР за короткий час було створено досить ефективну систему управління, чого не сталося на Сході України.

18—19 жовтня 1918 р. У Львові утворено Українську національну раду для керівництва національно-визвольним рухом (150 осіб — представники політичних партій, церковні ієрархи, українські парламентарії з Галичини й Буковини).

Рада ухвалила постанову про утворення на українських етнічних землях Української держави, до якої повинні ввійти Східна Галичина, Лемківщина, Північно-Західна Буковина і Закарпаття.

До Львова було перебазовано легіон Українських січових стрільців для створення основи своїх збройних сил. Виник конфлікт Української національної ради з поляками, які претендували на територію Західної України.

28 жовтня 1918 р. У Кракові створено польську ліквідаційну комісію, яка мала прийняти владу у всій Галичині від Австро-Угорщини й оформити її перехід до Польщі.

1 листопада 1918 р. Мало відбутися офіційне передання влади Польщі у Львові. Представники українського Військового комітету на чолі з Д. Вітовським вирішили захопити владу збройним способом. «Як цієї ночі ми не візьмемо Львова, то завтра його візьмуть поляки. Наша Честь вимагає, щоб ми перші взяли владу в краї, хоч би навіть прийшлося зараз її втратити» (Д. Вітовський). 1 листопада 1918 р. Львів перейшов під контроль Національної ради, над ратушею замайорів блакитно-жовтий національний прапор. Того самого дня Українська національна рада перебрала до своїх рук владу в Станіславі, Тернополі, Золочеві, Сокалі, Коломиї, Снятині, Перемишлі та інших центрах Східної Галичини. Утім сили були нерівними. Поляків підтримали представники Антанти. Тому 21 листопада 1918р. Львів було залишено.

9 листопада 1918 р. Сформовано уряд — Тимчасовий Державний секретаріат — на чолі з К. Левицьким. 13 листопада 1918 р. Проголошено нову державу — Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). У зв'язку із захопленням поляками Львова столицю перенесено до Станіслава. Територія ЗУНР — 70 тис. кв. км, загальна чисельність населення становила 6 млн. осіб. Серед них: 71%—українці, 14% - поляки, 13% —євреї, 2% — інші національності.

22—28 листопада 1918 р. Вибори до Української народної ради. Поляки, євреї, німці бойкотували вибори. Президентом республіки став Євген Петрушевич. Гербом ЗУНР проголошено золотий лев на синьому полі, а прапором — блакитно-жовте знамено.

Внутрішня політика ЗУНР:

- створювалися органи законодавчої та виконавчої влади в центрі й на місцях проведенням демократичних виборів;

- уряд монополізував продаж основних продуктів, а також сірників, цигарок, спирту;
- прийнято Закон про запровадження 8-годинного робочого дня;
- заборонено вивезення нафти;
- 4 квітня 1919 р. ввів свою валюту — гривні й карбованці;
- затверджено українську мову державною і введено обов'язковість вживання її в державних установах та громадських організаціях;
- національним меншинам гарантувалося 30% місць у, майбутньому парламенті.

Реформа освіти:

- публічні школи оголошувалися державними, а вчителі — державними службовцями; .
- основною в державних школах мовою викладання стала українська;
- національні меншини мали право на школи рідною мовою;
- дозволялися й приватні школи;
- особлива увага приділялася вивченню української мови, математики, історії, географії України;
- вчителі державних шкіл складали присягу на вірність українській республіці.

Вирішення земельного питання

1. У квітні 1919 р. прийнято Земельний закон.
2. Намічалось ліквідувати поміщицьке землеволодіння, але наділення землею здійснити після війни.
3. Самовільне захоплення землі каралося в кримінальному порядку (намічались ув'язнення, штрафи, втрати права на володіння землею).

Зовнішня політика ЗУНР

- Відкрито посольства (в Австрії, Угорщині, Німеччині)
- та дипломатичні представництва у деяких країнах (у Чехословаччині, США, Канаді, Італії, Бразилії).
- ЗУНР вела переговори з країнами Антанти щодо припинення воєнних дій із Польщею;
- проголошено акт Злуки УНР і ЗУНР (22 січня 1919 р. в Києві);
- країни Антанти не підтримали ЗУНР.

Наприкінці 1919 р. Є. Петрушевич денонсував Акт злуки УНР і ЗУНР, бо вважав, що переговори С. Петлюри з Польщею й укладення Варшавської угоди є зрадою їхньої спільної справи в боротьбі за незалежність.

Теми рефератів:

1. Постать П. Скоропадського в історії України.
2. Причини падіння гетьманату П. Скоропадського.
3. Директорія УНР: внутрішньополітичні відносини.
4. Друга радянсько-українська війна: від гібридності протистояння до збройної агресії.

5. Політичні причини та наслідки проголошення Акту злуки ЗУНР та УНР.

6. Політична система ЗУНР.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізувати внутрішньополітичні та зовнішньополітичні процеси в Українській Державі П. Скоропадського;

2. Дослідити історію становлення та діяльності Директорії УНР;

3. Проаналізувати Другу радянсько-українська війна. Зовнішня політика Директорії.

4. Визначити політичні причини та наслідки проголошення Акту злуки ЗУНР та УНР.

5. Дослідити роль Західноукраїнської Народної Республіки у процесі становлення української державності.

Практичне заняття 4.

Тема: Утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні.

Питання для обговорення

1. Утворення та державний статус УСРР 1919 - 1922рр. Особливості політичної системи в УСРР. Політика воєнного комунізму: сутність, особливості реалізації та наслідки.

2. Формування СРСР та його вплив на політичні процеси в УСРР. Політичні причини та наслідки впровадження НЕПу та політики коренізації (українізації).

3. Особливості внутрішньопартійної структури КП(б)У та її ідеологія.

4. Суспільно політичні процеси 1932 – 1939 роках. (Індустріалізація, колективізація, політика терору)

5. Суспільно-політичні процеси на українських землях у складі Польщі в міжвоєнний період.

6. Політичні процеси на українських землях у складі Чехословаччини. Діяльність УНО (Августин Волошин).

Рекомендована література [2,3,4,6, 9,10,12]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

Готуючись **до першого питання** слід засвоїти, що навесні 1919 р. на переважній частині України встановлено радянську владу. У 1919 р. радянська влада в Україні проіснувала сім місяців. 19 листопада 1919 р. Х. Раковський передав В. Леніну «Тези з українського питання». У цьому документі йшлося про потребу відновлення УСРР з конституційним статусом незалежного державного утворення, але на засадах «воєнно-політичного союзу». 21 листопада політбюро ЦК схвалило їх, поклавши в основу резолюції «Про Радянську владу на Україні». Відродження рад в Україні знову почалося зі

створення ревкомів. 11 грудня 1919 р. в Москві відбулося засідання членів президії ВУЦВК і Раднаркому УСРР, на якому був затверджений склад Всеукраїнського революційного комітету (Всеукрревкому) – центрального тимчасового надзвичайного органу радянської влади в Україні.

Наприкінці лютого 1920 р. Всеукрревком припинив існування. Влада перейшла до Раднаркому на чолі з Х. Раковським і ВУЦВК на чолі з Г. Петровським. Скликанням у травні Четвертого Всеукраїнського з'їзду рад завершилася побудова радянського, цілком підконтрольного КП(б)У апарату державної влади. З'їзд відбувся в Харкові, який став столицею УСРР.

Найбільшу загрозу для більшовиків становила Українська комуністична партія боротьбистів (УКП(б)). Лідери – Г. Гринько, В. Блакитний, О. Шумський, П. Любченко. Українські націонал-комуністи здебільшого висували вимоги створення незалежної української радянської республіки з окремою Червоною армією і під керівництвом організаційно самостійної комуністичної партії. З огляду на вплив боротьбистів серед селянства В. Ленін, обіцяючи «незалежність» УСРР, у березні 1920 р. змусив УКП(б) до саморозпуску і злиття з КП(б)У.

Підготовка до **другого питання** полягає у тому, що внутрішнє становища УСРР мало наступні риси:

Внутрішнє становище

1. На початку 20-х років більшовицьку владу остаточно встановлено в Україні. Економіка була фактично зруйнована. Збитки, спричинені воєнними діями й постійними змінами влади становили 10 млрд. крб.

2. Промислове виробництво скоротилося в 10 разів порівняно з 1913 р., а в деяких галузях ще більше. Так, виробництво сталі становило лише 1,7% довоєнного рівня, машинобудівної промисловості — 4%. З 57 домен працювала лише одна. Повністю знищено 4 тис. км залізничного полотна, не працювали чорноморські порти.

3. 1922 р. З 11 тис. підприємств в Україні працювало лише 2552, чисельність промислових робітників скоротилася наполовину. У містах панували безробіття, злидні, голод, бандитизм, безпритульність.

4. У тяжкому стані було сільське господарство. Воєнно-комуністичні принципи господарювання призвели до економічного занепаду і кризи. Більшість населення вороже ставилася до політики „воєнного комунізму”.

5. Наприкінці 1920 р. — на початку 1921 р. більшовицька партія знову зіткнулася з масовим опором її політиці комуністичного будівництва. На той час у складі повстанських формувань на території України налічувалося 40 тис. душ. До 1921 р. продовжував боротьбу проти радянської влади Н. Махно.

6. На підприємствах Харкова, Катеринослава, Києва, Одеси виникали страйки, де поряд з економічними вимогами ставилися й політичні — «ради без більшовиків».

7. Виробник втратив зацікавленість у наслідках своєї праці. Запровадження у березні 1921 р. нової економічної політики сприяло економічному зростанню.

Таким чином, більшовицький режим, зазнавши невдач у соціально-економічному експерименті за часів „воєнного комунізму”, вимушений був вдатися до непу. У 1926 р. виробництво в основному досягло довоєнного рівня.

8. Вчені-економісти В. Доброгаєв і М. Волобуєв дослідили й описали явища, які стали наслідком централізаторської політики і вели до нової економічної залежності від Москви. В. Доброгаєв за даними 1924 — 1927 рр. встановив, що до загальносоюзного бюджету відраховують коштів значно більше, ніж за часів Російської імперії. В. Волобуєв у статті „До проблеми української економіки” довів, що Україна залишалася колонією Росії.

Міжнародне становище

На міжнародній арені Україна на початку 20-х років вела активну зовнішню політику. Протягом 1920 - 1922 рр. УСРР допускали до контактів з іншими країнами під контролем Наркомату закордонних справ, щоб нейтралізувати за кордоном місії емігрантського уряду УНР.

1. Х. Раковський створив наркомат зовнішньої торгівлі й домогся від центральних відомств згоди на забезпечення істотної самостійності його роботи.

2. УСРР уклала власні торговельні угоди з Австрією, Німеччиною, Чехословаччиною.

3. Наприкінці 1921 р. торговельні представництва України працювали в Берліні, Гамбурзі, Варшаві, Римі, Відні, Празі, Константинополі.

4. Україна підписала низку міжнародних договорів:

- 14 лютого 1921 р. Представники УСРР Ю. Коцюбинський та Ф. Кон підписали перший мирний договір радянської України з Литвою.

- 18 березня 1921 р. Укладено Ризький мирний договір з Польщею, згідно з яким державним кордоном сторони визнали лінію фактичного розмежування на початку радянсько-польської війни.

- 1921 р. Встановлено дипломатичні відносини з Латвією та Естонією.

- Квітень 1921 р. У Берліні укладено угоду між Україною та Німеччиною про обмін військовополоненими та інтернованими громадянами.

- 2 січня 1922 р. Україна підписала договір про дружбу і братерство з Туреччиною.

5. На Генуезькій конференції 1922 р. Х. Раковського включено до складу російської делегації.

6. У квітні 1922 р. під час роботи конференції укладено Раппальську угоду між Росією та Німеччиною, а восени цього самого року дію угоди було поширено на Україну та інші радянські республіки.

7. Наприкінці 1922 р. — на початку 1923 р. Україна разом з Росією та Грузією у складі єдиної делегації взяла участь у роботі Лозаннської конференції, де обговорювалися питання про режим чорноморських проток.

8. Представники УСРР були учасниками більш як 60 міжнародних договорів.

Після утворення СРСР (грудень 1922 р.) керівництво зовнішньою політикою перейшло до верховних органів СРСР. На початку 1923 р. дипломатичні й закордонні представництва УСРР було ліквідовано.

Україна у 1921 — 1922 рр. мала атрибути державності (столицю, органи влади та управління, власну конституцію, державну символіку, видавала республіканські закони і стежила за їх виконанням), що було зумовлено прагненням більшовиків послабити суперечності з визвольним рухом пригноблених народів колишньої Російської імперії.

Проте суверенітет республіки був дуже обмеженим. Роль центру відігравала Російська Федерація, яка контролювала Україну за допомогою трьох сил: Комуністичної партії, складовою частиною якої була КП (б)У; Червоної армії; ЧК — каральними органами (надзвичайними комісіями для боротьби з контрреволюцією).

З середині 1919 р. здійснювалося централізоване управління з Москви обороною, народним господарством, фінансами, транспортом, працею, поштою і телеграфом. Склався воєнно-політичний союз республік (Росії, України, Латвії, Литви й Білорусії).

1920 р. У Москві підписано з Х. Раковським договір про воєнний і господарський союз з РСФРР. Проголошувалося об'єднання сімох наркоматів: військових і морських справ, ради народного господарства, зовнішньої торгівлі, фінансів, праці, шляхів сполучення, пошти і телеграфу.

Подібні договори укладено й з іншими формально незалежними республіками. Так виникла договірна федерація. У практичній діяльності центральні органи перестали зважати на республіки як незалежні держави. Це викликало невдоволення місцевих республіканських керівників, що прагнули бути вільними у своїх діях стосовно російських чиновників, які намагалися контролювати кожен їх крок. З ініціативи Х. Раковського ЦК КП(б)У в березні 1922 р. звернувся до ЦК РКП(б) з пропозицією конкретизувати відносини між РСФРР і УСРР у межах договірної федерації.

. Об'єктивні умови утворення СРСР:

1. Між радянськими республіками існували тісні економічні зв'язки ще з часів Російської імперії.

2. Існувала єдина транспортна система.

3. Усі радянські республіки мали однакову політичну систему, яка характеризувалася монопольною владою партії більшовиків.

4. Усі радянські республіки, крім РСФРР, не мали своїх військових сил, щоб забезпечити радянську владу на місцях.

5. Наявність золотого запасу Росії.

Плани об'єднання радянських республік

1. План автономізації. Розроблений Й. Сталіним, передбачав входження республік у Російську Федерацію на правах автономії. Це означало ліквідацію самостійності республік. Цей план підтримували Ф. Дзержинський, С. Орджонікідзе.

2. План конфедерації. Утворення союзу суверенних держав, які повністю зберігають незалежність і створюють об'єднані органи для координації дій. Цей план підтримували Х. Раковський та М. Скрипник. У 1923 р. це послугувало підставою для звільнення Х. Раковського з посади уряду УСРР. Після цього уряд очолив В. Я. Чубар.

3. План федерації. З ним виступив В. Ленін. Суть плану полягала в тому, щоб усі радянські республіки, серед них і Російська Федерація, ввійшли на однакових правах у нове державне об'єднання — Союз Радянських Соціалістичних Республік. Створено комісію для підготовки проекту вдосконалення федеративних відносин. Усі члени комісії, за винятком Х. Раковського, були прихильниками “автономізації” республік.

Грудень 1920 р. — грудень 1922 р. Формувалася «договірна федерація». УСРР та інші радянські республіки підписали з РСФРР (Російською Федерацією) цілу низку договорів про воєнний та господарський союз. Москва поступово брала під свій контроль політичне й економічне життя республік. 30 грудня 1922 р. Всесоюзний з'їзд Рад у Москві, на якому прийнято, Декларацію та Договір про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).

Остаточні тексти цих документів з урахуванням зауважень і пропозицій союзних республік мав затвердити наступний з'їзд рад. Утворено комісію для підготування остаточних документів. До складу СРСР увійшли: Російська Федеративна СРР, • Українська СРР; Білоруська СРР; Закавказька Федерація (створена у березні 1922 р.) в складі трьох закавказьких республік: Грузії, Вірменії, Азербайджану. Столиця нової держави — Москва. Перший союзний уряд очолив В. І. Ленін. Обрано ЦВК СРСР, який очолювали чотири голови — представники республік: від України — голова ВУЦВК Г. Петровський; від РСФРР — М. Калінін; від Білорусії — А. Черв'яков; від Закавказької Соціалістичної Федеративної Республіки — Н. Нариманов.

Січень 1924р. Затверджено першу Конституцію СРСР, а Союзний договір так і не було підписано. Травень 1925р. ІХ Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив новий текст Конституції УСРР, що законодавчо закріплювала входження республіки до складу СРСР. Конституція зафіксувала утворення у складі УСРР Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (1924 р.) і нового адміністративно-територіального поділу республіки: замість повітів і волостей утворено округи і райони; у 1925 р. ліквідовано губернії і встановлено триланкову систему управління (центр — округ — район). У місцях компактного проживання національних груп існувало 12 національних районів і 538 сільських рад — болгарських, грецьких, єврейських, німецьких, польських, чеських тощо.

З утворенням СРСР міжнародно-правовий статус України змінився. Фактично вона стала автономним утворенням у складі Радянської Росії. Проте УСРР стала національно-територіальним утворенням з власними, хоча й умовними кордонами і своїм, хоч і з обмеженими компетенціями, державним апаратом. Незважаючи на гарантоване законом право вільного виходу України

із Союзу, воно було лише на папері, а незалежність України була формальною. Влада на всій території СРСР належала верхівці комуністичної партії.

Підготовка до *третього питання* потребує розуміння того, що державною владою в завойованій більшовиками країні формально була система рад, вершину якої посідав Всеросійський центральний виконавчий комітет (ВЦВК), а в Україні – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК). Керівництво ВЦВК і ВУЦВК здійснювалося колегіальним органом – Президією, яку очолювали відповідно М. Калінін і Г. Петровський. Однак у більшовицькій ієрархії влади їм відводили далеко не найперші місця. Радянські органи влади, що їх персональний склад населення обирало за вказівкою компартійних комітетів, правили за такі собі театральні декорації, за лаштунками яких Комуністична партія здійснювала свою диктатуру.

Носієм диктатури, офіційно названої диктатурою пролетаріату, був не робітничий клас і навіть не вся партія, а партійний з'їзд, який обирав таємним голосуванням ЦК РКП(б) – групу керівних діячів, кожен із яких відповідав за конкретну галузь, ділянку або функцію компартійно-радянської роботи. У квітні 1922 р. В. Ленін заснував у партії посаду генерального секретаря і перетворив секретаріат ЦК на політичний орган, але цілком підпорядкований політбюро. На посаді генерального секретаря ЦК за пропозицією Леніна затвердили Й. Сталіна. Коли Леніна вразив перший удар смертельної хвороби, постало питання про те, хто буде його наступником.

Головним кандидатом на роль вождя вважався Л. Троцький. Тому члени політбюро ЦК РКП(б) Л. Каменєв, Г. Зінов'єв і Й. Сталін об'єдналися з наміром протидіяти йому. У червні 1923 р. «трійка» домоглася відкликання з України голови Раднаркому УСРР Х. Раковського, який був союзником Троцького. Цю посаду обійняв Влас Чубар. Партійні комітети перебрали на себе владні повноваження від радянських органів у кожній ланці управління. За останніми залишилися розпорядчі функції, а повноваження виконавчих парткомівських структур розширилися.

Першими в ієрархії ставали секретарі парткомів. У квітні 1925 р. на чолі ЦК КП(б)У став один з найближчих помічників Сталіна Л.Каганович. Унаслідок відкликання Х.Раковського і призначення Л.Кагановича Сталін дістав цілковиту підтримку з боку КП(б)У під час своєї тривалої боротьби з іншими членами політбюро ЦК за вищу владу в партії та державі. РКП(б) назовні виглядала як демократично побудована політична партія. Компартійна диктатура мала олігархічну природу (за радянською термінологією – колективне керівництво). Ключовий принцип демократичного централізму, що визначав будову державної партії і всіх створених нею організаційних структур, надавав найвищій партійній інстанції – політбюро ЦК – абсолютну владу.

При підготовці до *четвертого питання* варто акцентувати увагу на тому, що до 1926 р. Завершилася відбудова народного господарства. Для побудови

соціалізму потрібно було виконати такі завдання (так званий ленінський план побудови соціалізму): 1. Індустріалізація. 2. Колективізація. 3. Культурна революція.

Індустріалізація — процес створення великого машинного виробництва як основи всіх галузей економіки. Передумови індустріалізації: 1. Технічна відсталість радянської держави. 2. Потреби оборони (СРСР був у ворожому оточенні й можливість війни проти більшовицького режиму не відкидалася). 3. Багатоукладність економіки більшовицька влада намагалася ліквідувати через індустріалізацію. 4. Намагання більшовиків через індустріалізацію збільшити кількість робітничого класу, серед якого мали підтримку.

Грудень 1925 р. XIV з'їзд ВКП(б) проголосив курс на проведення індустріалізації, на “побудову соціалізму в окремо взятій країні”, на розвиток галузей групи “А” (паливної, енергетичної, хімічної, металургійної, машинобудівної) з метою перетворення країни, в могутню індустріальну державу з великим військовим потенціалом.

Завдання індустріалізації: • Здобуття техніко-економічної незалежності. • Перетворення аграрної країни на могутню індустріальну державу. • Підвищення технічної бази сільського господарства. • Зміцнення обороноздатності країни.

Джерела індустріалізації: 1. Використання коштів від націоналізованої промисловості. 2. Збільшення прямих і непрямих податків. 3. Використання трудового ентузіазму трудящих і примусової праці політичних в'язнів. 4. Колективізація сільського господарства. Всі кошти направляли на розвиток важкої промисловості. 5. Внутрішні позики. 6. Жорстока експлуатація робітників і селян.

Труднощі індустріалізації: • Можливість використання лише внутрішніх джерел фінансування. • Нестача кваліфікованих кадрів. • Зниження життєвого рівня населення — були черги, продовольчі картки, дефіцит найнеобхіднішого.

Особливості індустріалізації: • індустріалізація почалася з розвитку важкої промисловості; • основна увага приділялася розвитку важкої промисловості і відбувалося відставання легкої та харчової; • жорстка централізація економіки;

• командно-адміністративні методи управління; • індустріалізація здійснювалася в рамках жорсткого, плану, часто нереального і необґрунтованого; • здійснювалася лише за рахунок власних джерел фінансування; • індустріалізація здійснювалася форсованим темпом; • здійснення індустріалізації за рахунок сільського господарства.

На початку 1928 р. в управлінні промисловістю СРСР стали переважати не плани-прогнози, а плани-директиви. XV з'їзд ВКП(б) прийняв директиви зі складання 1-го п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР на 1928- 1932 рр. Проект плану мав два варіанти — відправний та оптимальний (напружений). Відповідно до основних показників п'ятирічного плану розроблялися плани економічного розвитку України, затверджені у травні 1929 р. XI Всеукраїнським з'їздом рад, і стали державним законом: капіталовкладення в економіку України — 13 млрд. крб., виробництво

електроенергії передбачалося збільшити у 2,5 разу, продукцію машинобудування — в 3 рази, хімічну промисловість — у 3,5 разу.

Мала місце безсоромна експлуатація робітничого класу, насамперед на основі примусу, страху. 31 січня 1929 р. В країні підписано першу господарсько-політичну угоду про змагання. Шаhtarів зобов'язували перевиконати планові завдання, підвищити продуктивність праці, знизити собівартість продукції. Навесні у виробничому змаганні України брали участь 310 тис. душ.

З 1929 р. здійснювався перехід до форсованої індустріалізації. Й. Сталін у статті „Рік великого перелому” обнародував темп приросту промислової продукції другого року п'ятирічки — 32%. Ці цифри не підкріплювалися відповідними матеріальними ресурсами. На XVI з'їзді ВКП(б) Й. Сталін виступив із пропозицією досягти 45% темпів приросту промислової продукції на третій рік п'ятирічки. Незважаючи на провал політики форсованого розвитку, країна за п'ятирічку зробила великий крок уперед.

Проте плани 1-ї п'ятирічки виконано не було. Політбюро ЦК ВКП(б) своїм рішенням від, 1 лютого 1933 р. заборонило всім відомствам друкувати будь-які цифрові дані з цього приводу, країні було оголошено, що п'ятирічний план виконано за 4 роки і 3 місяці.

На другу п'ятирічку (1933 — 1937 рр.) було запропоновано помірковані середньорічні темпи зростання промислової продукції - 16,5%. Інтенсивніше стала впроваджуватися нова техніка, більше уваги приділялося підготуванню кваліфікованих кадрів.

Другий п'ятирічний план теж не було виконано.

Третій п'ятирічний план, прийнятий XVIII з'їздом ВКП(б), на 1938 -1942 рр: теж не було виконано.

Європа стояла на порозі нової війни, тому було різко збільшено витрати на оборону. Вжито надзвичайних заходів:

1. Грудень 1938р. Постанова ЦК ВКП(б) і РНК “Про заходи щодо впорядкування трудової дисципліни, поліпшення практики державного соціального страхування та боротьбу, зі зловживаннями у цій справі”.

2. Червень 1940р. Указ Верховної Ради СРСР “Про перехід на 8-годинний робочий день і семиденний робочий тиждень та про заборону самовільного залишення робітниками й службовцями підприємств та установ”.

Напружені плани вимагали інтенсифікації праці робітників. Це досягалося двома шляхами:

1. Соціалістичне змагання за перевиконання завдань, що ґрунтувалося на ентузіазмі, моральному заохоченні (нагородження грамотами, орденами тощо).

2. Адміністративний примус, переслідування в кримінальному порядку (за брак в роботі, запізнення тощо).

Успіхи індустріалізації в Україні за роки довоєнних п'ятирічок

1. Кількість промислових підприємств зросла за роки довоєнних п'ятирічок в 11 разів.

2. Відбулося зростання промислового потенціалу, в 7 разів.

3. Було збудовано: Дніпрогес (жовтень 1932 р, — введено до ладу Дніпровську гідроелектростанцію — тоді найбільшу у Європі), “Запоріжсталь”, “Криворіжсталь”, “Азовсталь”, “Дніпроалюмінійбуд”, Краматорський машинобудівний завод, Харківський тракторний (у жовтні 1931 р. завод випустив перший трактор) та багато інших.

4. У Донбасі споруджено 100 шахт.

5. Україна стала важливою металургійною, вугільною, машинобудівною базою СРСР.

6. Україну перетворено з аграрної країни на індустріальну.

7. Трудівники України створили потужну індустріальну базу, що вивела республіку на рівень економічно розвинених країн світу.

8. Україна посіла друге місце в Європі за виплавлянням чавуну, четверте — за видобутком вугілля.

9. Сформувався національний український робітничий клас і технічна інтелігенція.

Удвічі зросла чисельність робітників.

Негативні наслідки індустріалізації

- Посилилася централізація управління промисловістю, утвердилися командно-адміністративні методи управління.

- Ігнорувалися економічні закони регулювання економіки.

- Змінилося співвідношення між великою і дрібною промисловістю, до складу якої входили кустарно-ремісничі заклади та окремі товаровиробники. Частка великої промисловості зросла до 92,5%.

- Держава відмовилася від нової економічної політики і почала примусовими засобами визискувати з селян додаткові кошти на форсування індустріалізації.

- Заборонялася приватна торгівля (вона була одержавлена).

- Знизився життєвий рівень населення — черги, продовольчі картки, дефіцит найнеобхіднішого.

- Обсяг товарів народного споживання відставав від потреб, скоротилося виробництво в легкій та переробній галузях промисловості.

- Не було матеріального принципу стимулювання праці. Праця робітників стимулювалася позаекономічними засобами, головно розгортанням “соціалістичного змагання”.

- Взято курс на мілітаризацію промисловості.

- Індустріалізація здійснювалася за рахунок селян, супроводжувалася репресіями. Нераціональне і нерівномірне розміщення продуктивних сил.

- Сталася ізоляція радянської економіки від світової.

- Низький життєвий рівень населення.

Хлібозаготівельні кризи 1927-1929 рр.

У 1927—1929 рр. селяни відмовлялися добровільно продавати хліб державі через надто низькі заготівельні ціни. Ціни на промислові товари були надто високими, тому утворилися так звані «ножиці цін».

Для подолання хлібозаготівельної кризи 1927 — 1928 рр. влада вдалася до надзвичайних заходів: обшуків, величезних штрафів, розпродажу майна неплатників податків і боржників, які не здавали встановленої їм норми зерна, депортацій найнепокірніших селян у віддалені регіони країни.

З 3 липня 1929 р. після прийняття постанови ВУЦВК і Раднаркому України «Про поширення прав місцевих рад щодо сприяння виконання загальнодержавних завдань і планів» сільським радам дозволили накладати на боржників п'ятикратні штрафи від вартості незданого хліба, продавати господарства боржників, порушувати проти них кримінальні справи.

Лише на Дніпропетровщині під час такої «хлібозаготівлі» у 1928 р. притягнуто до суду 1200 громадян, понад 3 тисячі селянських сімей виселили з рідних місць.

На початку 1928 р. Й. Сталін в умовах надзвичайних заходів «кризи хлібозаготівель» висунув гасло суцільної колективізації.

Із 1 березня 1929 р. в містах з'явилися картки на хліб — явне свідчення продовольчої кризи.

Перехід до суцільної колективізації. Перші колективні господарства виникли ще у 1917—1920-х роках.

Залежно від ступеня усупільнення колективні господарства поділялися на:

- ТСОЗи — товариства спільного обробітку землі, в яких колективізувалися лише посіви;
- Артіль — колективізувалися посіви та майно, але залишалася присадибна ділянка та необхідний для її обробітку живий і неживий реманент;
- Комуни — селянські господарства повністю розчинялися в колективному.

Колективізація - перебудова сільського господарства в СРСР внаслідок повсюдного створення колективних господарств (колгоспів) наприкінці 20-х — на початку 30-х років, яка супроводжувалася ліквідацією одноосібних господарств.

Колективізоване село повинно було забезпечити промисловість дешевою робочою силою (розкуркулені селяни поповнювали робітничий клас), а колгоспи мали забезпечити промислові центри продуктами харчування. Колгоспи були зручною формою, з допомогою якої можна було легко викачувати ресурси до державного бюджету.

Грудень 1927 р. XV з'їзд ВКП(б). Взято курс на проведення колективізації. Завдання колективізації

1. Потреба забрати кошти із села на індустріалізацію.
2. Забезпечити населення країни дешевими продуктами харчування й сировиною.
3. Знищити індивідуальні селянські господарства.
4. Ліквідувати дрібнотоварний уклад на селі.
5. Ліквідувати заможне селянство (куркульство) як клас.

Метод колективізації: форсований метод з широким залученням державного репресивного апарату: терору, беззаконня, репресій.

1928 р. Для забезпечення успішної колективізації створювалися державні сільськогосподарські підприємства, які зосереджували наявну сільськогосподарську техніку і кадри механізаторів (МТС - машинно-тракторні станції). Їхнім завданням було виробничо-технічне обслуговування колгоспів і радгоспів — головним чином тракторна оранка і комбайнове збирання хліба.

Листопад 1929 р. Курс на суцільну колективізацію. Серед ініціаторів форсування колективізації в Україні був генеральний секретар ЦК ВКП(б) України С. Косіор, який підтримав пропозицію І. Сталіна, В. Молотова, Л. Кагановича завершити суцільну колективізацію протягом року. Прийнято резолюцію пленуму «Про сільське господарство України і про роботу на селі», в якій стверджувалося, що Україна має все необхідне, щоб іти прискореними темпами попереду інших союзних республік у справі колективізації сільського господарства.

5 січня 1930 р. Постанова ЦК ВКП(б) «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву». Україна колективізацію повинна була закінчити восени 1931 р. Але йшла з прискоренням темпів колективізації (до середини 1931 р. в Україні було колективізовано 38% селянських господарств, а до кінця 1932 р. — 70%). У 30-х роках на селі організовували соціалістичні змагання.

Розкуркулення — політика знищення селян-власників адміністративним примусом для вступу до колгоспів або засобами оподаткування, а також депортацією репресованих селян на відбудови.

Мета:

1. Ліквідувати заможних господарів, яких називали «куркулями».
2. Передати колгоспам найприбутковіші селянські господарства із землею та реманентом.
3. Вилучити значних запасів сільськогосподарської продукції.

Кампанія «ліквідація куркульства як класу» — це форма репресій стосовно селянства. 30 січня 1930 р. — постанова Політбюро ЦК ВКП(б) «Про заходи з ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації».

Категорії куркулів, визначені у постанові: 1. Активні вороги радянської влади, учасники антирадянських виступів — 10 років ув'язнення або розстріл. 2. Пасивні вороги радянського ладу (ті, хто в межах радянського законодавства намагався боронити свою власність) — конфіскація майна, виселення до північних та східних районів СРСР. 3. Лояльні до політики більшовиків, що не чинили опору радянській владі, але не бажали вступати до колгоспів — виселення за територію колгоспів, надання гіршої землі, розселення в спеціальних - поселеннях за місцем проживання.

Усього за роки суцільної колективізації розкуркулено близько 200 тис. селянських господарств. Разом із членами сімей це становило приблизно 1,2—1,4 млн. душ. Понад половину з них — близько 800 тис. осіб — виселили на північ і до Сибіру.

Рішенням січневого 1933 р. об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) при МТС створювалися політвідділи, наділені надзвичайними повноваженнями на селі. Влада політвідділів була безмежною і вони використали її, насамперед, для репресій.

Голодомор 1932—1933 рр. (жертви від 5 до 7 млн.). Визнаний геноцидом українців.

За роки радянської влади сформувався новий правлячий клас — номенклатура. Номенклатура — це верхівка партійно-державного й господарського апарату, забезпечена всіма матеріальними благами і відгороджена від мільйонів людей різноманітними привілеями. Система добору керівних кадрів закріпила верховенство політичних, а не ділових якостей кандидатів до касти номенклатури. Тому висуванці постійно відчували, що можуть обійняти ту чи іншу посаду не за правом кращого, а залежно від рішення вищої інстанції. Недемократичні умови діяльності, відсутність критики та підлабузництво призводили до зловживань владою.

Матеріальний достаток владної верхівки забезпечувався не лише порівняно високою зарплатою, а й напівприхованими привілеями і доступом до закритих спецрозподільників, можливістю одержувати додаткові соціально-культурні послуги, мати кращі умови відпочинку.

Головна мета сталінського терору:

1. Прагнення Й. Сталіна зміцнити і захистити свою владу.
2. Намагання придушити всякі виступи проти радянської влади.
3. Не допустити формування міцної опозиції режиму.
4. Ліквідувати прояви українізації.
5. Знищити прагнення українців до самостійного, національно-державного і культурного життя.
6. Позбавити українців історичної пам'яті.
7. Заборонити різні релігійні течії, зруйнувати храми.
8. Відкинути ті напрямки суспільної, філософської та історичної думки, які виходили за рамки ідеологічних догм. Для виправдання репресій Сталін висунув тезу про загострення класової боротьби під час будівництва соціалізму та наявність в Україні, «повзучих» націоналістичних ухилів. В Україні почастішали репресії з кінця 20-х років 1928 р. Сфабриковано «Шахтинську справу» над інженерно-технічними працівниками Донбасу. Й. Сталін використав цю справу для обґрунтування необхідності боротьби з ворогами, які, на його думку, перешкоджали соціалістичному будівництву. З 1929 р. звинувачення проти «класово-ворожих елементів» почали розглядати «трійки» у складі першого секретаря райкому партії, голови райвиконкому і начальника місцевого відділення ДПУ.

Березень — квітень 1930 р. У Харкові судили 45 членів, міфічної «Спілки визволення України». Судили інтелектуальну еліту українського народу (серед засуджених 2 академіки, 11 професорів, 2 письменники, науковці, викладачі вишів, учителі, юристи). Її керівником оголосили колишнього діяча Центральної Ради, знаного літературознавця С. Єфремова.

Червень 1930 р. Надзвичайна комісія Верховного суду УРСР розглянула кримінальну справу «Контрреволюційні організації в сільському господарстві».

29 прихильників О. Чаянова і М.Бухаріна, які виступали за багатокладність економіки та всебічний розвиток сільськогосподарської кооперації, було звинувачено в антиурядових діях. Вони загинули у таборах.

1931 р. Сфабриковано справу Українського національного центру, в яку втягнули двох видатних українських істориків: М. Грушевського і М. Яворського.

1933 р. Обвинувачення фахівців сільського господарства в тому, що вони спеціально «прищеплюють худобі в колгоспах і радгоспах чуму, сибірку, сприяють поширенню менінгіту серед коней тощо». Розглядалася справа 75 службовців наркоматів. На розгляд справи 75 осіб витратили менше ніж добу. У результаті 35 осіб розстріляно.

1933 р. Суд над Українською військовою організацією. Звинувачено 148 осіб.

1934 р. Почалася масова кампанія «викриття ворогів» і репресій проти них після вбивства С. Кірова (7 грудня 1934 р.).

1 грудня 1934 р. Президія ЦВК СРСР прийняла постанову про порядок розгляду звинувачень у підготовці чи здійсненні терористичних актів, яка відводила на слідство в цих справах не більше ніж 10 днів. Справи розглядали без прокурорів і адвокатів. Оскарження чи помилування не допускалося. Найвищу міру покарання виконували відразу після винесення вироку.

Середина грудня 1934 р. Засуджено до розстрілу 28 представників творчої та наукової інтелігенції у справі Українського центру білогвардійців — терористів.

1935 р. Оголошено про викриття Всеукраїнського боротьбистського центру.

1936 р. Сфабриковано справу Українського троцькістського центру, Соціал-демократичної партії України та ін.

«Великий терор» 1937—1938 рр. Терор став масовим і всеохопним. Масові репресії охопили всі категорії населення: представників партійного і державного апарату, військових, інтелігенцію, робітників, селянство.

Порядок розгляду справ, визначений постановою Президії ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р., було поширено на звинувачених у шкідництві та диверсіях. Слідство провадилося із застосуванням жорстоких тортур. Цю практику узаконено у 1937 р., коли Й. Сталін особисто від імені ЦК ВКП(б) дав вказівку органам НКВС застосовувати до арештованих фізичні методи впливу.

У 1937 р. посилювався терор після візиту особистих представників Й. Сталіна в Україну — В. Молотова, М. Єжова, М. Хрущова. У 1938 р. репресії не припинилися і після того, як у січні 1938 р. партійну організацію республіки очолив Микита Хрущов.

В Україні зазнали репресій:

1. Більшість керівників КП(б)У і РНК. Серед них Є. Квірінг, В. Затонський, Ю. Медведєв, Ю. Коцюбинський, Х. Раковський, С. Косіор, В.

Чубар. Майже повністю був знищений ЦК КП(б)У, обраний на XII з'їзді КП(б)У (із 62 членів ЦК знищено 55, з 11 членів політбюро загинуло 10). Репресії здійснювалися в рядах КП(б)У внаслідок її чисток. З 1933 р. по 1938 р. кількісний склад КП(б)У зменшився на 266,3 тис. членів.

5. Репресовано багатьох видатних діячів культури: письменника Остапа Вишню, режисера, засновника театру «Березіль» Леся Курбаса, засновника школи монументального мистецтва М. Бойчука, письменників М.Куліша, О. Досвітнього та інших.

5. Репресовано багатьох військових. Повністю знищено штаб Київського військового округу, який очолював Й. Якір.

Радянська система не могла погодитися зі свободою ініціативи. За партійними стандартами йшов процес виховання нового покоління людей — будівників світлого майбутнього комуністичного суспільства. У молоді виховувалося зневажливе ставлення до свого минулого, заохочувалися доноси, наклепи. Створювалася атмосфера загальної підозри, йшов пошук «ворогів народу» і замаскованих «троцькістів». чи «буржуазних націоналістів», фабрикувалися справи і розгорталися політичні процеси, переважно проти інтелігенції. У суспільстві нав'язувалася думка, що радянська людина — це насамперед “соціальна людина”, для якої інтереси колективу завжди мають вище значення, ніж особисті,

При підготовці до *п'ятого питання* слід звернути увагу на те, що 14 березня 1923 р. Рада послів великих держав (Великої Британії, Франції, Італії та Японії) прийняла рішення про визнання суверенітету Польщі над Східною Галичиною. У складі Польщі перебували такі українські землі: Східна Галичина, Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя, Лемківщина. Утворено три воєводства: Львівське, Тернопільське, Станіславське.

Польські землі було поділено.

1. Корінні польські землі, які мали привілейоване становище.

2. Окраїнні землі — переважно українські і білоруські землі, які використовували як ринки збуту дешевої сировини та робочої сили й надавалися польським осадникам — колоністам, яким виділялися кращі землі, фінансову допомогу. До колонізаційного фонду Східної Галичини, Волині і Полісся передано 445 тис. гектарів землі. До 1939 р. у сільській місцевості оселилося близько 200 тис. поляків, у містах — близько 100 тис.

3. Польський уряд проводив політику інкорпорації, яка передбачала створення однонаціональної держави примусовим асимілюванням національних меншин (зокрема українців).

4. Українці Східної Галичини з Лемківщиною (понад 3 млн.) належали до греко-католицької церкви, а українці, які заселяли землі Західної Волині, Полісся, Холмщини з Підляшшям, сповідували православ'я.

5. Поширено доктрину польського «прометеїзму», висунуту з приходом Ю. Пілсудського до влади, яка означала, що історична місія Польщі — допомогти звільненню східноукраїнських і східнобілоруських земель від влади

Москви та об'єднати їх з Польщею на федеративних засадах. Тому передбачалося замінити курс з національної асиміляції курсом на державну асиміляцію, тобто зробити українців свідомими патріотами Польщі.

Формою самоорганізації українців стали численні кооперативні об'єднання: Спілка українських купців і промисловців, Українське технічне товариство тощо. Сформувалася розгалужена система кооперативів, щоб створити противаги іноземному економічному впливові. Напередодні Другої світової війни у Східній Галичині було 4 тис. кооперативів, які об'єднували 700 тис. членів.

Польські власті штучно стримували розвиток української кооперації, надаючи пільги кооперації польській, обмежуючи діяльність українських другорядними господарськими сферами.

Економічне становище населення

1. Колоніальний характер економіки.
2. Панівне становище іноземного капіталу.
3. Переважання аграрного сектора.
4. Екстенсивний шлях розвитку сільського господарства.
5. Промисловість розвивалася слабо, національної буржуазії майже не було, робітничий клас був нечисленним.

Політична ситуація

1. Змінено назву Східної Галичини на Малопольщу.
2. Не було органів місцевого самоврядування.
3. Існувала заборона українцям обіймати адміністративні посади в державі, керівні посади в армії.
4. Обмеженість політичних прав.
5. Проводилася політика полонізації: закривалися українські школи, введено квоти на вступ українців до Львівського університету та інших навчальних закладів.
6. У 1923 р. польський уряд заборонив вживання слів «українець» і «український». Замість них нав'язувалися назви «русин», «руський».
7. Українські імена та прізвища змінювалися на польські.
8. Вживання української мови було заборонено в усіх державних установах.

Політика «пацифікації» (заспокоєння) — це політика масових репресій щодо українського населення Галичини, здійснена за допомогою військових та поліції восени 1930 р. Почали використовувати після того, як різко загострилися відносини між українським селянством і польськими осадниками у 1930 р.

Було зареєстровано 2200 підпалів майна польських колоністів. У відповідь уряд вдався до репресій, названих «пацифікацією» (заспокоєнням), які охопили 500 сіл. «Заспокоєння» полягало у наступі на політичне, громадське й культурне життя, що супроводжувалося арештами, погромами українських кооперативів та різноманітних установ. У 1934 р. в Березі Картузькій на Поліссі було організовано концтабір, у якому утримували 2 тис. політв'язнів,

переважно українців. Того самого року Польща відмовилася від свого зобов'язання перед Лігою Націй забезпечувати права національних меншин.

Розгортання українського національного руху. Виникали різноманітні партії.

1. Комуністична партія Західної України (КПЗУ), заснована у 1919 р. Лідери - А. Бараль (Савка), М. Заячківський (Косар), И. Крілик (Васильків). Виступала за визволення Західної України через соціалістичну революцію і за об'єднання з Радянською Росією. Перебувала на нелегальному становищі. У 1923 р. під тиском Комінтерну увійшла до складу Комуністичної партії Польщі на правах автономної організації. У 1938 р. Комінтерн за прямою вказівкою сталінського керівництва ВКП(б) виніс рішення про розпуск компартії Польщі, отже й КПЗУ як її складника. Частина західноукраїнських комуністів викликано до СРСР і репресовано.

2. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) — об'єднання партій і груп центристського спрямування. Виникло в липні 1925 р. (входили літератори, журналісти, вчителі, діячі кооперації, священики, адвокати). Голова — Д. Левицький. Виступало за здобуття незалежності України легальними методами, за демократичний розвиток Української держави і здійснення соціалістичних перетворень (влада — трудовому народу, земля — селянам без викупу, скасування приватної власності). Це була провідна політична сила серед українців у Польській державі. У другій половині 30-х років відбулося зближення УНДО з польськими правлячими колами. Між польським урядом, та УНДО укладено угоду „нормалізації”. УНДО відмовилася від боротьби за територіальну автономію Західної України, а польський уряд припинив переслідування українських демократичних організацій, збільшилося українське представництво у польському сеймі,

3. Існували й інші партії: Українська соціал-демократична партія (УСДП), Українська соціал-радикальна партія, Українська католицька партія, Руська селянська партія, Руська аграрна партія, Українська католицька національна партія тощо.

4. Липень 1920 р. Створено Українську військову організацію (УВО). Лідер — Євген Коновалець. Виступала за створення самостійної соборної держави національним повстанням українського народу. Методи боротьби: бойкот, саботаж, експропріації майна, індивідуальний терор тощо. Вона організовувала замах на представників польської влади: • маршала Ю. Пілсудського у 1921 р.; • міністра освіти С. Грабовського у 1922 р.; • президента Польської республіки С. Войцеховського у 1924 р. тощо.

5. Січень—лютий 1929 р. УВО об'єдналася з іншими націоналістичними організаціями і була створена Організація українських націоналістів (ОУН). Лідери — Є. Коновалець, С. Бандера. У 1938 р. Є. Коновальця вбив агент НКВС і керівником ОУН став А. Мельник. Виступала за створення української самостійної соборної держави з приватною власністю та національною церквою всенародним збройним повстанням. Напередодні 1939 р. налічувала близько 20 тис. членів. Методи боротьби: демонстрації, студентські страйки, бойкоти, акти

саботажу, акти експропріації, терористичні акти (найважливіші). Ідеологія ОУН ґрунтувалася на «інтегральному націоналізмі», розробленому Д. Донцовим. Він вважав, що в історії є один закон — «закон боротьби і суперництва націй». Українська нація є абсолютною цінністю, незалежна Україна — найвищою метою, для досягнення якої виправдані будь-які засоби. Націоналісти пропагували культ боротьби, самопожертви, національного героїзму, здійснювали збройні акції проти польської влади. Вони заперечували існування в суспільстві політичних партій, крім ОУН. Підкреслювали значну роль релігійних організацій у суспільстві і значення розвитку української національної церкви. Основне гасло М. Міхновського «Україна — для українців» Д. Донцов пропонував замінити на «українці — для України».

Національний та соціальний гніт гальмував розвиток української культури, але не міг зупинити її розвиток.

1. Головним осередком української культури залишалося наукове товариство ім. Т. Шевченка, в якому працювало понад 200 науковців.

2. У Львові існував таємний український університет (1921— 1925 рр.), у якому навчалося 1500 студентів.

3. Літературна діяльність західноукраїнських письменників тісно перепліталася із політичною.

4. Західноукраїнські письменники поділялися на три напрямки:

- націоналістичний (Д. Донцов, О. Ольжич, О. Теліга);
- пролетарський (прорадянський) — Я. Галан, С. Тудор;
- ліберальний (І. Вільде, Б. Лепкий, Н. Королева).

Під наглядом цензури у 1930 р. перебували 60 українських видавництв і близько 120 редакцій українських газет і журналів. Щоб обмежити колонізацію освіти, громадськість Західної України стала засновувати приватні українські школи. Товариство «Рідна школа» до кінця 30-х років створило 41 народну школу, кілька гімназій та ліцеїв.

При підготовці до **шостого питання** слід звернути увагу на те, що Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини у листопаді 1918 р. після розпаду Австро-Угорщини. Становище краю під владою Чехословаччини було значно кращим, ніж під владою Польщі, СРСР та Румунії. Чехословацька республіка залишалася єдиною послідовною демократичною, державою Центральної Європи і намагалася проводити ліберальну політику щодо національних меншин.

Закарпаття в Чехословацькій державі мало статус окремого краю і називалося Підкарпатською Руссю (згодом Підкарпатським краєм).

Становище українців Закарпаття було кращим, ніж становище українців у Польщі чи Румунії. Але через перенаселеність, малу кількість орної землі у гірському краї та примітивні методи обробітку більшість селян бідувала.

Закарпаття — Це економічно найвідсталіші регіони Чехословаччини, стосовно яких празький уряд намагався докласти певних зусиль, щоб піднести рівень життя місцевого населення.

1. У 20-х роках тут запроваджено аграрну реформу, наслідком якої став перерозподіл земель великих угорських магнатів серед селян.

2. У сільських господарств не вистачало капіталовкладень, 90% селянських господарств потрапили в кабалу до банків і лихварів, а де свідчило про кризовий стан сільського господарства.

3. Зростали різноманітні штрафи, податки, які викликали численні протести українців.

4. Зарплата робітників була в 1,5 рази меншою, ніж у центрі країни.

Наприкінці 30-х років у Закарпатті існувало 483 початкові школи, в містах - 21 чотирирічна міська. Засновувалися українські гімназії. Діяли такі українські організації, як Просвіта й Пласт. Створювалися українські театральні осередки, хори тощо. Проте через відсутність вищих навчальних закладів українська культура не могла повністю розвиватися.

Течії у громадсько-політичному житті українців: русофільство, русинство, українофільство:

• Суто українських партій, які діяли б самостійно, тут довгий час не було. Політичні групи Закарпаття входили до складу чехословацьких партій.

У громадсько-політичному житті Закарпаття існували такі течії:

1. Русофільство. Прихильники його вважали, що карпато-українці є частиною єдиного російського народу, які денаціоналізувалися під впливом певних історичних умов. Головним організаційним центром їхнього політичного життя стало просвітницьке товариство ім. Духновича. Протягом 20—30-х років русофіли поступово втрачали підтримку місцевого населення.

2. Русинство. Його симпатки стверджували, що вони окрема нація русинів («карпаторосів») і відрізняються від українців. Висували гасла про повернення Закарпаття до Угорщини. Не мали значної підтримки серед українського населення.

3. Українофіли-народовці. Запевняли, що населення Закарпаття — це частина українського населення. Виступали за пробудження національної свідомості, відстоювали ідею єдності закарпатських українців з усім українським народом. Ці ідеї і відстоювання прав українського народу підтримувала Християнська народна партія, яку очолював Августин Волошин.

4. Комунисти, які входили до легальної Комуністичної партії Закарпаття, підтримували ідею приєднання Закарпаття до УСРР.

Політика уряду не забороняла діяльності політичних партій та рухів, яких тут налічувалося понад 30.

Після Мюнхенської угоди 29 — 30 вересня 1938 р., коли частину чехословацької території було передано Німеччині, Прага погодилася надати Закарпаттю автономію. Уряд очолив А. Волошин (лідер українофілів). 30 грудня 1938 р. змінено назву Підкарпатської Русі на Карпатську Україну. На 13 лютого 1939 р. призначили, вибори до парламенту - сейму - Карпатської України (92% всіх виборців, які взяли участь у голосуванні, віддали голоси за суверенітет Закарпаття).

Претензії на Закарпаття висунула Угорщина. Уряд А. Волошина у зовнішній політиці орієнтувався на Німеччину, але всупереч його сподіванням Гітлер вирішив передати Закарпаття Угорщині, щоб залучити її до своїх агресивних планів. Згідно з Віденським арбітражем Угорщина одержала південні райони Закарпаття з переважно угорським населенням з містами Ужгород, Мукачево, Берегове. Під час приєднання Чехії до гітлерівської Німеччини й проголошення незалежності Словаччини, початку окупації Закарпаття угорськими військами 14 березня 1939 р., 15 березня 1939 р. на засіданні сейму проголошено незалежність Карпатської України.

Сейм Карпатської України обрав президентом Августина Волошина. Державною мовою Карпатської України стала українська мова. Державний прапор — синьо-жовтий. Державний герб — тризуб з хрестом на середньому зубі. Державний гімн - національний гімн «Ще не вмерла України і слава, і воля...» Столицю було перенесено з Ужгорода до Хуста, бо Віденський арбітраж передав Угорщині південні райони Словаччини й Підкарпатської Русі.

До кінця березня 1939 р. всю територію Закарпаття було окуповано угорськими військами. Значення проголошення незалежної Карпатської України:

1. Проголошення незалежності Карпатської України виявило одвічне і непереборне прагнення українського народу до створення власної національної держави.

2. Незважаючи на короткочасність існування, Карпатська Україна стала яскравим епізодом у боротьбі за українську державність.

3. Боротьба за незалежність допомогла закарпатцям остаточно усвідомити себе, частиною єдиної української нації, виявити готовність до жертв заради великої мети.

Карпатська Січ - це воєнізована організація національної оборони Карпатської України. Налічувала 5 тис. осіб. Багато молодих українців з Галичини переходило кордон і вливалось до лав Карпатської Січі. Після захоплення угорцями м. Хуста Карпатська Січ ще кілька днів чинила опір, під час якого загинуло близько двох тисяч закарпатців та галичан. 17 березня 1939 р. останні захисники Карпатської України покинули її територію і перейшли до партизанської боротьби, яка точилася до середини квітня 1939 р.

Теми рефератів

1. Політична система УСРР.
2. Політика воєнного комунізму: сутність, особливості реалізації та наслідки.
3. Політико-правові засади формування СРСР.
4. Сутність політики коренізації: причин та наслідки.
5. Особливості внутрішньопартійної структури КП(б)У та її ідеологія.
6. Голодомор 1932-1933 роках: вплив на формування ментальності українського суспільства.
7. Формування ідеології інтегрального націоналізму Д. Донцова.

8. ОУН: мета, ідеологія та завдання діяльності.
9. Постать А. Волошина в історії українського державотворення.

Завдання для самостійної роботи:

1. Утворення та державний статус УСРР 1919 - 1922рр. Особливості політичної системи в УСРР. Політика воєнного комунізму: сутність, особливості реалізації та наслідки.
2. Формування СРСР та його вплив на політичні процеси в УСРР. Політичні причини та наслідки впровадження НЕПу та політики коренізації (українізації).
3. Особливості внутрішньопартійної структури КП(б)У та її ідеологія.
4. Суспільно політичні процеси 1932 – 1939 роках. (Індустріалізація, колективізація, політика терору)
5. Суспільно-політичні процеси на українських землях у складі Польщі в міжвоєнний період.
6. Політичні процеси на українських землях у складі Чехословаччини. Діяльність УНО (Августин Волошин).

Практичне заняття 5.

Тема: Україна в роки Другої світової війни та післявоєнного періоду..

Питання для обговорення

1. Політичні наслідки Пакту Молотова-Ріббентропа. Початок Другої світової війни.
2. Радянсько-німецька війна як чинник політичних процесів в Україні.
3. Встановлення окупаційного режиму в Україні. Рух опору в Україні: ідейно-політичні течії.
4. Вихід УРСР на міжнародну арену. Національно-визвольний рух у післявоєнний період.
5. Завершення радянської заходних областей УРСР. Остаточне встановлення сталінської диктатури політичні репресії в післявоєнний період.

Рекомендована література:[2,3,4,6,7,9,10,12,14]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми :

Підготовка до **першого питання** потребує розуміння причин зближення нацистської Німеччини та СРСР:

1. А. Гітлер хотів перекроїти карту Європи на свою користь.
2. У 1939 р. німецький уряд виявив зацікавлення в тому, щоб під час воєнної кампанії «третього рейху» проти Польщі та західних держав Радянський Союз тримався нейтралітету.

3. Німеччина прагнула запобігти зближенню СРСР із західними державами. Виникнення антигітлерівської коаліції могло поставити під загрозу всю нацистську стратегію агресивної війни.

4. СРСР сподівався на територіальні придбання за рахунок Прибалтики, Фінляндії, Польщі та Румунії.

5. Радянський Союз сподівався через посередництво Німеччини врегулювати збройний конфлікт із Японією на Далекому Сході.

У червні 1939 р. розпочалися прямі контакти між СРСР і Німеччиною під прикриттям торговельних переговорів.

19 серпня 1939 р. Німеччина і Радянський Союз підписали торговельний договір, який передбачав надання кредиту СРСР (200 млн. марок) і розширював його можливості в експорті продовольства і закупівлі нової техніки:

- до 22 червня 1941 р. під виділений кредит СРСР отримав лише 24% замовленої промислової продукції (машин, верстатів, оптичних приладів, морських буксирів, риболовних траулерів);

- в обмін на постачання зерна, нафтопродуктів, кольорових металів, сировини СРСР отримав промислових товарів на 72,3 млн. марок (60% замовлення).

23 серпня 1939 р. До Москви прибув міністр закордонних справ Німеччини Й. Ріббентроп із узгодженим текстом договору про дружбу і ненапад між СРСР і Німеччиною строком на 10 років (пакт Молотова — Ріббентропа). Уночі його було підписано, а наступного дня опубліковано. Договір містив сім статей і передбачав зобов'язання обох сторін:

- утримуватися від агресивних дій одна проти одної;
- утримуватися від будь-якого нападу одна на одну як нарізно, так і спільно з іншими державами;

- усі суперечки між країнами здійснювати в мирний спосіб;

- проведення консультацій з питань, що стосуються спільних інтересів.

Додатково до цього договору підписано таємний протокол, яким «розмежовувалися» сфери інтересів сторін у Східній Європі:

- визначалися зони впливу СРСР і Німеччини у Східній Європі;

- підтверджувалася згода СРСР на просування німецьких військ до лінії Нарва — Вісла — Сян;

- таємний протокол встановлював зоною впливу СРСР, Естонію, Латвію, Фінляндію, Бессарабію, Східну Польщу (Варшавське і Люблінське воєводства), західноукраїнські й західнобілоруські землі;

- німецькою зоною впливу визначено Литву.

Після нападу Німеччини на Польщу (1 вересня 1939 р.) лінія розмежування німецьких і радянських військ перемістилася до р. Буг, що порушувало домовленості, зафіксовані у таємному протоколі. Тому А. Гітлер погодився передати до сфери впливу СРСР Литву.

Він унеможлилював продовження англо-франко-радянських переговорів та участь СРСР у боротьбі проти нацистської агресії.

Про існування таємного протоколу тривалий час замовчувалося в радянській історіографії. Він зберігся лише у копіях, оригінали не збереглися ні в німецьких, ні в радянських архівах. Був опублікований в СРСР 1989 р. після закінчення роботи комісії з вивчення цього питання на чолі з О. Яковлєвим.

Договір про дружбу і державний кордон між Німеччиною та СРСР (28 вересня 1939 р.):

- уточнював розмежувальну лінію між СРСР і Німеччиною по території Польщі;

- кордон відсунули на схід від р. Вісли до р. Буг;
- Гітлер погодився на передання до радянської «сфери впливу» Литви;
- підтверджував долучення західноукраїнських і західнобілоруських земель до складу СРСР.

Отже, *договори встановлювали сфери впливу.*

Уряд Німеччини давав згоду на приєднання до СРСР польської частини Західної України, Західної Білорусі, Бессарабії, Литви, Латвії та Естонії.

Внаслідок поділу Польщі до СРСР відходило 51,4% території з 37,1% населення (12 млн. душ).

Частина етнічних українських земель (Лемківщина, Посяння, Холмщина, Підляшшя) опинилися під німецькою окупацією.

11 лютого 1940 р. в Москві було підписано економічну угоду, згідно з якою Німеччина отримувала від СРСР продовольство та військово-стратегічні матеріали. У Бресті, Пінську, Ковелі відбулися спільні військові паради, що мало символізувати дружбу СРСР та Німеччини.

При підготовці до **другого питання** слід звернути увагу на те, У липні 1940 р. Гітлер дав директиву Генеральному штабу Вермахту розробити план «Барбаросса», який передбачав розгром СРСР за чотири – шість тижнів, тобто ще до закінчення війни з Великою Британією. З кінця серпня 1940 р. Німеччина почала передислокацію військ із заходу на схід. 22 червня 1941 р. німецькі війська перетнули кордон СРСР. Гітлер буквально «заштовхнув» Сталіна в коаліцію держав, яка з ним воювала і завдяки перевазі в ресурсах мала всі шанси на перемогу. З моменту нападу Німеччини на СРСР радянсько-німецька війна стала найголовнішою частиною Другої світової. Велика Британія і США об'єднали свої воєнні зусилля з СРСР у боротьбі проти спільного ворога. Бойові дії на території України у 1941 р. перетворилися для радянських військ на катастрофу. Війська Червоної армії не були готові до належної відсічі агресорові, тому Вермахт досить швидко окупував великі території СРСР. До середини липня, тобто за три тижні боїв, Червона армія втратила 850 тис. бійців і командирів, близько 3,5 тис. літаків і понад 6 тис. танків. Зі 170 дивізій діючої армії на радянсько-німецькому фронті боєздатність зберігали тільки 70. Німецькі бойові втрати в живій силі були майже в 10 разів меншими. До німецького полону потрапили мільйони червоноармійців. Проте в оборонних

боях 1941 р. було зірвано гітлерівські розрахунки на «блискавичну війну» (бліцкриг).

Основні дати: 22 червня 1941 р. Напад Німеччини на Радянський Союз. Початок радянсько-німецької війни; 23–29 червня 1941 р. Танкова битва в трикутнику Луцьк – Дубно – Броди. Розгром та відступ радянських військ; 30 червня 1941 р. Проголошення ОУН(б) Акту відновлення Української держави; 7 липня – 19 вересня 1941 р. Оборона Києва військами Південно-західного фронту; 5 серпня – 16 жовтня 1941 р. Оборона Одеси; 30 жовтня 1941 р. – 4 липня 1942 р. Оборона Севастополя; 22 липня 1942 р. Завершення окупації України німецькими військами (вступ до м. Свердловська Ворошиловградської області)

Причини поразок Червоної армії на початковому етапі війни:

Тоталітарний характер влади поставив у залежність від волі однієї людини та її найближчого оточення життя мільйонів людей. Жорстка централізація й атмосфера страху в країні нищили ініціативу, гальмували розв'язання потрібних завдань, зокрема на полі бою.

Прорахунки радянського керівництва в оцінці воєнно-політичної ситуації. Переоцінка значення радянсько-німецьких домоворіть 1939 р. Ігнорування даних розвідки про дату наступу німецьких військ. Відсутність чіткого плану в разі масштабних воєнних дій (перемогти ворога збиралися «малою кров'ю» на його території).

Неукомплектованість Червоної армії кадрами кваліфікованих командирів і спеціалістів через репресії проти військових.

Антирадянські настрої людей, які не бажали захищати радянську владу від ворога, про якого ще нічого не знали.

Незавершеність заходів з інженерного зміцнення західних кордонів, тоді як оборонні споруди на старих кордонах були демонтовані.

Невідмобілізованість Червоної армії: боячись спровокувати напад Німеччини, Й. Сталін до самого фатального дня не дозволяв повною мірою розгорнути дії армійських підрозділів у прикордонній смузі.

Незавершеність процесу переозброєння. Якість радянської військової техніки поступалася німецькій.

Розміщення основних сил Червоної армії на кордоні з Німеччиною, що зробило їх легкою мішенню під час раптового удару.

При підготовці до *третього питання* варто звернути увагу на те, Генеральний план «Ост» було розроблено в 1940 р. в Імперському управлінні державної безпеки під керівництвом Г. Гімлера. Цей план передбачав германізацію території Польщі, країн Балтії, Білорусії, України і значної частини європейської Росії. Йшлося про виселення в Сибір або знищення майже всіх поляків, 75 % білорусів, 65 % українців Галичини тощо, а всього – від 30 до 45 млн. осіб. На родючих українських чорноземах колонізатори мали намір розмістити після війни поміщицькі і фермерські господарства ветеранів Вермахту – офіцерів і солдатів.

У жовтні 1939 р. на захоплених теренах Польщі було створено Генеральне губернаторство, яке складалося з чотирьох адміністративно-територіальних одиниць: Люблінського, Варшавського, Радомського й Краківського дистриктів. До останнього ввійшли й етнічні українські землі – Холмщина, Підляшшя, Надсяння й Лемківщина. Після захоплення гітлерівцями західноукраїнських земель, у серпні 1941 р., до складу польського генерального губернаторства було включено п'ятий дистрикт «Галичина» із центром у Львові.

У липні 1941 р. Чернівецька та Ізмаїльська області УРСР, загарбані румунськими військами, з дозволу Гітлера були включені до складу Румунії. Тож на теренах Бессарабії та Північної Буковини було створено два губернаторства – «Бессарабія» (райони Молдавської РСР та Ізмаїльська область УРСР, центр – Кишинів) та «Буковина» (райони Чернівецької області – Чернівецький, Хотинський і Сторожинецький, деякі північні райони МРСР, центр – Чернівці). Окрім Бессарабії та Північної Буковини, Румунія отримала також землі між Дністром і Південним Бугом, тобто всю тодішню Одеську, південні райони Вінницької, західні райони Миколаївської областей і лівобережні райони Молдавської РСР. На цих землях румуни створили губернаторство «Трансністрія». Формально «Трансністрія» до складу Румунії не належала, її було передано румунській стороні в тимчасове управління й господарське використання.

У серпні 1941 р. вийшов наказ Гітлера про утворення райхскомісаріату «Україна». На 1 вересня 1942 р. райхскомісаріат складався з шести генеральних комісаріатів – «Волинь», «Житомир», «Київ», «Миколаїв», «Дніпропетровськ», «Таврія». Адміністративним центром райхскомісаріату «Україна» стало місто Рівне, де була резиденція райхскомісара Е. Коха. У тилкових районах Вермахту було створено мережу військово-адміністративних органів, які перебирали на себе всю повноту влади. Так з'явилося поняття «військова зона», яка охоплювала території п'яти східних областей УРСР – Чернігівської, Сумської, Харківської, Сталінської (Донецької) та Ворошиловградської (Луганської) і півострів Крим. Під угорську окупацію потрапила територія Закарпаття.

«Новий порядок» – жорстокий окупаційний режим, який установили нацисти на окупованих територіях. Він передбачав заборону вільного пересування; сувору систему реєстрації; впровадження німецького цивільного та воєнного законодавства; введення обов'язкової трудової повинності; експлуатацію місцевих ресурсів; збереження колгоспної системи; вивезення населення на примусові роботи до Німеччини тощо.

Голокост (з англ. holocaust – винищення, все спалення) – термін, яким називають геноцид євреїв, здійснюваний нацистами в роки Другої світової війни. Був утіленням гітлерівської політики «остаточного розв'язання єврейського питання», тобто цілковитого винищення єврейського народу.

Терор окупаційної влади викликав широкий рух Опору в Україні. На Волині й Поліссі розгорнувся самооборонний націоналістичний повстанський рух. Великі надії покладали провідники ОУН на «похідні групи», що були

здалегідь створені обома напрямами організації – бандерівцями й мельниківцями. Організацію радянського партизанського руху з початку війни було покладено на працівників НКВС. Тож до руху Опору в Україні в роки Другої світової війни належали сили, що обстоювали протилежні політичні позиції, мали різну мету. Об'єднувало їх одне – боротьба проти нацистських окупантів. Рух Опору складався з:

- 1) радянського підпілля і партизанського руху;
- 2) українського націоналістичного підпілля (ОУН і УПА);
- 3) польського руху Опору (Армія Крайова, що підпорядковувалася польському еміграційному урядові в Лондоні).

Кожна сила мала власний шлях боротьби з окупантами: одні вели її з першого року війни, інші почали пізніше; хтось вдався до тимчасового союзу з ворогом, а хтось діяв безкомпромісно. Утім, кожна сила робила свій внесок у перемогу. Коли територію України було звільнено від німецьких, румунських та угорських окупантів, партизанські загони НКВС розформували й приєднали до складу Червоної армії. УПА продовжувала вести героїчну боротьбу проти НКВС на території України аж до середини 1950-х рр. – жертвна боротьба українських націоналістів тривала впродовж десяти повоєнних років.

Дати: 18 грудня 1942 р. Початок вигнання – звільнення с. Півнівка Міловського району Ворошиловградської області; 26 серпня 1943 р. Початок «Битви за Дніпро»; 6 листопада 1943 р. Вигнання нацистських окупантів з Києва; 8–20 травня 1944 р. Депортація кримськотатарського народу з Криму до Середньої Азії; 18 червня 1944 р. Депортація болгар, вірменів, греків та представників інших народів з Криму; 28 листопада 1944 р. Визволення с. Ботфалва й Тарнівці (Закарпаття) – завершення вигнання нацистів з території України.

При підготовці до **четвертого питання** слід розуміти, що у 1945 р. Україна стала членом-засновником ООН. Восени 1945 р. Підготовча комісія розробила порядок денний першої сесії Генеральної Асамблеї ООН. Віце-головою Підготовчої комісії був тодішній нарком закордонних справ УРСР Дмитро Мануїльський. Запрошення делегації УРСР на Сан-Франциску конференцію 1945 р., за офіційною версією, свідчило про міжнародне визнання внеску українського народу в перемогу у Другій світовій війні. Українська РСР (звичайно, у складі СРСР) стала настільки помітним фактором антигітлерівської коаліції, що здобула право бути фундатором Організації Об'єднаних Націй. Утім вихід УРСР на міжнародну арену відбувся за наполяганням і під особистим контролем Сталіна.

На першій сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка працювала у січні 1946 р. у Лондоні, УРСР було обрано членом Економічної і соціальної ради терміном на один рік. Представники УРСР почали працювати в численних органах і службах ООН: Статистичній комісії, Комітеті у справах біженців і переміщених осіб, Комісії з прав людини, Комісії з народонаселення тощо.

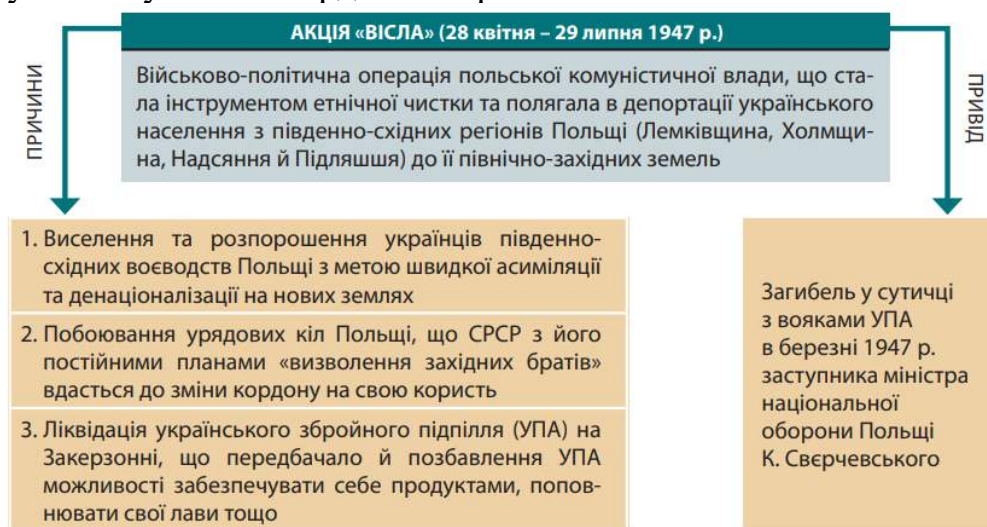
На другій сесії ГА ООН, що відбулася в листопаді 1947 р., Україну на два роки (1948–1949) обрали членом Ради Безпеки. Увінчалися успіхом заходи української дипломатії, пов'язані з діяльністю в Україні Адміністрації допомоги і відбудови Об'єднаних Націй (ЮНРРА) – до цієї міжнародної організації Україна приєдналася в 1945 р. ЮНРРА доправила в Україну продовольства на суму 100,3 млн. дол. США, устаткування і матеріалів для промисловості та сільського господарства – на 34,4 млн. дол., медичного обладнання – на 2,3 млн. дол.

29 червня 1945 р. у Москві договору між СРСР і Чехословацькою Республікою про вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини та її возз'єднання з УРСР. Кордони між Словаччиною, Угорщиною та Закарпатською Україною, що були чинними до 29 вересня 1938 р., віднині ставали кордонами між СРСР, Угорщиною та Чехословаччиною.

10 лютого 1947 р. представники Румунією, Болгарією, Угорщиною підписали мирні договори. Зокрема, Румунія передала СРСР Бессарабію та Північну Буковину. Угорщина відмовилася від претензій на Закарпатську Україну.

16 серпня 1945 р. у Москві був підписаний Договір про радянсько - польський державний кордон. Кордон установлено відповідно до лінії Керзона з деякою корекцією на користь Польщі. Останній обмін територіями з Польщею відбувся в лютому 1951 р.: до складу УРСР перейшов Забузький район з центром у Белзі та місто Христинопіль (перейменоване на Червоноград), до Польщі – Нижньо-Устрицький район Дрогобицької області (верхів'я Сяну) – обидві території площею по 480 км². Із земель, які за угодою про «обмін ділянками державних територій» 1951 р. мали відійти до Польщі, радянська влада виселяла всіх без винятку мешканців. Переселенці були позбавлені права вільно обирати місце майбутнього мешкання. Значну частину населення депортували. Встановлення радянсько-польського кордону пов'язане з операціями «Вісла» та «Захід» з депортації українського населення.

У 1954 р. Кримський півострів було передано УРСР. Ця подія завершила формування сучасних кордонів України.

На початку 1945 р. відбулася нарада членів головного проводу ОУН(б), на якій постало питання про перспективи боротьби. Прохання С. Бандери організувати його повернення в Україну було відхилено. Учасники наради ухвалили продовжувати боротьбу. Після війни ОУН і УПА відмовилися від відкритих боїв. Великі підрозділи повстанців були переформовані на менші з дислокацією в лісових масивах, де розгорнулося будівництво підземних сховищ (бункерів, криївок). Повстанці перейшли до тактики партизанської війни «малими групами». У січні - квітні 1946 року радянські служби організували акцію «Велика блокада» направлену на боротьбу з ОУТ і УПА.

При підготовці до *п'ятого питання* зверніть увагу на те, що першим заходом нової влади стало утворення спочатку тимчасових, а потім постійних місцевих органів влади у формі Рад. Здійснювалася націоналізація промисловості, реквізувалися цінності у банках, удержавлювався житловий фонд, сфера торгівлі, установи культури, інколи, інші навчальні заклади, було оголошено державною власністю залізничний транспорт та всю сферу його обслуговування, ліси, надра тощо.

Великі маєтки були конфісковані, а їх землі передавалися безземельним і малоземельним селянам, власників великих промислових підприємств, господарів хуторів, населення прикордонної смуги (загалом 900 тис. осіб) було виселено і депортовано до віддалених районів СРСР.

За вказівками з Москви і Києва керівництво на місцях запроваджувало ті ж порядки, що панували в інших куточках СРСР. Мали місце адміністрування, грубість, порушення законів і прав людини, спостерігались упереджене ставлення до місцевих кадрів, штучне розмежування українців на «східняків» і «западенців».

Один із перших ударів нова влада завдала Українській греко-католицькій церкві, яка мала величезний вплив на західноукраїнське населення і виступала натхненником національно-визвольної боротьби. До встановлення на західноукраїнських землях радянської влади Українська греко-католицька церква (УГКЦ) складалася з 3040 парафій і 4440 церков, духовної академії, 5 духовних семінарій, 2 шкіл, 127 монастирів. Церкву очолював митрополит, якому підлягали 10 єпископів і 2950 священників. Крім них, було 520 ієромонахів, 1090 монахинь, 540 семінаристів. Загалом церква об'єднувала понад 5 млн. віруючих.

Смерть 1 листопада 1944р. митрополита *А.Шептицького* стала сигналом до початку кампанії проти УГКЦ. Греко-католиків почали звинувачувати у пособництві нацистам.

Наступник А.Шептицького *Й.Сліпий*, намагаючись знайти спільну мову з новою владою, відрядив до Москви делегацію, яка була прийнята Головою Ради у справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР *І.Полянським*. Під час зустрічі представники УГКЦ ознайомили його і життям церкви і зверненням Й.Сліпого «*До духовенства і віруючих*», де містилися заклики до бандерівців «*вернутися з неправильного шляху*». Члени делегації передали 100 тис. крб. у

фонд Червоного хреста на оборону країни. У 1946 р. в Києві відбувся закритий судовий процес проти греко-католицьких ієрархів на чолі з митрополитом Й. Сліпим. Тоді ж у Львові було скликано неканонічний (тобто такий, що не є законним з точки зору церковної традиції) Собор, який прийняв рішення про скасування Берестейської унії 1596 р., розрив з Римом і підпорядкування греко-католиків Російській православної церкві. УГКЦ змушена була перейти у підпілля. Ініціатор і організатор Собору єпископ Г.Костельник згодом був застрелений на одній з вулиць у Львові.

Теми рефератів:

1. Формування культу Сталіна після Другої світової війни.
2. Вклад України у перемогу над нацизмом.
3. Особливості радянського і нацистського тоталітаризму: спільне та відмінне.
4. Проголошення Акту відновлення незалежності України 1941 року.
5. Політичні причини та наслідки проведення операції «Вісла».

Завдання для самостійної роботи:

1. Встановіть політичні наслідки Пакту Молотова-Ріббентропа. Початок Другої світової війни.
2. Проаналізуйте радянсько-німецьку війну як чинник політичних процесів в Україні.
3. Визначте причини та наслідки проголошення Акту відновлення незалежності України 1941р.
4. Означте особливості окупаційного режиму в Україні.
5. Проаналізуйте Рух опору в Україні: ідейно-політичні течії.
6. Проаналізуйте вихід УРСР на міжнародну арену.
7. Проаналізуйте національно-визвольний рух у післявоєнний період.
8. Здійсніть аналіз процесу радянізації західних областей УРСР.
9. Визначте особливості встановлення сталінської диктатури в післявоєнний період.

Практичне заняття 6.

Тема: Україна в умовах десталінізації, системної кризи радянського ладу та перебудови.

Питання для обговорення

1. Суспільно-політичні процеси в УРСР 1954 – 1965рр. Сутність політики десталінізації її особливості та політичні наслідки.
2. Зародження та розвиток опозиційного руху в СРСР, його особливості в УРСР. Поява Шістдесятництва його політично-ідейні орієнтації. Націонал-визвольний рух та дисидентство.
3. Внутрішньо-, та зовнішньополітичні процеси в УРСР в період застою. Згорання демократизації в СРСР та його прояви в УРСР за часів Л.Брежнєва.

4. Перебудова в СРСР та її політичні наслідки в УРСР. (Політика гласності, неформальні громадські організації, Народний рух України за перебудову, відродження релігійного життя в УРСР. Кримськотатарський національний рух).

5. Суверенізація УРСР (Конституційна реформа 1988р. Вибори до Верховної ради УРСР 1990р. Декларація про державний суверенітет України).

Рекомендована література:[1,2,3,6,7,10]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

При підготовці до **першого питання** варто звернути увагу на те, що у сталінську добу Україна зазнавала найбільш жорстоких репресій. Зі смертю диктатора її становище в СРСР змінювалося із вражаючою швидкістю. По-перше, відбулася загальна лібералізація суспільно-політичного життя. По-друге, УРСР почала одержувати політичні дивіденди від статусу найбільшої національної республіки. Колосальна, як порівняти з іншими національними республіками, концентрація людських і матеріальних ресурсів робила Україну важливим чинником у боротьбі за владу на політичному Олімпі. По-третє, М. Хрущов, позиції якого в Кремлі зміцнилися після XX з'їзду КПРС, ставився до України прихильно, розглядаючи компартійно-радянських апаратників республіки як своїх союзників.

Найбільш радикальних рис цей процес набув після XX з'їзду КПРС (1956 р.). Початок процесу десталінізації був позначений гострою боротьбою за владу між прихильниками М.Хрущова та Л.Берії, у якій перемогу здобув перший. Мала своє відлуння ця боротьба і в Україні. Республіканська партійна організація підтримала М.Хрущова, і згодом він віддячив послугою за послугу.

Через кілька місяців після смерті Й.Сталіна за звинуваченням у русифікації вищої освіти в Західній Україні та дискримінації місцевих кадрів було усунуто з посади першого секретаря ЦК КПУ росіянина Л.Мельникова. На його місце було призначено О.Кириченка, першого українця на цій посаді (з того часу на цю посаду призначались лише українці).

Після цього розпочалася широка хвиля висування на керівні посади представників місцевих кадрів. У результаті на 1 червня 1954 р. серед членів ЦК КПУ українців було 72%, серед депутатів Верховної Ради 75%, а серед директорів великих підприємств – 51%. У 1958 р. українці складали 60% членів КПУ.

Вихідці з України стали займати провідні місця і на союзному керівництві. Так Р.Малиновський, А.Гречко та А.Москаленко досягли високого рангу Маршала Радянського Союзу, а два перші згодом навіть були міністрами оборони СРСР. В. Семичасний обійняв посаду голови союзного КДБ, а чотири українці – О.Кириченко, М.Підгорний, Д.Полянський і П.Шелест – входили до складу Політбюро ЦК КПРС (яке загалом налічувало одинадцять членів).

Такі успіхи українців у радянській ієрархічній системі можна пояснити їх тісними зв'язками з М.Хрущовим, їх особистими якостями лояльних виконавців волі партійного лідера, та тим місцем, яке зайняла Україна в Радянському Союзі.

Всі нові кадрові призначення супроводжувались перебудовою і вдосконаленням самого державного апарату. У міністерствах, відомствах і органах управління на місцях протягом 1955-1956 рр. було ліквідовано 4 867 структурних підрозділів, організацій та установ, скорочено 92,5 тис. посад адміністративно-управлінського апарату. Водночас розширювались права місцевих органів влади. Це, звичайно, позитивно вплинуло на суспільно-економічне життя країни.

Припинились масові репресії (ліквідовані були воєнні трибунали військ МВС й особливі наради МВС. концтабори), почався обережний процес реабілітації репресованих у 30-40-і роки і повернення депортованих.

При підготовці до *другого питання* слід розуміти, що лібералізація суспільно-політичного життя мала наслідком появу громадян, які, не йдучи на прямий конфлікт із владою, обстоювали активну життєву позицію, сподіваючись, що їм вдасться своєю працею змінити суспільство на краще. Вони вимагали радикальніших перетворень, стаючи в опозицію не до влади як такої, а до тих консервативних сил, які перешкоджали реформам. Таких активістів побільшало в 1960-ті рр. Звідси походить їхня назва – «шістдесятники». Здебільшого до них належали представники молодого покоління. Шістдесятники своєю практичною діяльністю спонукували режим здійснювати рішучішу десталінізацію, обстоювали верховенство закону в державі, пропагували загальнолюдські цінності. Українських шістдесятників особливо турбували національні проблеми: утвердження пріоритету рідної мови, популяризація здобутків української культури, використання досягнень вітчизняних істориків для духовного відродження нації, звільнення національно-культурного процесу з лещат соціалістичного реалізму.

Невелика частка шістдесятників відмовилася від співпраці з компартійно-радянським режимом у будь-якій формі й започаткувала рух, названий дисидентським. Дисиденти вважали прийнятною й підпільну боротьбу, але надавали перевагу її легальним формам. У політиці компартійно-радянської влади доби М. Хрущова лібералізація суспільно-політичного життя поєднувалася із запеклими гоніннями на релігію та церкву. Однак анти релігійній кампанії в народі чинили спротив. Вірність духовним цінностям, успадкованим від предків, була важливою рисою національної ідентичності українців.

1959 р. - Утворення Української робітничо-селянської спілки (УРСС).

5 жовтня 1959 р. - Убивство в Мюнхені Степана Бандери агентом КДБ.

Початок 1960-х рр. - Заснування Клубу творчої молоді «Сучасник» в Києві.

Травень 1961 р. - Судовий процес у так званій справі юристів (процес над УРСС).

Січень 1962 р. - Судовий процес над членами Українського національного комітету (м. Львів).

При підготовці до *третього питання*, зверніть увагу на те, що після правління М. Хрущова СРСР на два десятиріччя потрапив у смугу безчасся, згодом названу публіцистами «застоем». Переконавшись, що реформи становлять загрозу диктатурі, керівництво СРСР відмовилося від них. Компартійно-радянське керівництво на чолі з новим генеральним секретарем ЦК КПРС Л.Брежнєвим обрало жорстку лінію у воєнно-політичному протистоянні західним демократіям і рішуче придушувало національно-визвольний рух у країнах Східної Європи. Радянський Союз був змушений витратити на гонку озброєнь і допомогу залежним від нього режимам величезні матеріальні ресурси. Економічний тягар, що його накладало виконання функцій наддержави, ставав дедалі важчим. Кризові явища, ознаки яких з'явилися ще в сталінські часи, переросли в системну кризу радянського ладу. Образний термін «застій» досить точно відображає основну рису доби Л. Брежнєва. Формується неототалітарний режим.

Система влади в СРСР нагадувала піраміду, на вершині якої перебували керівники партії й держави. Сотні тисяч працівників партійних і радянських органів, спираючись на профспілки, комсомол та інші організації, забезпечували беззастережне виконання настанов керівників партії. Водночас нижчі управлінські ланки суворо підпорядковувалися вищим. Партійні органи союзних республік формально будувалися як самостійні, хоча реально підпорядковувалися центру. Вершиною влади формально був партійний з'їзд або (в перервах між з'їздами) ЦК КПРС, а фактично – політбюро ЦК. Нечисленні члени політбюро ЦК становили компартійно-радянську олігархію. Вона тримала в руках центральний комітет, а через нього – державне управління загалом. Перелік кадрових призначень, які підлягали затвердженню партійним комітетом будь-якого рівня, називався номенклатурою посад.

Сукупність управлінців, призначуваних на керівні посади, теж стала називатися номенклатурою. Комуністична диктатура в добу «застою» зазнала істотних змін: поступово стерлися відмінності між олігархією (носіями влади) і номенклатурою (трансляторами цієї влади у відомствах і на периферії). Відбувся певний перерозподіл влади між центром і периферією. Компартійно-радянська олігархія змушена була поступитися частиною своїх повноважень на користь місцевого керівництва. Генеральний секретар ЦК КПРС тепер менше залежав від найвищого неформального центру влади – політбюро, більшою мірою спираючись на підтримку периферійних функціонерів – членів ЦК.

Однак Л. Брежнєв зміцнював особисту владу не тільки за допомогою апаратних комбінацій. Йому вдалося згуртувати навколо себе вищих функціонерів у центрі й на периферії під гаслом утвердження політичної стабільності. Правила гри, запропоновані розважливим і толерантним генсеком, цілком влаштували керівну номенклатуру. Зациклена на збереженні власних

привілеїв, номенклатура нехтувала реальними проблемами в господарському й суспільному житті.

На XXV з'їзді КПРС у березні 1976 р. Л. Брежнев оголосив, що питання про «конституцію розвиненого соціалізму» цілком назріло. Було створено Конституційну комісію, яка розробила й у червні 1977 р. опублікувала проект Основного закону. Після цього події розгорталися за сценарієм, розробленим під час ухвалення сталінської Конституції 1936 р. Організуючи ритуал «всенародного обговорення», компартійний апарат поставив своєрідний рекорд, гідний Книги рекордів Гіннеса. В Україні в обговоренні проекту взяло участь майже 35 млн. осіб. У жовтні 1977 р. позачергова сесія Верховної Ради СРСР урочисто прийняла нову Конституцію.

Конституція СРСР 1977 р. принципово не відрізнялася від Основного закону 1936 р. У ній збереглося декларативне положення про можливість виходу кожної союзної республіки зі складу багатонаціональної держави. Роль КПРС у житті радянського суспільства характеризувалася докладніше, ніж у попередній Конституції, але так само в публіцистичних зворотах, а не мовою правових формул. Стаття 6-та проголошувала: «Керівною і спрямовуючою силою суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу». Ці слова не розкривали механізмів диктатури державної партії, проте закріплювали монополію КПРС на політичну владу.

Услід за Конституцією СРСР почалася робота над новою Конституцією УРСР. Її проект винесли на обговорення в березні 1978 р. Воно відбувалося за скороченим сценарієм, але йому також надали «всенародного характеру»: парт апаратники провели 280 тис. зборів, у яких узяли участь 32 млн. осіб. Конституцію УРСР ухвалили у квітні 1978 р. на позачерговій сесії Верховної Ради УРСР. У її тексті відтворювалися основні положення Конституції 1937 р.

При підготовці до *четвертого питання* здобувач має звернути увагу на те, що у першій половині 80-х рр. адміністративно-командна система управління народним господарством, тоталітарний політичний режим привели СРСР до глибокої і всебічної кризи. Можливості подальшого еволюційного розвитку були вичерпані. Назріла потреба кардинальних соціально-економічних і суспільно-політичних змін.

Ініціатива *перебудови* належала невеликій групі керівних діячів КПРС, які об'єдналися навколо нового генерального секретаря ЦК М.Горбачова, обраного на цю посаду відразу після смерті Черненко. Незважаючи на шалений опір консервативної частини партійної номенклатури, М.Горбачов почав кампанію перебудови радянської системи й насамперед її застійної економіки. Однією з найважливіших причин цих змін стала необхідність зменшити тягар гонки озброєнь, непосильний для економіки Радянського Союзу. Щоб досягти своєї мети, Горбачов проголосив *новий стиль керівництва*, створюючи враження більшої наближеності до народу, закликаючи до *гласності* в управлінні державою та до *плюралізму думок* у межах соціалістичного вибору. Щодо

зовнішньої політики СРСР М.Горбачов висловився за впровадження *нового політичного мислення* в систему міжнародних відносин.

Однак, необхідно підкреслити, що реформатори від самого початку не ставили своїм завданням знищення тоталітарного ладу. Задумані реформи не мали чіткого окреслення. Перебудова починалася під традиційно оптимістичним гаслом *«прискорення соціально-економічного розвитку»*. В іншому випадку тодішнє політичне керівництво КПРС негайно витіснило б новаторів зі свого середовища. Навіть через 5 років, коли події набули необоротності, серед делегатів ХХVІІІ з'їзду КПРС виявилось чимало переконаних захисників тоталітаризму.

Перш ніж горбачовські реформи дійшли до України, тут сталася катастрофа глобального значення: 26 квітня 1986 р. вибухнув четвертий енергоблок Чорнобильської атомної електростанції. Довгий час в Україні вся влада на місцях залишалася в руках старих партійних структур. Тодішнє керівництво, очолюване В.Щербицьким, намагалось все залишити, як було. Спротив горбачовському курсу переважної частини партноменклатури, в тому числі української, послаблював позиції його ініціатора, негативно впливав на весь розвиток соціально-економічної ситуації. З часом фігура Щербицького стала видаватися вже зовсім одіозною, і вересневий (1989) пленум ЦК КПУ відправив його на пенсію.

Так, коли стало ясно, що проголошена в 1985 р. політика прискорення провалилася, червневий (1987) пленум ЦК КПРС схвалив *закон про державне підприємство*, котрий не передбачав плюралізму форм власності. Про заміну директивного управління ринковим механізмом ніхто й не думав.

У результаті економічна реформа 1987 р. стимулювала процеси розбалансування народного господарства, поглиблення дефіциту державного бюджету, неконтрольованого росту незабезпеченої товарами та послугами заробітної плати. Ще одна, і знов невдала, спроба реформувати економіку СРСР була здійснена улітку 1989 р. урядом М.Рижкова. Але вона теж не зачіпала основ існуючого ладу.

Значно вагоміші успіхи принесла перебудова у сфері зовнішньої політики.

Вперше було заявлено, що пріоритет повинен належати *загальнолюдським*, а не якими-небудь іншими цінностями. СРСР відмовлявся розглядати мирне співіснування як специфічну форму класової боротьби. Нові тактичні й стратегічні установки з'явилися в поглядах СРСР на проблеми глобальної безпеки та розброєння. У відносинах з соціалістичними країнами наголос став робитися на безумовній самостійності, повній рівноправності, невтручанні у внутрішні справи.

Важливе значення в ході перебудови надавалося демократизації життя суспільства, розширенню поінформованості населення. Суто радянський термін *«гласність»*, який увійшов до іноземних мов без перекладу, зафіксував своєрідний проміжний етап на шляху до свободи слова

. На другому полюсі опинилися ті, хто не бажав «*поступитися принципами*» і негативно ставився до будь-яких змін. Сам Горбачов тяжів все-таки до консерваторів.

Почалося поступове становлення багатопартійної системи. Зростаюча політизація громадськості виявилася у діяльності так званих «*неформальних*» груп та об'єднань, серед яких одним з перших, у серпні 1987 р., у Києві виник *Український культурологічний клуб*. До нього належало чимало дисидентів та колишніх політв'язнів.

Влітку 1988 р. у Львові на базі Української гельсінкської групи сформувалася політична організація республіканського масштабу – *Українська гельсінкська спілка*. Її лідером став політв'язень Л.Лук'яненко. УГС заявила себе федеративним об'єднанням правозахисних груп і організацій. Фактично ж вона діяла як політична організація.

Восени 1988 р. зорганізувалася вже ціла низка самодіяльних об'єднань, що прагнули утворити більш широку й потужну організацію типу прибалтійських національних фронтів і рухів, котрі лідирували у цій справі. Поступово викристалізувався *Народний рух за підтримку перебудови*. Чим далі, тим більше його цілі розходилися з тими обмеженими завданнями, які ставила реформаторська частина партапарату.

13 листопада 1988 р. у Києві відбувся небачено численний мітинг (близько 20 тис. учасників), присвячений екологічним проблемам. Засвоївши негативні уроки НЕПу і косигінської реформи, М.Горбачов поставив на перший план політичну реформу. Суть її полягала у поступовому переході влади від партапарату до державних органів, які обиралися б парламентським шляхом. Навесні 1989 р. відбулися перші після 1917 р. вільні вибори до Верховної Ради СРСР, а в 1990 р. – до Верховних Рад союзних республік та місцевих рад.

Влітку 1989 р. відбувся масовий шахтарський страйк – вперше за багато десятиріч. Уряд визнав справедливість економічних вимог страйкарів і розробив систему заходів для їх розв'язання. Після відновлення роботи шахт страйкові комітети Донбасу не було розпущено. Вони стали однією з нових форм суспільно-політичної активності робітничого класу, який відмовив у довірі бюрократизованим профспілкам.

У вересні 1989 р. з ініціативи Спілки письменників України, підтриманої українським «*Меморіалом*» і *Товариством української мови ім. Т.Шевченка*, організаційно оформилася найбільш масова політична організація народний рух України за перебудову. На час установчого з'їзду чисельність Руху становила 280 тис. чол. Очолив його поет І.Драч. У результаті спільних дій Руху і демократично налаштованих депутатів СРСР від України (об'єднаних у *Республіканський депутатський клуб*) восени цього року були внесені важливі поправки до проекту закону про вибори у Верховну Раду УРСР.

В жовтні 1989 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон «*Про мови в Українській РСР*». Була розроблена *Державна програма розвитку української мови до 2000 р.*

25 квітня 1990 р. колегія Міністерства закордонних справ УРСР розглянула питання «*Про участь МЗС УРСР в розробці концепції діяльності УРСР на міжнародній арені*». У прийнятому рішенні підкреслювалося, що в основу концепції має бути покладений новий розподіл обов'язків між загальносоюзними та республіканськими зовнішньополітичними відомствами, аби республіка мала більше можливостей у сфері розбудови двосторонніх відносин, насамперед із державами Центральної та Східної Європи. До цього слід додати, що на той період у представництвах УРСР в міжнародних організаціях, посольствах і консульствах, секретаріатах міжнародних організацій працювали всього 96 осіб.

У другій половині 1989 р. республіканську компартійну організацію очолив В.Івашко. Однак на посаді першого секретаря ЦК КПУ пробув не довго, він переїхав до Москви, де став заступником Генерального секретаря ЦК КПРС. Українських комуністів очолив черговий «ортодокс» С.Гуренко. Легкість, з якою Івашко залишив найвищу посаду в республіці, завдала відчутного удару по й без того низькому престижу компартії України, в якій позиції консерваторів завжди були сильнішими, ніж, скажімо, в Московській парторганізації. У 1990 р. КПУ покинуло понад 220 тис. членів, а вступило лише 38 тис.

У квітні 1989 р. з'їзд УГС ухвалив рішення про створення Української республіканської партії. Її головою став Л.Лук'яненко. Наприкінці березня 1990 р. І.Драч та Д.Павличко заявили про намір заснувати Демократичну партію України. 1–2 грудня 1990 р. відбувся установчий з'їзд Партії демократичного відродження України. На осінь наступного року, крім УРП, що налічувала 9 тис. членів, ДемПУ й ПДВУ, були зареєстровані (а отже, досягли чисельності 3 тис. осіб, необхідної для реєстрації) Українська соціал-демократична партія та Партія «зелених». Важливу роль у боротьбі за оновлення суспільного життя відігравала молодь. У 1990 р. виникли Український студентський союз, Демократичний союз студентів.

Все більше людей на мітингах і в Радах нового складу вимагало переходу до багатопартійної політичної системи. Під тиском цих вимог у 1990 р. політичне керівництво на чолі з М.Горбачовим відмовилося від зафіксованого в шостій статті Конституції СРСР положення про керівну і спрямовуючу роль КПРС у державі. Це була принципово важлива перемога демократичних сил. Іншою істотною рисою політичної реформи стало запровадження президентської форми правління. Розв'язання стратегічних питань перебудови перейшло від політбюро ЦК КПРС до *президента*, яким став М.Горбачов.

При підготовці до *п'ятого питання* варто звернути увагу на те, що активізація політичного життя викликала стрімке зростання національної самосвідомості населення. Партії національно-державницького спрямування, інші демократично налаштовані сили дедалі активніше виступали проти перебування республіки у складі СРСР, за побудову самостійної і незалежної

Української держави. На діаметрально протилежних позиціях стояла Комуністична партія України.

Прагнучи зберегти максимум влади за центром в умовах всеохоплюючої кризи імперських структур, Верховна Рада СРСР прийняла цинічний закон про вихід окремих республік зі складу Радянського Союзу. У республіках його назвали «*законом про невихід*».

Турбували комуністичну верхівку СРСР й серйозні геополітичні процеси, що розгорнулися у цей період в Європі. У стані глибокої кризи опинилися комуністичні режими в країнах так званого соціалістичного табору. Такий розвиток подій не влаштував не тільки консервативну партноменклатуру, але й самого ініціатора перебудови – М.Горбачова, тепер уже як Президента СРСР. Намагаючись не допустити переростання «*суверенізації*» у процес, який би привів до створення незалежних держав, М.Горбачов почав маневрувати. Він, зокрема, запропонував влітку 1990 р. проект так званого нового *Союзного Договору* і став наполягати на тому, щоб союзні республіки його підписали, утворивши *Союз суверенних держав*.

Верховна Рада УРСР прийняла *Декларацію про державний суверенітет України* 16 липня 1990 р. Цим документом проголошувалися верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Від імені народу України могла виступати виключно Верховна Рада УРСР. Територія України в існуючих кордонах оголошувалася недоторканою.

УРСР мала самостійно формувати державний бюджет, а при необхідності – запровадити власну грошову одиницю. Передбачалося створення власних митної й податкової систем. Вказувалося право на власні збройні сили, внутрішні війська та органи державної безпеки. При цьому Україна повинна була стати нейтральною, позаблоковою та неядерною державною.

Держава, згідно з Декларацією, мала забезпечувати національно-культурне відродження українського народу, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

У X розділі, він мав назву «Міжнародні відносини», наголошувалося, що зовнішня політика України є демократичною і миролюбною. Декларація визначала основні напрями та пріоритети зовнішньої політики УРСР. Спираючись на цей документ, республіка активізувала свою зовнішньополітичну присутність. Особливо це торкнулося розбудови двосторонніх дипломатичних відносин, розширення участі українських дипломатів у міжнародних організаціях.

Уряд України започаткував практику підготовки і затвердження своїх директив делегації УРСР для участі в роботі міжнародних організацій. Іншим нововведенням стала підготовка заяв уряду УРСР із міжнародних питань (агресія Іраку проти Кувейту; об'єднання Німеччини; Паризька зустріч у верхах тощо). Вперше за всю історію діяльності УРСР в ООН делегація республіки використала перебування на 45-й сесії Генеральної Асамблеї для налагодження двосторонніх відносин.

У серпні 1990 р. Верховна Рада України ухвалила закон про економічну самостійність республіки, а в червні 1991 р. вирішила встановити свою юрисдикцію над усіма підприємствами України. Однак економіка республіки, як і СРСР у цілому, лишилася нереформованою: субсидії нерентабельним підприємствам становили майже 45% державних витрат.

Напередодні II з'їзду Руху у жовтні 1990 р. чисельність його зросла до 633 тис. чол. З'їзд проголосив, що віднині Рух виступатиме за повний демонтаж існуючої тоталітарної системи, у зв'язку з цим із назви організації були зняти слова «за перебудову». Головною метою Руху проголошувалася побудова ненасильницьким шляхом незалежної демократичної Української держави.

У Верховній Раді УРСР, очоленій Л.Кравчуком, протистояння між більшістю депутатів, що належали до КПУ, і організованою в *Народну Раду* демократичною меншістю заблокувало прийняття багатьох прогресивних законодавчих актів. Але народ України бажав наповнити Декларацію про суверенітет реальним змістом. Тому КПУ швидко втрачала підтримку мас. Співвідношення сил у парламенті дедалі менше відповідало настроям у суспільстві.

В жовтні 1990 р. близько 160 студентів розпочали голодування в Києві на майдані Незалежності. 17 числа під тиском цих та інших опозиційних сил Верховна Рада ухвалила компромісне рішення:

1) провести на початку 1991 р. референдум про довіру нинішньому складу ВР України й у разі недовіри організувати до кінця року нові вибори на багатопартійній основі;

2) забезпечити проходження строкової служби громадян України за межами республіки тільки за їхньої добровільної згоди;

3) створити комісію ВР для розгляду питання про націоналізацію майна КПРС та ВЛКСМ;

4) до ухвалення нової Конституції України «*укладання Союзного договору вважати передчасним*»;

5) відправити у відставку голову Ради міністрів УРСР В.Масола (мітинги відбувалися під гаслом «*Геть Масола й Кравчука!*»);

6) до 30 листопада 1990 р. привести чинну Конституцію УРСР у відповідність до положень Декларації про державний суверенітет. З цих рішень до кінця року виконане було лише одне – сталася відставка уряду, очолюваного В.Масолом.

У Верховній Раді СРСР активно діяла депутатська група «*Союз*», що значною мірою відбивала інтереси військово-промислового комплексу. Об'єднуючи навколо себе інші консервативні сили, «союзники» завзято боролися за збереження унітарної суті Радянського Союзу і погоджувалися тільки на «*оновлення*» або «*вдосконалення*» зовнішніх форм державності. Під тиском консерваторів Горбачов виніс питання про майбутню долю країни на референдум з доволі хитрим формулювання: «*Чи вважаєте Ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, в якій повною мірою*

гарантуватимуться права і свободи людини будь-якої національності?» Передбачаючи позитивні результати референдуму, консерватори намагалися використати їх для косметичного реформування сталінських імперських структур і стати на перепоні дійсному суверенітету республік.

У цій ситуації голова Верховної Ради УРСР Л.Кравчук запропонував одночасно із загальносоюзним референдумом провести український, який підтвердив би схвальне ставлення населення до Декларації про державний суверенітет. 17 березня 1991 р. народ України відповів позитивно на обидва питання.

Після референдуму розпочався так званий «*новоогарьовський процес*» – переговори керівників 9 республік, включаючи Україну, з президентом СРСР про новий союзний договір, котрий мав стати компромісом між республіками і центром. Попереднє підписання документу планувалося на останню декаду серпня.

Проте у червні 1991 р. Верховна Рада України відклала розгляд Союзного договору на вересень, а 5 липня ухвалила закон про заснування поста Президента УРСР.

Необхідно зауважити, що страх перед імовірною «*балканізацією*» СРСР, бажання зберегти налагоджені стосунки з Горбачовим щодо проблем ядерного роззброєння та глобальної безпеки призвели до недооцінки Заходом національно-визвольних рухів в СРСР і, зокрема, в Україні. Так, прем'єр-міністр Великобританії М.Тетчер у 1990 р., перебуваючи в Києві, порівняла Україну з Каліфорнією. Президент США Дж.Буш ще на початку серпня 1991 р. виголосив у Києві промову, в якій беззастережно підтримав Союзний договір і критикував «*самовбивчий націоналізм*».

Між іншим, станом на 1991 р. територіальні претензії до України висунули Народний фронт Молдови, ультрарадикальні кола в Польщі, Росії, Чехословаччині, Угорщині, Румунії. Ці претензії також використовувалися як аргумент проти виходу України зі складу СРСР.

Питання про долю СРСР та позиції союзних республік щодо цього значно посилювало соціально-політичну напругу в суспільстві, в тому числі в керівництві КПРС. Його найбільш консервативна частина виступила проти будь-яких поступок союзним республікам, за збереження СРСР як єдиної держави.

У ніч на 19 серпня 1991 р. найближчі співпрацівники президента СРСР, які займали ключові посади в керівництві союзними структурами, ізолювали Горбачова на його кримській дачі й зробили спробу перебрати всю повноту влади до рук створеного ними *Державного комітету з надзвичайного стану* (російська аббревіатура – ГКЧП). До складу цього комітету ввійшли, зокрема, віце-президент СРСР Г.Янаєв, прем'єр-міністр СРСР В.Павлов, керівники силових відомств.

Проти заколотників рішуче й безкомпромісно виступив президент Росії Б.Єльцин, кваліфікувавши їхні дії як правореакційний антиконституційний заколот. Українське керівництво, зокрема Верховна Рада в особі її голови Л.Кравчука, зайняло в ці дні аж занадто обережну вичікувальну позицію. Щодо

верхівки Компартії України, очолюваної С.Гуренком, більшості місцевих органів влади та партійних комітетів, то вони підтримали дії московських заколотників. Вимоги демократичної частини депутатського корпусу про необхідність скликання позачергового засідання Верховної Ради України були зігноровані.

Проте наступ неосталіністів наштовхнувся на опір мас, не був підтриманий він основною масою армії, а також військ КДБ і МВС, й вже на третій день зазнав поразки.

24 серпня 1991 р. відбулася позачергова сесія Верховної ради УРСР. Найвищий законодавчий орган України, виходячи з ситуації, що склалася внаслідок ліквідації серпневого заколоту, прийняв *Акт проголошення незалежності України*. Це був документ величезної історичної ваги.

Верховна рада проголосила незалежність України як самостійної держави, правочинність на її території тільки українських законів. Одночасно з виборами президента, призначеними на 1 грудня, тепер мав відбутися референдум на підтвердження Акту проголошення незалежності. 26 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради України, зважаючи на факт підтримки керівництвом Компартії України дій московських заколотників, прийняла указ *«Про тимчасове припинення діяльності Компартії України»*. 30 серпня, коли створена президією Верховної Ради спеціальна комісія беззаперечно довела участь партапарату у підготовці і здійсненню путчу, Л.Кравчук підписав указ *«Про заборону діяльності Компартії України»*.

У відповідності до Постанови Верховної Ради від 14 травня 1993 р. громадяни України, які поділяють комуністичні ідеї, можуть утворювати свої партійні організації. Останнім рішенням, до речі, комуністи оперативно скористалися: вже в червні того ж року було утворено Комуністичну партію на чолі з П.Симоненком. Ще одна частина членів колишньої компартії України обрали дещо інший шлях: 26 жовтня 1991 р. вони оголосили про створення Соціалістичної партії України. Очолив її О.Мороз.

1 грудня 1991 р., коли відбулися референдум і вибори президента. Більшість населення підтвердила українську незалежність, за неї проголосували 90% громадян. Першим президентом був обраний Л.Кравчук.

7 грудня того ж року у Біловезькій Пущі під Мінськом зібралися лідери Білорусії (С.Шушкевич), Росії (Б.Єльцин) та України (Л.Кравчук). Без залучення М.Горбачова, який повернувся до виконання обов'язків Президента СРСР, вони провели переговори і наступного дня підписали угоду про створення *Співдружності Незалежних Держав*. 21 грудня в Алма-Аті відбулася зустріч керівників незалежних держав колишнього СРСР (виняток становили Грузія та країни Балтії). У прийнятій декларації зафіксовано, що з утворенням СНД Радянський Союз припиняє своє існування.

Теми рефератів:

1. Політико-правовий аналіз Декларації про державний суверенітет України.

2. Сутність політики десталінізації її особливості та політичні наслідки.
3. Шістдесятництво: політично-ідейні орієнтації.
4. Націонал-визвольний рух та дисидентство.
5. Згорання демократизації в СРСР та його прояви в УРСР за часів Л.Брежнєва.
6. Перебудова в СРСР та її політичні наслідки в УРСР.
7. Народний рух України за перебудову.
8. Відродження релігійного життя в УРСР.
9. Кримськотатарський національний рух .
10. Конституційна реформа 1988р.
11. Вибори до Верховної ради УРСР 1990р.
12. Політико-правовий аналіз Акту проголошення незалежності України

Завдання для самостійної роботи:

1. Суспільно-політичні процеси в УРСР 1954 – 1965рр. Сутність політики десталінізації її особливості та політичні наслідки.
2. Зародження та розвиток опозиційного руху в СРСР, його особливості в УРСР. Поява Шістдесятництва його політично-ідейні орієнтації. Націонал-визвольний рух та дисидентство.
3. Внутрішньо-, та зовнішньополітичні процеси в УРСР в період застою. Згорання демократизації в СРСР та його прояви в УРСР за часів Л.Брежнєва.
4. Перебудова в СРСР та її політичні наслідки в УРСР. (Політика гласності, неформальні громадські організації, Народний рух України за перебудову, відродження релігійного життя в УРСР. Кримськотатарський національний рух).
5. Суверенізація УРСР (Конституційна реформа 1988р. Вибори до Верховної ради УРСР 1990р. Декларація про державний суверенітет України)..

Практичне заняття 7.

Тема: Україна в умовах незалежності з 1991р. - ...

Питання для обговорення

1. Політичні процеси в Україні 1991-2004рр. Зовнішня політика України.
2. Політичні процеси в Україні 2004-2010рр. (Помаранчева революція, Політика євроінтеграції та інтеграції з НАТО, Борота та партійна система).
3. Згорання демократизації в період президенства В. Януковича 2010 – 2014рр. Зовнішня та внутрішня політика В. Януковича (Революція гідності, початок війни РФ проти України).
4. Внутрішньо та –зовнішньополітичні процеси в Україні 2014 - 2019рр. (Євроінтеграція, АТО, поновлення демократичної трансформації).

5. Внутрішньо-політичні процеси в Україні 2019 – 2023 рр. Повномасштабна війна Російської федерації проти України та її вплив на політичні процеси в Україні. Зовнішня політика України в умовах війни..

Рекомендована література: [1,2,5,9,10,14,20,21,22,23,24,25]

Методичні рекомендації до вивчення питань теми:

При підготовці до **першого питання** варто звернути увагу на те, що процес становлення державності був пов'язаний з низкою законодавчих актів. У середині січня 1992 р. Президія Верховної Ради України видала указ «Про Державний гімн України». Приймалася музична редакція національного гімну «Ще не вмерла України і слава, і воля...», автором якої був композитор М. Вербицький. 28 січня, коли почала роботу 5-та сесія Верховної Ради XII скликання, національний синьо-жовтий прапор був затверджений як Державний прапор України. 19 лютого після тривалих дебатів парламент затвердив знак князя Володимира Великого (тризуб) як малий герб України. У постанові зазначалося, що тризуб є основним елементом майбутнього великого Державного герба України.

6 грудня 1991 р. Верховна Рада ухвалила Закон «Про Збройні Сили України». Керівництву України не вдалося вплинути на командування Чорноморського флоту, який майже цілком перебував на українських військово-морських базах, щоб флот служив новій державі.

У жовтні 1993 р. парламент затвердив Воєнну доктрину. Вона проголошувала, що Україна не вбачає в сусідніх країнах супротивників і не є потенційним противником жодної держави.

У жовтні 1991 р. був прийнятий Закон України «Про громадянство України». Він не передбачав подвійного громадянства, що мало колосальне значення для новоствореної держави, якій потрібно було відходити від радянського минулого.

У липні 1991 р. Верховна Рада ухвалила закон про запровадження посади Президента України. У Конституцію УРСР 1978 р., яка не втратила чинності, було внесено доповнення: «Президент України є главою держави і главою виконавчої влади України».

Протистояння Президента України та Верховної Ради на тлі всеохопної кризи закінчилося рішенням обох сторін достроково припинити повноваження. У березні й квітні 1994 р. відбулися вибори до Верховної Ради України. Вони вперше проводилися на багатопартійній основі, але за мажоритарною системою. Аграрна частина компартійно-радянської номенклатури в 1993 р. утворила політичну партію, яку назвали Селянською (СелПУ) – очолював процес колишній міністр сільського господарства УРСР О. Ткаченко. На IV з'їзді Народного руху в грудні 1992 р. завершилося його перетворення на політичну партію. Її лідером став В. Чорновіл. Понад половину мандатів, здобутих партіями на виборах до парламенту, припало на КПУ – 90. Ще 13

партій, які спромоглися провести своїх представників у парламент, здобули загалом 88 мандатів. За кількістю місць Народний рух опинився на другому місці (20 мандатів), СелПУ – на третьому (19), СПУ – на четвертому (15), УРП – на п'ятому (11). Головою Верховної Ради депутати обрали лідера СПУ О. Мороза. У результаті політичного компромісу влітку 1994 р. відбулися позачергові вибори Президента України. Президентом став Леонід Кучма.

Після президентських виборів 1994 р. була створена нова Конституційна комісія з двома співголовами – Л. Кучмою й О. Морозом. 8 червня 1995 р. Президент України та Верховна Рада уклали Конституційний договір терміном на один рік, і таким чином кризу влади було подолано. Україна перетворилась на президентську республіку терміном на 1 рік до ухвалення Конституції України. Постатейне узгодження проекту Конституції тривало день і ніч. Остаточне голосування відбулося вранці 28 червня 1996 р. Згідно з Конституцією Україна ставала президентсько-парламентською республікою.

5 грудня 1994 р. у Будапешті відбувалася зустріч глав держав і урядів – учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі. Президенти США і Російської Федерації, прем'єр-міністр Великої Британії надали Україні гарантії безпеки. Зокрема, вони зобов'язалися поважати незалежність і суверенітет та чинні кордони України, утримуватися від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, й у такий спосіб отримати будь-які переваги.

У липні 1997 р. під час саміту країн – членів НАТО в Мадриді було підписано Хартію про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору. Однак у червні 2004 р. на саміті НАТО в Стамбулі Л. Кучма визнав, що Україна не відповідає критеріям членства в Альянсі, а 15 липня переглянув Воєнну доктрину України, скасувавши пункт про майбутній вступ країни до Північноатлантичного альянсу.

Першим важливим етапом співпраці України з Європейським Союзом став вступ України до Ради Європи 9 листопада 1995р. Політико-правові засади співпраці ЄС з Україною були закладені Договором про партнерство і співробітництво між Україною і Євросоюзом, підписаним у червні 1994 р. в Люксембурзі (набув чинності 1 березня 1998 р.). У 2007 р. розпочато переговори про укладення нового договору, який мав замінити Договір про партнерство і співробітництво. Представники ЄС наполягали на налагодженні стратегічних відносин з Україною як з країною-сусідом. Під час паризького Саміту Україна – ЄС (вересень 2008 р.) досягнуто компромісне рішення щодо назви цієї угоди як Угоди про асоціацію України з ЄС. Вона давала змогу перейти від партнерства і співпраці до політичної асоціації та економічної інтеграції.

28 травня 1997 р. голови урядів України й Росії підписали угоду про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, про параметри розподілу флоту і взаєморозрахунки, пов'язані з перебуванням російського флоту на території України.

30–31 травня 1997 р. Б. Єльцин здійснив свій перший державний візит в Україну з метою підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією.

При підготовці до *другого питання* слід звернути увагу на те, що президентські вибори відбулися 31 жовтня 2004 р. У західних і центральних областях перевага була за В. Ющенком, у південних і східних – за В. Януковичем: Ющенко набрав 39,87 % голосів, Янукович – 39,32 %, тобто на 0,55 % менше. Від початку було зрозуміло, що другий тур голосування неминучий. У другому турі 21 листопада Захід і Центр проголосували переважно за В. Ющенка, а Південь і Схід – за Януковича. Загалом по Україні Ющенко виграв вибори в другому турі, якби не високий рівень фальсифікацій в окремих регіонах, що призвело до акцій протесту – «Помаранчева революція».

Увечері 25 листопада Верховний Суд України заборонив ЦВК оприлюднювати результати виборів. Повторне голосування було призначено на 26 грудня 2004 року, в результаті якого президентом України було обрано В.Ющенка.

8 грудня 2004 р. Верховна Рада України законодавчо започаткувала конституційну реформу. Згідно з якою Україна перетворювалась на парламентську президентську республіку. Діючи згідно з коаліційними домовленостями, В. Ющенко в січні 2005 р. підписав указ про призначення Юлії Тимошенко на пост виконавчої обов'язків прем'єр-міністра. На початку лютого Верховна Рада затвердила її на цій посаді.

Загострення конфлікту між Ю. Тимошенко й секретарем Ради національної безпеки та оборони П. Порошенком змусило В. Ющенка прийняти відставку обох. Наступником Ю. Тимошенко став Юрій Єхануров. Щоб затвердити його на посаді прем'єр-міністра, Президенту довелося домовлятися з В. Януковичем – лідером опозиційної фракції в парламенті. 22 вересня 2005 р. В. Ющенко, В. Янукович і в. о. прем'єр-міністра Ю. Єхануров підписали меморандум порозуміння між владою та опозицією.

Від січня 2006 р. набула чинності конституційна реформа, затверджена парламентом під час Помаранчевої революції. Вона істотно підвищила роль партій у політичному житті. Тепер вибори до Верховної Ради мали відбуватися за пропорційною системою. Владні повноваження Президента України суттєво скорочувалися, а повноваження прем'єр-міністра відповідно розширювалися. Президент мусив вносити на затвердження ту кандидатуру голови уряду, яку йому рекомендувала створена в парламенті коаліційна більшість депутатів. Поріг проходження в парламент знижувався з 4 до 3 % набраних голосів. Під час виборів 26 березня 2006 р. тривідсотковий бар'єр подолали п'ять політичних сил: Партія регіонів з 32,14 % голосів; «Блок Юлії Тимошенко» (БЮТ) з 22,29 %; «Наша Україна» з 13,95 %; соціалісти з 5,69 % та комуністи – з 3,66 % голосів. Помаранчева коаліція здобула в сумі 41,93 % голосів, а Партія регіонів з комуністами – 35,8 %. Отже, коаліція мала запропонувати президентові кандидатуру прем'єр-міністра. Проте справа з розподілом посад

закінчилася не очікувано: соціалісти перейшли на бік регіоналів, створивши інше співвідношення сил у Верховній Раді.

Лідер соціалістів О. Мороз досяг мети і став головою парламенту, після чого 7 липня проголосив утворення так званої антикризової коаліції на чолі з В.Януковичем. Антикризова коаліція проіснувала недовго. Суперечності між В.Ющенком та В.Януковичем у принципових питаннях дійшли до того, що у червні 2007 р. Президент України розпустив парламент і призначив позачергові вибори на 30 вересня.

Найбільшу фракцію в парламенті 6-го скликання мала Партія регіонів – 174 народні депутати. Значних успіхів, якщо порівняти з попередніми виборами, досяг БЮТ, здобувши 156 мандатів (у попередньому складі – 129). Президентський блок «Наша Україна – Народна самооборона» скоротив представництво в парламенті з 81 до 72 мандатів. КПУ здобула 27 мандатів. Блок В. Литвина одержав 20 мандатів. 29 листопада 2007 р. було оголошено про створення Коаліції демократичних сил у складі 228 депутатів (БЮТ і НУ-НС). Головою Верховної Ради став А. Яценюк. 11 грудня в парламенті відбулося голосування щодо кандидатури прем'єр-міністра. Перебуваючи на чолі коаліції, Ю. Тимошенко отримала підтримку тільки 225 депутатів, до обрання їй не вистачило одного голосу. Лише на наступному пленарному засіданні вона була затверджена голосами 226 депутатів.

Чергові президентські вибори було призначено на 17 січня 2010 р. Як і всі попередні, президентські вибори 2010 р. стали ареною боротьби двох Україн – демократичної та олігархічної. В. Ющенко обіцяв, що вибори пройдуть максимально прозоро, без застосування «адміністративного ресурсу». У другий тур з істотним розривом вийшли В. Янукович та Ю. Тимошенко. Ю. Тимошенко вдалося скоротити відставання, але вона все-таки залишилася позаду з 45,47 % голосів (11 млн. 593 тис.). В. Янукович набрав 48,95 % (12 млн. 481 тис.). Інавгурація нового президента відбулася 25 лютого 2010р.

У Верховній Раді сформувалася нова більшість «Стабільність і реформи», яку журналісти назвали «коаліцією тушок». Парламент висловив недовіру уряду Ю. Тимошенко і 11 березня 2010 р. голосами 237 депутатів відправив його у відставку. Прем'єр-міністром став М. Азаров. Звичними методами регіонали здобули контроль над Конституційним Судом, після чого той наважився у вересні 2010 р. на закритому засіданні безпідставно скасувати політичну реформу 2004 р. Україна знову перетворилася з парламентсько-президентської на президентсько-парламентську республіку. Парламентські вибори за новими правилами відбулися в жовтні 2012 р. На першому місці опинилася Партія регіонів (30 % голосів), далі йшли «Батьківщина» на чолі з Ю. Тимошенко (25,5 %), «Удар» В. Кличка (14 %), Компартія України (13,3 %) і «Свобода» (10,4 %). Маючи в сумі 49,9 % голосів, три опозиційні політсили («Батьківщина», «Удар», «Свобода») одержували в парламенті більшість завдяки голосам, поданим за партії, які не подолали встановленого прохідного бар'єра. Але більша частина депутатів-мажоритарників, чий бізнесові інтереси залежали від влади, приєдналися до провладної коаліції. Період президентства

В.Януковича очевидно є прикладом авторитарного звороту. В цей період Партія регіонів відмовляється від інтеграції з НАТО а пізніше і з ЄС.

На посаді Президента України В. Янукович пішов на стратегічні поступки в питанні присутності в Криму Чорноморського флоту Російської Федерації. Укладені В. Януковичем 21 квітня 2010 р. так звані Харківські угоди подовжували термін оренди на 25 років – до 2042 р. Угода підлягала ратифікації парламентарями. Верховна Рада ратифікувала угоду, укладену президентом, без будь-яких консультацій із громадськістю.

Перемовини щодо асоціації з Євросоюзом тривали ще з часів президентства В. Ющенко і продовжилися за каденції В. Януковича – з 2007 по 2012 рр. 30 березня 2012 р. глави делегацій України й усіх країн Євросоюзу парафували (попередньо підписали) угоду. Підписання її мало відбутися в листопаді 2013 р. на зустрічі голів урядів Євросоюзу у Вільнюсі. За лічені тижні до саміту у Вільнюсі влада змінила своє рішення й оголосила про припинення підготовки до підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом. 21 листопада 2013 р. кілька журналістів вийшли на Майдан Незалежності в Києві та поширили в соціальних мережах заклик до всіх небайдужих приєднатися. Першими до Євромайдану долучилися студенти. Тоді ж у соціальних мережах уперше з'явився термін «Євромайдан». 22 листопада почалися акції протесту в Донецьку, Івано-Франківську, Луцьку, Ужгороді, Львові. 24 листопада в Києві відбулася найбільша за період президентства Януковича маніфестація – до 150 тис. учасників. Колони маніфестантів розтягнулися від бульвару Шевченка до Європейської площі.

Саміт у Вільнюсі відбувся 28 і 29 листопада 2013 р. Янукович поїхав на нього, але на зустрічі з європейськими партнерами заявив, що підписання угоди Україною не на часі. 1 грудня на майдани та вулиці Києва вийшло від 500 тис. до 1 млн. громадян. Цього дня було створено Штаб національного спротиву, який розмістився в Будинку профспілок. 16 січня 2014 р. пропрезидентська більшість у Верховній Раді з порушенням установленої процедури голосування ухвалила пакет із 10 законів, що суттєво звужували конституційні права та свободи громадян. Тепер уже вимога підписати Угоду про асоціацію з Євросоюзом відійшла на другий план.

Євромайдан почав переростати в Революцію Гідності. Основною вимогою протестувальників стало скасування прийнятого 16 січня диктаторського законодавства. Антиурядові виступи ширилися по всій країні. 22 січня 2014 р., у День соборності України, снайпери «Беркута» застрелили на вулиці Грушевського п'ятьох активістів Євромайдану. Пішов відлік жертв режиму В. Януковича, пізніше названих Небесною Сотнею. «Кривавий четвер» 20 лютого на вулиці Інститутській додав до жертв режиму 53 людини, з них чотирьох силовиків. 22 лютого міліційна охорона Адміністрації Президента України поклала свої щити на землю і почала сідати в автобуси. Побачивши це, Янукович залишив будівлю Адміністрації й подався до своєї резиденції в Межигір'ї, після чого покинув Україну. О 15-й годині цього дня Верховна Рада констатувала, що В. Янукович самоусунувся від виконання президентських

обов'язків, і постановила провести позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 р. Виконання обов'язків Президента України було покладено на Голову Верховної Ради України О. Турчинова. У цей період РФ анексувала Крим.

При підготовці до четвертого питання зверніть увагу на періодизацію війни РФ проти України:

✓ Початковий період (20 лютого – початок квітня 2014 р.) Окупація РФ АР Крим. Дестабілізація обстановки у східних та південних областях України. 20 лютого – 14 березня 2014 р. Окупація Криму РФ;

✓ I період збройної агресії на Сході України (початок квітня – 5 вересня 2014 р.) Боротьба з «гібридною агресією» РФ. Звільнення силами АТО території Донецької та Луганської областей від терористів. Відбиття вторгнення військ РФ. Квітень 2014 р. Захоплення терористами Донецька та Луганська. Встановлення ними контролю над значною частиною Донбасу; 14 квітня 2014 р. Початок антитерористичної операції (АТО); 13 червня 2014 р. Звільнення Маріуполя 5 липня 2014 р. Звільнення Слов'янська, Краматорська, Костянтинівки; Серпень 2014 р. Бої за Іловайськ. Іловайський котел;

✓ II період збройної агресії на Сході України (5 вересня 2014 – 30 квітня 2018 р.) Локалізація конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей. 5 вересня 2014 р. Підписання в Мінську представниками ОБСЄ, України та РФ угоди про тимчасове перемир'я у війні на Сході України; 26 травня 2014 р. – 22 січня 2015 р. Оборона Донецького аеропорту; 11 лютого 2015 р. Переговори «нормандської четвірки» в Мінську щодо деескалації збройного конфлікту на Сході України

✓ III період збройної агресії на Сході України (з 30 квітня 2018 р. до 22 лютого 2024 року.) Проведення Операції об'єднаних сил.

✓ IV період повномасштабне вторгнення РФ в Україну (22 лютого 2024)

У лютому 2014 р. Україна була без глави держави. Верховна Рада функціонувала, але була неспроможна ухвалювати закони, які могли б змінити Конституцію. Тож найпершою умовою для здійснення економічних і соціальних реформ було відновлення владної вертикалі. Уся виборча кампанія укладалася в три місяці. Переможцем 24 травня 2014 р. позачергових президентських виборів став Петро Порошенко (54,7% голосів). Основний конкурент Порошенка Юлія Тимошенко набрала 12,8 %.

26 жовтня 2014 р., відбулися позачергові вибори до парламенту. Найчисленнішою фракцією парламенту став Блок П. Порошенка (146 депутатів). На другому місці перебувала фракція «Народний фронт» (83 депутати). Далі «Опозиційний блок» (40 депутатів), об'єднання «Самопоміч» (32 депутати), Радикальна партія (22 депутати), «Батьківщина» (19 депутатів). 27 листопада 2014 р. новообраний Голова Верховної Ради В.Гройсман оголосив у сесійній залі ВР про створення парламентської коаліції «Європейська Україна» у складі п'ятох фракцій: Блоку П. Порошенка, «Народного фронту»,

«Самопоміч», Радикальної партії та «Батьківщини». До коаліції увійшло 302 депутати. Отже, в парламенті склалася конституційна більшість, здатна розробляти й ухвалювати реформаторські закони. Прем'єр міністром став А.Яценюк. У квітні 2016 р. прем'єр-міністром став голова парламенту В. Гройсман, а Верховну Раду очолив А. Парубій.

Першочергового реформування потребувала судова система, однак низка ухвалених законів, зокрема «Про відновлення довіри до судової влади» (квітень 2014 р.), «Про судоустрій і статус суддів» (червень 2016 р.), не повернули довіри суспільства до судів і суддів. У червні 2017 р. Верховна Рада України ухвалила закон, що передбачає поглиблену співпрацю з НАТО для набуття в перспективі членства в цій організації. 21 лютого 2019 р. набув чинності Закон, яким закріплено в Конституції України курс на членство в ЄС і НАТО. Крім того були скасовані зміни до конституції 2010 року. Україна повернулася до редакції Основного закону 2004 року, яким встановлювалась парламентсько-президентська республіка. Сформовано інституційний каркас антикорупційної системи України.

Березень 2014 р. Підписання в Брюсселі Президентом П. Порошенком політичної частини Угоди про асоціацію з Євросоюзом. У червні підписано її економічні розділи. Жовтень 2014 р. Ухвалення пакета антикорупційних законів. Червень 2017 р. Запровадження безвізового режиму між Україною та Євросоюзом. 5 січня 2019 р. Підписання Вселенським патріархом Варфоломієм Томосу про автокефалію Православної церкви України.

При підготовці до *п'ятого питання* варто враховувати, що 21 квітня 2019 року президентом України обрано В.Зеленського. Вже під час інавгурації 20 травня 2019 року Зеленський оголосив, що розпускає парламент, а нові вибори мають пройти через два місяці після цього, тобто наприкінці липня. Як зазначив Зеленський, юридичною підставою для розпуску була фактична відсутність коаліції з 2016 року. 20 червня Конституційний суд України прийняв остаточне рішення про визнання конституційним указу Зеленського про розпуск Верховної Ради

21 липня відбулись позачергові парламентські вибори. Пропрезидентська партія «Слуга народу» на виборах набрала 43,16 % і отримала 124 місця, а мажоритарні кандидати від партії перемогли на 130 округах, тому партія отримала більшість в парламенті. Експерти відзначають, що парламентська більшість пропрезидентської партії «Слуга народу» де-факто перетворила Україну в президентську республіку.¹

Під час першого засідання нової Верховної Ради 29 серпня депутати затвердили очільників 23 комітетів — відповідно до раніше визначених квот парламентських партій та узгоджених прізвищ. «Слуга народу» керує в 19 комітетах. Також на засіданні було оновлено уряд та розглянуто 70 нових законопроектів.¹

4 березня 2020 року за наказом Зеленського спікер ВРУ Д.Разумков скликав позачергове засідання Ради, де прийняли відставку прем'єр-міністра

О.Гончарука та його уряду. Того ж дня ВРУ призначила Д.Шмигалья прем'єр-міністром України, сформувавши частково новий склад уряду.

16 квітня 2020 року за ініціативи В.Зеленського відбулося позачергове засідання ВРУ, на якому народні депутати успішно ухвалили зміни до регламенту роботи Ради у зв'язку із «правочним спамом» у ході голосування за так званий «антиколомойський закон» з метою заблокування його ухвалення (раніше так само намагалися заблокувати ухвалення закону про ринок землі). Крім того, Парламент підтримав у першому читанні законопроект про посилення захисту телекомунікаційних мереж та ухвалив у цілому проєкт закону про внесення змін до закону про місцеве самоврядування в Україні.

27 жовтня Конституційний суд за поданням 47 народних депутатів ухвалив рішення, яким скасував статтю 366-1 Кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за недостовірне декларування. Також КС визнав неконституційними положення законів про перевірку е-декларацій чиновників і скасував право НАЗК перевіряти декларації та виявляти конфлікт інтересів. КС своїм рішенням позбавив НАЗК доступу до державних реєстрів, необхідних для проведення спецперевірок декларацій кандидатів на керівні посади до органів влади. Без цієї перевірки жоден керівник державного органу не може бути офіційно призначений.

28 жовтня НАЗК закрило доступ до Єдиного державного реєстру декларацій. Утім, 29 жовтня ввечері Кабінет міністрів зобов'язав НАЗК відновити публічний доступ до Єдиного реєстру декларацій. Конституційний суд 28 жовтня оприлюднив текст рішення, ухваленого Великою палатою КС у складі 15 суддів. У НАБУ заявили, що через рішення КС досі всі справи про недостовірне декларування закривають, а викриті на зловживаннях посадовці уникнуть відповідальності. Потім президент Зеленський вніс до ВР проєкт закону, яким пропонує припинити повноваження усього складу Конституційного суду. 2 листопада у ВР було зареєстровано законопроект, яким пропонується відновити норми про е-декларування, які були скасовані КС. 4 грудня 2020 р. Верховна Рада відновила кримінальну відповідальність за недостовірне декларування — за брехню про статки передбачені штраф і обмеження волі. 25 грудня президент В.Зеленський підписав закон Про внесення змін до Закону України Про запобігання, який парламент ухвалив 15 грудня. Так, повністю відновилося повноваження НАЗК, які заблокував Конституційний суд.

Закон, ініційований Зеленським, що мав мінімізувати вплив олігархів на політичні, економічні та соціальні процеси в Україні та ЗМІ. Повна назва — Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)». Принятий 23 вересня 2021 року, набрав чинності 7 листопада 2021 року і мав діяти протягом 10 років з 7 травня 2022 року.

11 липня 2019 року Зеленський провів свою першу офіційну 20-хвилинну телефонну розмову з президентом РФ В.Путіним. 9 грудня 2019-го в рамках

Нормандського формату відбулись неформальні переговори між В.Зеленським та В.Путіним, під час яких протягом 30-90 хвилин обговорили російсько-українську війну та газові контракти між двома державами. 6 жовтня 2020 року Зеленський заявив, що Україна ніколи не зупинить війну, якщо не буде «говорити з Росією».

Однак, усе змінилось, коли 22 лютого 2022 року Путін визнав «ЛДНР» в межах областей. 22 лютого Рада Федерації дозволила Путіну вводити війська в іноземні держави. 24 лютого 2022 року розпочалось повномасштабне вторгнення РФ в Україну. Того ж дня Верховна Рада ввела воєнний стан. Майже відразу закон був підписаний Володимиром Зеленським. Тоді ж Зеленський заявив про розрив відносин з РФ.

Теми рефератів:

1. Конституційний процес в Україні.
2. Причини та наслідки акції «Україна без Кучми».
3. Особливості зовнішньої політики Л. Кучми;
4. Керчинська криза: вплив на російсько – українські відносини.
5. Сутність Помаранчевої революції.
6. Проблеми Євроінтеграційної політики України.
7. Генеза відносин Україна – НАТО.
8. Гібридна війна РФ проти України.
9. Згорання демократизації в період президентства В. Януковича 2010 – 2014рр.
10. Внутрішня політика В. Ющенка.
11. Зовнішня та внутрішня політика П, Порошенка.
12. Особливості політики В. Зеленського.
13. Особливості партійної системи сучасної України.
14. Особливості внутрішньої та зовнішньої політики В. Зеленського.

Завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізуйте політичні процеси в Україні 1991-2004рр.
2. Визначте особливості зовнішньої політики України.
3. Проаналізуйте політичні процеси в Україні 2004-2010рр. (Помаранчева революція, Політика євроінтеграції та інтеграції з НАТО, Виборча та партійна система).
4. Визначте причини згорання демократизації в період президентства В. Януковича 2010 – 2014рр.
5. Проаналізуйте зовнішню та внутрішню політику В. Януковича
6. Проаналізуйте внутрішню та – зовнішньополітичні процеси в Україні 2014 -2019рр..
7. Проаналізуйте внутрішньополітичні процеси в Україні 2019 – 2023 рр.
8. Визначте етапи війни РФ проти України та їх особливості.

9. Проаналізуйте особливості зовнішньої політики України в умовах війни.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Особливості соціально-політичного, економічного, культурного становища українських земель на початку ХХ ст. у складі Австро-Угорської імперії.
2. Стан суспільно-політичного життя українців у складі Російської імперії.
3. Особливості формування національної еліти в Україні на початку ХХ ст.
4. Україна в планах Антанти та Четвертого союзу.
5. Політичні партії в Україні та їх внутрішньо та зовнішньополітичні орієнтири (ТУП, УСДРП, «Спілка») на початку Першої світової війни.
6. Політичні погляди С. Петлюри, В. Винниченка, Д. Дорошенка.
7. Утворення, мета та цілі діяльності Головної Української ради.
8. Політична діяльність К. Левицького, М. Ганкевич і М. Павлика, Є. Петрушевича.
9. Особливості політичних партій Галичини та їх орієнтири в умовах Першої світової війни.
10. Політичні причини та наслідки утворення УСС, їх діяльність.
11. Передумови та політичні наслідки утворення Загальної Української ради: мета та засоби досягнення політичних цілей.
12. Вплив діяльності Союзу визволення України на політичний процес: цілі та завдання діяльності організації.
13. Політична діяльність та погляди А. Жука, Д. Донцова, В. Дорошенка, М. Залізняка, М. Меленевського і О. Скоропис-Йолтуховського.
14. Причини національної революції, соціально-політичні передумови.
15. Роль політичних партій України в національній революції їх програміві положення.
16. Перший Універсал УЦР: передумови причини та зміст ухвалення.
17. Політичне протистояння Центральної Ради та Тимчасового уряду.
18. Політичні причини проголошення Другого Універсалу та його наслідки для політичного процесу в Україні.
19. Проголошення Третього універсалу УЦР та протистояння з більшовицькою Росією.
20. Перша російсько-українська війна та її вплив на проголошення незалежності УНР.
21. Політичні причини та наслідки підписання Брестського мирного договору.
22. Особливості Зовнішньої політики УНР. Конституція УНР.
23. Причини падіння УЦР та УНР.

24. Внутрішньополітичні та зовнішньополітичні процеси в Українській Державі П. Скоропадського.
25. Причини та наслідки падіння Української Держави.
26. Директорія УНР: від анти гетьманської політичної організації до уряду держави.
27. Внутрішня та зовнішня політика Директорії УНР.
28. Діяльність політичних партій в УНР. Політичні конфлікти в Директорії та їх вплив на процеси державотворення.
29. Друга радянсько-українська війна.
30. Політичні причини та наслідки проголошення Акту злуки ЗУНР та УНР.
31. Утворення Української національної ради: політичний курс та мета діяльності.
32. Проголошення незалежності ЗУНР: особливості внутрішньої та зовнішньої політики.
33. Утворення УСРР як квазідержавного утворення з метою більшовицької боротьби проти УНР.
34. Варшавські договори та їх вплив на УНР і війну проти більшовиків.
35. Ризький мирний договір: причини та наслідки.
36. Політика воєнного комунізму: причини, особливості реалізації та наслідки.
37. Державний статус УСРР 1921 -1922рр. Особливості політичної системи в УСРР.
38. Формування СРСР та його вплив на політичні процеси в УСРР.
39. Політичні причини та наслідки впровадження НЕПу та політики коренізації (українізації).
40. Особливості внутрішньопартійної структури КП(б)У.
41. Відродження УАПЦ як складова політичного процесу в Україні на початку ХХ ст.
42. Політика форсованої індустріалізації в СРСР та особливості її реалізації в Україні: вплив на соціально-політичні процеси.
43. Особливості політичної пропаганди в СРСР та УРСР, ідеологізація суспільно-політичного життя.
44. Політика тотальної колективізації. Голодомор 1932-1933 рр. як інструмент реалізації геноциду української нації.
45. Політичні репресії проти української еліти, як засіб знищення національної ідентичності. Великий терор, Розстріляне відродження: політична зумовленість та наслідки для України.
46. Конституція УРСР 1937 рік.
47. Політика русифікації в СРСР. Ідеологізація суспільно-політичного життя в УРСР.
48. Українські землі у складі Польщі в міжвоєнний період.
49. Політика колонізації та пацифікації. Політичні партії Галичини: УНДО, УПНР, УНДП, УСРСО.

50. Політика нормалізації стосунків.
51. Діяльність ОУН: мета та методи досягнення цілей.
52. Політичні процеси на українських землях у складі Чехословаччини. Діяльність УНО (Августин Волошин).
53. Політичні течії на Закарпатті в міжвоєнний період. Утворення Карпатської України та проголошення її незалежності.
54. Політичні наслідки Пакту Молотова-Ріббентропа.
55. Зміни адміністративно-територіального устрою України 1939 – 1941рр.
56. Початок радянсько-німецької війни як чинник політичних процесів в Україні.
57. Діяльність націоналістичних організацій в Україні. Акт відновлення Української держави. Діяльність УПА та її взаємовідносини з ОУН.
58. Встановлення окупаційного режиму в Україні.
59. Рух опору в Україні: ідейно-політичні течії.
60. Українсько-польське протистояння в роки Другої світової війни: політичні передумови, протікання та наслідки.
61. Вихід УРСР на міжнародну арену в післявоєнний період..
62. Остаточне встановлення сталінської диктатури політичні репресії в післявоєнний період. Ліквідація УГКЦ.
63. Суспільно-політичне становище республіки 1954 - 1965 рр. Внутрішньопартійна боротьба після смерті Сталіна.
64. Приєднання Криму до складу УРСР, політико-правове оформлення.
65. Лібералізація суспільно-політичного життя, реабілітація жертв сталінських репресій.
66. Політичні наслідки XX з'їзду КПРС. Політичні наслідки XXII з'їзду КПРС.
67. Зародження та розвиток опозиційного руху в СРСР, його особливості в УРСР.
68. Поява Шістдесятництва його політично-ідейні орієнтації. Націонал-визвольний рух та дисидентство.
69. Згортання демократизації в СРСР та його прояви в УРСР за часів Л.Брежнєва.
70. Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод.
71. Політична боротьба кримських татар за повернення до Криму.
72. Перебудова в СРСР та її політичні наслідки в УРСР.
73. Народний рух України за перебудову.
74. Суверенізація УРСР. Конституційна реформа 1988р. Декларація про державний суверенітет України.
75. Вибори до Верховної ради УРСР 1990р.
76. Акт проголошення незалежності України: передумови, причини, наслідки та зміст. Референдум та вибори президента України 1991 р.
77. Державотворчі процеси в Україні 1991 -1994 рр.

78. Політичні процеси в Україні 1994-2004. Конституційний процес в Україні.
79. Формування партійної та виборчої системи України. Зовнішня політика України.
80. Помаранчева революція та поновлення демократичного транзиту в Україні. Конституційна реформа 2004 року.
81. Політика євроінтеграції та інтеграції з НАТО.
82. Згорання демократизації в період президентства В. Януковича. Зміни до конституції 2010р.
83. Революція гідності.
84. Анексія РФ Криму. Антитерористична операція.
85. Вибори президента України 2014 рік та парламентські вибори.
86. Зовнішня та внутрішня політика в Україні 2014 – 2019 рр.
87. Гібридна війна та її вплив на політичні процеси в Україні.
88. Виборча кампанія 2019 року. Внутрішня та зовнішня політика В. Зеленського.
89. Повномасштабна війна Російської федерації проти України та її вплив на політичні процеси в Україні.
90. Зовнішня політика України в умовах війни.

Форми контролю та методи оцінювання

У вивченні навчальної дисципліни застосовано три види контролю: *поточний, періодичний та підсумковий.*

Поточний контроль проводиться під час лекцій, практичних занять, а також виконуючи окремі самостійні (індивідуальні) завдання.

Періодичний - перевірка самостійно підготовленого конспекту, реферату з вивченої літератури, співбесіда, письмова контрольна робота.

Підсумковий контроль складається з результатів поточного та періодичного контролю та проводиться у формі *іспиту*.

Підсумковою формою контролю для студентів, які не виконали програму курсу з будь-яких причин, є *іспит* за пропонованим переліком питань.

Форми контролю і методи оцінювання

Оцінка за національною Шкалою	Теоретична підготовка	Практична підготовка
Відмінно	<p>Здобувач освіти студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом на підставі наданої викладачем літератури; вільно та аргументовано викладає вивчений матеріал під час усних виступів та письмових відповідей; повністю розкриває зміст теоретичних питань, використовуючи при цьому додаткову літературу; висловлює свої думки, робить висновки, виявляє причинно-наслідкові зв'язки. Здобувач проявляє креативний підхід до виконання індивідуальних завдань та самостійної роботи; проводить аналіз та порівняння вивченого матеріалу.</p>	<p>творчо розкриває сутність практичних питань під час семінарського заняття, використовуючи додаткову літературу; використовує теоретичні знання при виконання індивідуальної та самостійної роботи; проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань при самостійній роботі.</p>
Добре	<p>добре володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, використовуючи при цьому нормативну та обов'язкову літературу; вільно використовує категоріальний апарат дисципліни; при представленні деяких питань не вистачає аргументації відповіді та застосування додаткової, самостійно вивченої інформації; допускаються при цьому окремі дрібні неточності.</p>	<p>правильно відповів на більшість запитань від викладача; виконав всі індивідуальні та самостійні завдання, але не достатньо повно їх розкрив та не використав додаткову літературу.</p>
Задовільно	<p>володіє навчальним матеріалом та категоріальним апаратом на початковому рівні або відтворює певну частину навчального матеріалу з елементами логічних зв'язків, знає основні поняття навчального матеріалу; має ускладнення під час</p>	<p>має елементарні навички виконання завдання; правильно відповідає на половину запитань; виконав на достатньо примітивному рівні індивідуальні та самостійні завдання.</p>

	відповідей та не надає аргументації щодо них.	
Незадовільно з можливістю повторного складання	студент володіє навчальним матеріалом на початковому рівні; не володіє категоріальним апаратом; не може надати чітких відповідей та робити висновки.	не виконав індивідуального та самостійних завдань, але може дати відповідь на декілька питань для підсумкового контролю.
Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не володіє категоріальним апаратом та навчальним матеріалом	не виконав індивідуальне та самостійні завдання та не може дати відповідь на жодне питання з підсумкового контролю

14. Рекомендована література

Основна

1. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1985). Київ, 1999.
2. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2013. – 1056 с.
3. Кіпіані В. Війна двох правд: Поляки та українці у кривавому ХХ ст.. Харків: Vivat, 2017. 301 с.
4. Кройтор А. Умови та характер процесу інституціоналізації політичних партій в Україні на початку ХХ століття. *Актуальні проблеми політики*. 213. № 49. С. 321–329. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/49_2013/41.pdf.
5. Литвин В. Історія України: підручник / відп. ред.. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2013. 991 с.
6. Політична історія України ХХ століття: Підручн. для студ. вищ. навч. закл. / А. І. Кудряченко, Г. Калінічева, А. А. Костира. — К.: МАУП, 2006. — 696 с. Електронний ресурс: https://chtyvo.org.ua/authors/Kudriachenko_Andrii/Politychna_istoriia_Ukrainy_XX_stolittia/
7. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) / В.Ф.Солдатенко (кер.), В.Ф.Верстюк. – 2003. – 488 с.
8. Сергійчук В. В обороні Української правди. Збірник окремих наукових розвідок до 60-річчя від дня народження. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2010. 502 с.

9. Смолій В., Левенець Ю. Україна: політична історія. XX початок XXI ст. Київ: Парлам. вид-во, 2007. 1028 с. URL: <https://violity.com/ua/105318796-ukrayina-politichna-istoriya-xx-pochatok-xxi-stolittya-2007-god-tirazh-2-000>.

10. Снайдер Т. Шлях до не свободи: Росія, Європа, Америка. Львів: Човен, 2020. 392 с.

11. Україна в XX ст.: зб. документів і матеріалів (1900–1939). Упор. А.Г.Слюсаренко, А.О.Буравченков, М.І.Миронець та ін. К., 2000. 448 с.

Додаткова

12. Kroitor A. Intra-party restructuring in the conditionsof political transitin Ukraine /A. Kroitor// DEMOCRATIC TRANSIT IN TERMS OF SECURITY AND DEVELOPMENT: UKRAINIAN AND FOREIGN EXPERIENCE / A. Kroitor. – Lviv-Toruń: Lviv-Toruń Liha-Pres 2019, 2019. – С. 153–175.

13. Брехуненко В. та ін. «Братня навала»: Війни Росії проти України XII–XXI ст. Київ, 2016.

14. Кройтор А.В. Політичні партії як суб'єкти демократичних перетворень в Україні /А.В. Кройтор// Науковий вісник, збірник наукових праць. Одеський національний економічний університет, Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Одеса, 2014. – Вип. 29 (208).

15. Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії. Біла книга /за редакцією Ю. Тищенко. Київ, 2016. 145 с. http://ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=457&catid=42&Itemid=205&lang=ua

16. Кройтор А. В. Внутрішньопартійні відносини у процесі посткомуністичних трансформацій А.В. Кройтор //Актуальні проблеми політики// 2013. Вип. 48. с. 301-308

17. Кройтор А. Принципи реформування муніципального управління та місцевого самоврядування в Україні в контексті євроінтеграції / А. Кройтор. // Evropský politický a právní diskurz. – 2020. – №3. (депонований рукопис)

18. Кройтор А. Реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні в контексті становлення громадянського суспільства. / А. Кройтор, А. Пехник. // Актуальні проблеми політики. – 2020. – №65. – С. (депонований рукопис)

19. Кройтор А., Кольцов М. Виклики демократизації України у процесі європейської інтеграції під час російсько-української війни. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2022. № 39. С. 170–176. URL: http://www.apfs.nuoua.od.ua/archive/39_2022/29.pdf.

20. Кройтор А. Конституційні засади становлення парламентаризму в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2017. № 59. С. 223–238. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13761/Кройтор%20А.%20В.%20Конституційні%20засади%20становлення%20парламентаризму.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.

21. Кулик Р., Майоров М. 2014. Початок російсько-української війни. Київ, 2019. URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/broshura-2014- rochatok-rosiysko-ukrayinskoji-viynu>
22. Майдан від першої особи: 45 історій Революції Гідності / упоряд. Т. Ковтунович, Т. Привалко. Київ, 2015. URL: https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/maidan_vid_pershoy_osoby.pdf
23. Наш Крим. Неросійські історії українського півострова. Київ: К.І.С., 2016. 312 с. URL: https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/nash_krym_2016.pdf
24. Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО / О. Калиновська та ін. Харків, 2015.
25. Ніколаєва М., Кройтор А. Авторитарні звороти у процесі демократизації України. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2022. № 38. URL: http://www.apfs.nuoua.od.ua/archive/38_2022/17.pdf.

15. Електронні інформаційні ресурси

1. Наукова бібліотека Одеського національного університету ім.І.І. Мечникова. Офіційний сайт <http://lib.onu.edu.ua/>
2. Національна парламентська бібліотека. Офіційний сайт. <http://www.nplu.org/>
3. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua>
4. Національний меморіальний комплекс героїв Небесної Сотні – музей Революції Гідності. URL: <https://maidanmuseum.org/uk/storinka/promaydan>
5. Проєкт «Віртуальний некрополь української еміграції». URL: <http://necropolis.uinp.gov.ua>
6. Українська правда. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua>
7. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua>

Навчальне видання

ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Електронні методичні рекомендації до практичних занять з курсу
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Електронне практичне видання

Укладач

Кройтор Артем Вікторович

В авторській редакції

Затвердж. авт. 27.11.2023. Шрифт Times New Roman.

Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним
забезпеченням для читання файлів формату PDF.

Обсяг 130 КБ. Зам. № .

Видавець і виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова Свідоцтво
суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р. 65082, м. Одеса, вул.
Єлісаветинська, 12, Україна Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua